

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ
ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 66

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Головний редактор:

Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук, професор, ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій» (Одеса, Україна).

Члени редакційної колегії:

Вербівська Людмила Василівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Гавкалова Наталія Леонідівна – доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна).

Гальцова Ольга Леонідівна – доктор економічних наук, професор, Класичний приватний університет (Запоріжжя, Україна).

Дименко Руслан Анатолійович – доктор економічних наук, доцент, ДВНЗ Університет банківської справи (Львів, Україна).

Дука Анастасія Петрівна – доктор економічних наук, професор, професор, Національний університет "Чернігівська політехніка" (Чернігів, Україна).

Іртицева Інна Олександрівна – доктор економічних наук, професор, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна).

Коваль Віктор Васильович – доктор економічних наук, професор, Південний науковий центр НАН України та МОН України (Одеса, Україна).

Кудлаєва Наталія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Лопашук Інна Афанасіївна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Марич Максим Григорович – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Морозова (Селіверстова) Людмила Сергіївна – доктор економічних наук, професор, Київський національний торговельно-економічний університет (Київ, Україна).

Новикова Іннола Вікторівна – доктор економічних наук, професор, ВСП "Інститут інноваційної освіти Київського національного університету будівництва" (Київ, Україна).

Пономаренко Тетяна Вадимівна – доктор економічних наук, професор, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Бугая (Київ, Україна).

Прохорчук Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, професор, Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права» (Херсон, Україна).

Роговий Андрій Віталійович – доктор економічних наук, професор, Навчально-науковий інститут бізнесу, природокористування і туризму, Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна).

Сафонов Юрій Миколайович – доктор економічних наук, професор, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України (Київ, Україна).

Стеблянко Ірина Олегівна – доктор економічних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна).

Федишин Майя Пилипівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Цвірко Олена Олександрівна – доктор економічних наук, професор, ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій» (Одеса, Україна).

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор, Університет «Опольська політехніка» (Ополе, Польща).

Гросу Вероніка – доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Дзієканські Павел – доктор економічних наук, професор, Університет імені Яна Кохановського (Кельце, Польща).

Космулес Крістіна Габрієла – кандидат економічних наук, асистент професора, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Міхальчук Камелія-Каталіна – кандидат економічних наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Піллелієне Ліна – доктор економіки, професор маркетингу, Університет Вітаутаса Великого (Каунас, Литва).

Ситнік Інесса Василівна – доктор економічних наук, професор, Університет «Політехніка Опольська» (Ополе, Польща).

Соколюк Маріан – кандидат економічних наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Хлачук Елена – доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Чоботару Маріус-Сорін – кандидат економічних наук, лектор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу: <https://doi.org/10.32843/bses>

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа; 242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій (від 29 червня 2021 року протокол № 6).

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2021

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ****Молдован О.О.**РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ:
СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ..... 7**Переверзєва А.В., Губарь О.В.**ТРАНСФОРМАЦІЯ МІКРОЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ
СПОЖИВАЧА НА РИНКУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ..... 12**Пилипенко Н.М., Пилипенко В.В.**РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ
ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ МІКРО- ТА МАКРОЕКОНОМІКИ..... 17**РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ****Нестеренко С.С.**СКЛАДНИКИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ
УКРАЇНСЬКОЇ МІНЕРАЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА СВІТОВОМУ РИНКУ
В РОЗРІЗІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ..... 23**РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ****Базиліук А.В., Хоменко В.С.**ІНВЕСТИВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК СКЛАДНИК
КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..... 30**Кулаков О.О.**РЕАЛІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
ЯК ЗАСОБУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ
НА ПРИКЛАДІ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ..... 35**Павлов О.І., Кушнір О.І., Павлова Т.О.**РИЗИКИ БЕЗПЕЧНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ 39**Сенів Л.А., Гуменюк В.В.**ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ УКРАЇНСЬКИХ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ
ПІДПРИЄМСТВ В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ..... 46**РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ****Камишникова Е.В.**МОДЕЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОЮ
СОЦІАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ НА ОСНОВІ МЕТОДОЛОГІЇ IDEFO..... 50**Лисюк Т.В., Терещук О.С., Демчук О.А.**ДІЛОВИЙ ТА ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ У ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОМУ
ТА ТУРИСТИЧНОМУ БІЗНЕСІ В ПРАКТИЦІ МЕНЕДЖМЕНТУ 58**Ріпа Т.В.**НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ УКРАЇНИ
НА СВІТОВІЙ АРЕНІ..... 63**Стукан Т.М.**РОЛЬ, МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ DIGITAL-МАРКЕТИНГУ У СИСТЕМІ ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ
АГРОВИРОБНИКАМИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19..... 69**Чепелюк М.І., Куценко К.І.**КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО СТРАТЕГІЇ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 76

**РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

Зеленко О.О.

ГАСТРОНОМІЧНИЙ БРЕНД ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ
УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОЮ ДЕСТИНАЦІЄЮ.....82

Сторожилова У.Л., Сторожилів Г.М., Сторожилів П.М.

УПРАВЛІННЯ ЦИФРОВОЮ ТРАНСФОРМАЦІЄЮ
ЕКОНОМІКИ МАЙБУТНЬОГО: СВІТОВИЙ ДОСВІД
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ87

Цимбалюк С.М.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ.....98

**РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

Головачко В.М., Максименко Д.В., Колесник С.-В.П.

СИСТЕМА ПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ.....104

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Романовська Ю.А., Макаренко М.А., Хмарук В.М.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ.....108

Савченко В.Ф., Стойка С.О., Маклюк О.В.

ІНВЕСТИЦІЙНО-БУДІВЕЛЬНА ГАЛУЗЬ
ЯК ГАРАНТ ПІДВИЩЕННЯ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ
ТА ФУНДАМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ.....116

Соломіна Г.В., Роздобудько Е.В.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ АНТИКРИЗОВОЇ
ФІНАНСОВОЇ ДІАГНОСТИКИ ПІДПРИЄМСТВА123

CONTENTS

SECTION 1. ECONOMICS AND HISTORY OF ECONOMIC IDEA

Moldowan Aleksy

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF ECONOMIC SECURITY
OF THE STATE IN UKRAINE: SPECIFICS OF INSTITUTIONALISATION
AND METHODOLOGICAL DIFFERENCES.....7

Pereverzieva Anna, Gubar Olena

TRANSFORMATION OF THE MICROECONOMIC MODEL
OF CONSUMER BEHAVIOR ON THE MARKET IN THE CONDITIONS
OF THE DIGITAL ECONOMY.....12

Pylypenko Nadiia, Pylypenko Viacheslav

DEVELOPMENT OF STUDENTS' CRITICAL THINKING
IN THE STUDY OF MICRO- AND MACROECONOMICS.....17

SECTION 2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Nesterenko Svetlana

COMPONENTS OF FORMATION OF COMPETITIVE ADVANTAGES
OF UKRAINIAN MINERAL PRODUCTS ON THE WORLD MARKET
IN CONSIDERATION OF REGIONAL PROCESSES23

SECTION 3. ECONOMY AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Bazilyuk Antonina, Khomenko Viktoriia

INVESTING IN HUMAN CAPITAL AS A COMPONENT
OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY.....30

Kulakov Oleksii

PUBLIC AWARENESS OF EUROPEAN
AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION
TO ATTRACT INVESTMENT ON THE EXAMPLE
OF THE BLACK SEA REGION OF UKRAINE.....35

Pavlov Oleksandr, Kushnir Oksana, Pavlova Tatiana

RISKS OF SECURE SOCIO-ECONOMIC
AND POLITICAL DEVELOPMENT OF UKRAINE IN CONDITIONS
OF DECENTRALIZATION OF PUBLIC POWER AND MANAGEMENT.....39

Seniv Lidiya, Humeniuk Vitaliy

PECULIARITIES OF PARTICIPATION OF UKRAINIAN
AGRICULTURAL ENTERPRISES IN INTEGRATION PROCESSES.....46

SECTION 4. ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Kamyshnykova Evelina

MODELING INFORMATION SUPPORT OF STRATEGIC CORPORATE
SOCIAL RESPONSIBILITY MANAGEMENT BASED ON IDEFO METHODOLOGY.....50

Lysiuk Tetiana, Tereshchuk Oksana, Demchuk Olga

BUSINESSLIKE AND DIPLOMATIC PROTOCOL IN HOTEL
AND RESTAURANT AND TOURISM BUSINESS IN MANAGEMENT PRACTICE.....58

Ripa Tetiana

DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS
OF UKRAINE ON THE GLOBAL STAGE.....63

Stukan Tatyana

ROLE, PLACE AND SIGNIFICANCE OF DIGITAL MARKETING
IN THE SYSTEM OF PRODUCTION DISTRIBUTION
BY AGRICULTURAL PRODUCERS
IN THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC.....69

Chepeliuk Marharyta, Kutsenko Kateryna

AN INTEGRATED APPROACH TO THE STRATEGY
OF THE TRANSFORMATION OF PRODUCTIVE ENTERPRISES.....76

SECTION 5. PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Zelenko Olena

GASTRONOMIC BRAND AS AN EFFECTIVE TOOL
FOR TOURIST DESTINATION MANAGEMENT..... **82**

Storozhylova Uliana, Storozhylov Hlib, Storozhylov Pilip

MANAGEMENT OF DIGITAL TRANSFORMATION
OF THE ECONOMY OF THE FUTURE: WORLD EXPERIENCE
AND PROSPECTS OF THE BLACK SEA REGION..... **87**

Tsybaliuk Serhii

METHODOLOGICAL APPROACH TO EVALUATION
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SPORTS AND HEALTH SPHERE..... **98**

**SECTION 6. DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS,
SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS**

Holovachko Vasyl, Maksimenko Diana, Kolesnyk Stella-Valentyna

THE SYSTEM OF DIRECT TAXATION IN UKRAINE..... **104**

SECTION 7. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Romanovska Yuliia, Makarenko Marina, Khmaruk Veronika

SOCIO-ECONOMIC INDICATORS OF TERRITORIAL REGION..... **108**

Savchenko Volodymyr, Stoika Serhii, Makliuk Oleg

INVESTMENT AND BUILDING INDUSTRY AS A GUARANTEE
OF INCREASING THE LIVING STANDARD OF THE POPULATION AND
THE FOUNDATION OF SOCIO-ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY..... **116**

Solomina Ganna, Rozdobudko Ella

TOOLS OF ANTI-CRISIS FINANCIAL DIAGNOSTICS OF THE ENTERPRISE..... **123**

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE IN UKRAINE: SPECIFICS OF INSTITUTIONALISATION AND METHODOLOGICAL DIFFERENCES

УДК 336.1

<https://doi.org/10.32843/bses.66-1>

Молдован О.О.¹

к.е.н., докторант відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень Національний інститут стратегічних досліджень; президент Центру політичних та економічних ініціатив «Європейська стратегія» (Київ, Україна)

Moldowan Aleksy

Center for Economic and Social Research National Institute for Strategic Studies; Centre for Political and Economic Initiatives «European Strategy» (Ukraine, Kyiv)

У статті висвітлюється питання специфіки розвитку теорії економічної безпеки держави в Україні. Автор представив власний підхід до систематизації й упорядкування значної кількості концепцій вітчизняних науковців, що виникли та розвиваються в рамках екосистеїт. Засвідчено, що висока швидкість еволюції цієї дисципліни в Україні, у тому числі постійні зміни, перегляд, уточнення та доповнення отриманих наукових знань, є її важливою іманентною рисою, що дає змогу швидко реагувати на зміни середовища, в якому функціонує Українська держава. Обґрунтовано тезу про те, що Україна в процесі становлення та розвитку рухається власним шляхом. У зв'язку із цим вітчизняна наукова спільнота володіє унікальним досвідом, тому методологічні напрацювання українських фахівців у певних аспектах теорії економічної безпеки випереджають здобутки наукових шкіл в інших країнах.

Ключові слова: економічна безпека держави, екосистеїт, загрози економічній безпеці.

В статье освещается вопрос специфики развития теории экономической без-

опасности государства в Украине. Автор представил собственный подход к систематизации и упорядочению значительного количества концепций отечественных ученых, которые возникли и развиваются в рамках экосистеїт. Показано, что высокая динамика эволюции данной дисциплины в Украине, в том числе постоянные изменения, уточнения и дополнения полученных научных знаний, является ее важной имманентной чертой, что дает возможность быстро реагировать на изменения среды, в которой функционирует Украинское государство. Обосновывается тезис о том, что Украина как государство в процессе становления и развития движется по индивидуальному пути развития. В связи с этим отечественное научное сообщество обладает уникальным опытом, поэтому методологические наработки украинских специалистов в определенных аспектах теории экономической безопасности опережают наработки научных школ в других странах.

Ключевые слова: экономическая безопасность государства, экосистеїт, угрозы экономической безопасности.

The article focuses on specifics of the development of the theory of economic security of the state in Ukraine. Firstly, the ecosestate as a discipline in Ukraine is characterized by a high level of fragmentation and disintegration. Indeed, a lot of scientific schools have emerged and are actively developing in the country, each of which has a well-developed methodological base of research and its own system of scientific principles and values. On the one hand, this is its significant advantage, because the scientific knowledge has been upgraded all the time that increases their practical value. On the other hand, existing a lot of absolutely different concepts results in methodological chaos in this discipline. The author presented his own approach to the systematization a large number of Ukrainian scientists' concepts in order to sort various scientific schools out. This approach is based on the principle of historicism, according to which each concept is valid in the relevant historical period of Ukraine, which is characterized by particular conditions and circumstances. Three periods were identified and every period has been studied scrupulously to find out main factors that cause very specific trends in economic security of the state in Ukraine. Secondly, ecosestate is characterized by a high pace of evolution in Ukraine. The author explains, that is a very important sign of its validity. Ukrainian scientific community of ecosestate has to deal with rapid dynamic of transformation of Ukrainian state, as well as conditions in which it operates. It naturally requires constant verification of scientific knowledge in terms of their compliance with new realities. Thirdly, unlike most countries, where ecosestate is actively developing, Ukraine has its own specific context – a hybrid conflict with another subject of international relations, which continues to be aggressive towards the state. This naturally transforms not only Ukrainian reality, but also Ukrainian scientific community. Based on the considerations outlined in the article the author states, that domestic scientific community has a unique experience, so the methodological achievements of Ukrainian experts in certain aspects more advanced than ones of scientific schools in other countries.

Key words: economic security of the state, ecosestate, threats to economic security.

Постановка проблеми. Теорія економічної безпеки держави в Україні є відносно молодого науковою дисципліною, котра попри значні напрацювання все ще перебуває на етапі кристалізації власної теоретико-методологічної основи. Своєрідною рисою цього напрямку досліджень є досить висока динаміка еволюції наукових поглядів. Частина фахівців вважає це істотним недоліком, що

ставить під сумнів науковість зазначеної дисципліни. На їхню думку, це створює певну проблему, пов'язану зі швидкою девальвацією практичної цінності наукових знань, отриманих у цьому напрямі.

Із нашої точки зору, висока динаміка розвитку в Україні теорії економічної безпеки держави зумовлена необхідністю швидко реагувати на зміни об'єктивної реальності, в якій функціонує держава

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3776-6291>

як ключовий об'єкт дослідження екосистем, що, навпаки, є її позитивною властивістю. У такому контексті зміна парадигм, уточнення категоріально-понятійного апарату та перегляд базових теоретико-методологічних засад є закономірним природним процесом розвитку цієї наукової дисципліни в Україні.

Разом із тим у рамках теорії економічної безпеки держави в Україні функціонує значна кількість різноманітних концепцій теорій, які є відносно автономними. Це створює певний методологічний хаос. У зв'язку із цим виникає актуальність певної систематизації напрацювань у рамках теорії економічної безпеки держави. Існують різні підходи до вирішення цього наукового завдання, тому пропонуємо власний підхід, який ґрунтується на принципі історизму. Згідно з ним, кожна концепція є валідною у відповідному історичному періоді, який характеризується певними специфічними умовами та обставинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як і світові дослідники, українські фахівці зробили значний внесок у розвиток екосистем. Еволюцію економічної думки у сфері економічної безпеки в Україні можна дослідити на прикладі наукових праць В. Геєця, О. Власюка, Я. Жаліла, Т. Пастернак-Таранушенка, З. Варналія. А. Сухорукова, Я. Базиліюк та інших учених. Зазначені фахівці сформували кілька вітчизняних наукових шкіл, які стали важливою складовою частиною глобального розвитку екосистем.

Більшість вітчизняних науковців фокусується на дослідженні конкретних аспектів економічної безпеки держави. Водночас поза увагою залишаються загальні тенденції розвитку самої наукової дисципліни. Для багатьох фахівців цей процес може видаватися хаотичним та еkleктичним: значна кількість наукових шкіл, кожна з яких створила для себе індивідуальну методологічну основу та навіть індивідуальний категоріально-понятійний апарат, десятки різних концепцій, постійний процес ревізії та доповнення наукових знань, отриманих у рамках означеної наукової дисципліни. За такого підходу проблема полягає у тому, що теорія економічної безпеки розглядається зі статичного погляду як сукупність напрацьованих концепцій.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз певних історичних етапів розвитку теорії економічної безпеки держави в Україні. Це дасть змогу зрозуміти логіку розвитку цієї наукової дисципліни та передбачити вектор її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вітчизняної наукової думки теорія економічної безпеки є досить новим напрямом досліджень. Як наукова дисципліна вона почала розвиватися в Україні лише після відновлення незалежності, а перші наукові розвідки у цій сфері з'явилися в середині 90-х років ХХ ст. Відтоді українські фахівці

створили досить потужний науковий доробок. Протягом майже трьох десятиліть вітчизняні вчені сформували значний масив наукового знання та політико-прикладних напрацювань, які здобули високі оцінки не лише в Україні, а й за кордоном.

Проте можна зауважити, що теорії економічної безпеки як наукової дисципліни в Україні притаманний високий рівень фрагментації та дезінтеграції. Дійсно, у рамках цього напряму економічних досліджень виникли та активно розвиваються кілька наукових шкіл, кожна з яких має досить розвинену методологічну базу досліджень і власну систему наукових принципів та цінностей.

Наявність різних парадигм у рамках однієї дисципліни не є проблемою для її розвитку, радше свідчить про активну фазу методологічних пошуків. Але методологічна поліваріантність повинна мати певні межі, інакше наукова дисципліна не матиме твердої методологічної бази.

Аналізуючи доробок української наукової спільноти, варто акцентувати на тому, що вона пройшла кілька періодів свого внутрішнього розвитку. При цьому характерною особливістю української наукової думки є те, що остання певною мірою розвивалася власним шляхом, не завжди корелюючи з тенденціями еволюції теорії економічної безпеки в західних країнах.

Проаналізувавши ключові наукові школи в Україні та праці їхніх представників, можемо виокремити кілька важливих етапів розвитку вітчизняної теорії економічної безпеки.

На першому етапі (1994–2007 рр.) інтерес до тематики екосистем був зумовлений переважно системними економічними проблемами, з якими зіштовхнулася Україна в умовах транзитивної економіки. Деструктивні тенденції, що були наслідками досить складного переходу від планової до ринкової моделі економіки, сформували суттєві загрози для існування держави як такої. Закономірно, що наукові дослідження проблем такого масштабу потребували відповідної методологічної бази. У цьому контексті О. Власюк зазначає, що проблема забезпечення економічної безпеки певним чином турбує держави практично з часу їх заснування. Проте особливої гостроти вона набуває в період транзитивної економіки, оскільки їй притаманні численні негативні наслідки реформування, що проявляються у дезінтеграції виробничих структур, розриві господарських зв'язків, розбалансованості між видобувними та переробними галузями виробництва, згортанні внутрішнього ринку, дисбалансах регіонального розвитку, втраті конкурентоспроможності національними виробниками тощо [1, с. 11].

Свою чергою, З. Варналій указував на те, що «потреба у дослідженні економічної безпеки України безпосередньо впливає з характеру практичних завдань, які вирішує країна в умовах транзитивної

економіки» [2, с. 24]. Подібної думки дотримується ще один український фахівець – Т. Васильців, який зазначає, що «проблема забезпечення економічної безпеки набуває виняткового значення для національного господарства в умовах трансформаційних змін та глобалізації» [3, с. 129].

Процес економічних перетворень в Україні тривав понад десять років, проте з його негативними наслідками та деформаціями держава боролася ще тривалий час, тому тематика економічного транзиту й трансформації протягом тривалого часу залишалася одним із ключових напрямів дослідження в рамках теорії економічної безпеки держави.

Загалом контекст і специфіка обставин, у яких відбувалася інституціоналізація теорії економічної безпеки як наукової дисципліни в Україні, сприяли тому, що фокус досліджень був зміщений на внутрішні чинники економічної безпеки. Це сформувало стійке переконання в тому, що внутрішні загрози для економічної безпеки держави є небезпечнішими, ніж загрози зовнішнього походження. Можна помітити, що в більшості праць фахівців, які в той період проводили активні наукові дослідження, зовнішні загрози для України, у тому числі політичного, економічного та військового характеру, трактувались як другорядні.

Окрім того, на цьому етапі спостерігалася спроба необґрунтованого виокремлення економічної безпеки із системи національної безпеки держави як незалежної наукової дисципліни, що зосереджувалася б на дослідженнях економічних явищ і процесів, ігноруючи їх взаємозалежність з іншими складовими частинами національної безпеки.

На нашу думку, це мало серйозні негативні наслідки для розвитку теорії економічної безпеки держави та її практичного застосування на рівні державної політики України. Ця наукова дисципліна надмірно сконцентрувалася на внутрішніх процесах і проблемах, не приділяючи достатньої уваги зовнішнім загрозам, у результаті чого країна виявилася не готовою протидіяти їм у моменти актуалізації.

Лише глобальна фінансово-економічна криза в 2007–2010 рр., яка спричинила комплекс нових системних економічних проблем в Україні, дещо змістила акцент досліджень фахівців із внутрішніх загроз економічній безпеці на зовнішні деструктивні чинники та механізми їхнього впливу на економічну безпеку держави. Із цього починається другий етап розвитку теорії економічної безпеки держави в Україні, що охоплює період 2008–2013 рр.

Світова фінансово-економічна криза мала суттєві негативні наслідки для соціально-економічного розвитку України. Вона яскраво продемонструвала уразливість до зовнішніх загроз не лише фінансової сфери та банківського сектору держави, а й вітчизняної економічної системи у цілому. Через слабкі ланки кризові явища в гло-

бальній економіці та глобальному фінансовому секторі досить глибоко проникли до ключових сфер економіки України, створивши комплекс системних загроз для функціонування держави.

У результаті глобальної фінансово-економічної кризи Україна потрапила до переліку держав, які зазнали найбільших економічних утрат. У зв'язку із цим вітчизняні фахівці у сфері екосистейт зосередилися на зовнішніх загрозах для економічної безпеки держави, джерела яких вони вбачали в глобалізації, непродуманій стратегії інтеграції України у світову фінансову систему, надмірній відкритості та експортній орієнтованості економіки тощо [4; 5].

Погоджуємося з тим, що стратегія ефективної інтеграції у світову економіку та глобальну фінансову систему має дуже велике значення в системі координат забезпечення економічної безпеки держави, проте вважаємо, що різке зміщення центру уваги до цієї сфери мало негативні наслідки для економічної безпеки держави як дисципліни. У наукових працях цього періоду сформовано бачення, відповідно до якого основні загрози для держави мають переважно економічний характер. При цьому виникають і розвиваються вони стихійно. У науковому середовищі точилися активні дискусії щодо співвідношення небезпеки, яку формують внутрішні та зовнішні чинники. Але більшість науковців ігнорувала факт існування загроз, котрі є наслідком цілеспрямованих агресивних дій щодо України, які можуть здійснювати інші держави.

Такий підхід містив значні прорахунки та недопрацювання, що проявилися в умовах гібридної війни. Це явище є відносно новим у теорії та практиці, тому поки що не знайшло повного відображення в науковій думці. Ураховуючи дослідження актуальних прикладів гібридної війни, варто звернути увагу на її ключову особливість порівняно з традиційними актами воєнної агресії. Справа в тому, що в рамках гібридної війни (або гібридної агресії як першого етапу підготовки до гібридної війни) супротивник не обмежується реалізацією завдань військового характеру. Він розширює ареал застосування заходів агресії, концентруючись на тих сферах функціонування держави, які є «слабкою ланкою» її політичного та економічного суверенітету.

Україна виявилася неготовою до того, що її супротивники можуть свідомо створювати загрози економічній безпеці держави. Ці прорахунки були досить ефективно використані Російською Федерацією в умовах гібридної війни. Росія активно застосовувала економічні важелі, що були спрямовані на піддрив економіки України, а отже, і ключових складових частин національної безпеки держави. Експерти, які працювали над монографією «Світова гібридна війна: український фронт», зазначали, що в умовах гібридної агресії традиційна для останніх десятиліть практика застосування дискримінаційних заходів щодо українських поста-

чань на внутрішній російський ринок отримала нову якість, вилившись у повномасштабну торговельну війну. Інструментарій економічного тиску на Україну, який РФ активно використовує у цій війні, – цілеспрямовані дії із закриття внутрішнього ринку для українських товарів і протекціоністські заходи щодо власних виробництв – доповнився транзитною блокадою (обмеженням Росією міжнародних транзитних автомобільних та залізничних перевезень вантажів із території України) і подіяв у потрібному для агресора напрямі: створення негативних синергетичних ефектів на різних фронтах економічного протистояння [6, с. 283].

Своєю чергою, експерти, які працювали над підготовкою доповіді «Економічна безпека України в умовах гібридної агресії», констатували, що погіршення соціально-економічної динаміки розвитку України, зумовлене дестабілізуючими діями РФ, прецесійними явищами в економіці та несприятливою зовнішньою кон'юктурою, погіршило стан економічної безпеки України. Національна економіка виявила низьку здатність протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам [7, с. 5].

Власне, з 2014 р. можемо виокремити третій етап розвитку української думки в рамках теорії економічної безпеки держави, що триває й донині. Його характерною особливістю стало те, що економічна безпека почала розглядатися у тісному зв'язку з іншими складовими частинами національної безпеки держави. Як зазначає із цього приводу Ю. Касперович, «гібридна війна негативно вплинула на всі складники національної безпеки. В умовах гібридної війни безпековий підхід (тобто заснований на визначенні ризиків та загроз національній безпеці для розроблення заходів щодо їх нейтралізації) до формування та реалізації державної політики стає найбільш затребуваним» [8, с. 66].

Із нашої точки зору, третій етап розвитку теорії економічної безпеки перебуває лише на початковій стадії, а сформований методологічний базис збереже актуальність навіть у середньостроковій перспективі. Концепція Realpolitik поступово, але невідворотно відновлює свої позиції в теорії та практиці міжнародних відносин, що, своєю чергою, сприяє піднесенню ролі держави в різних сферах суспільних відносин.

Результати дослідження українського наукового доробку в рамках теорії економічної безпеки держави, що ґрунтувалося на масиві наукових розвідок, починаючи з тих, котрі були опубліковані відразу після здобуття Україною незалежності, та закінчуючи останніми напрацюваннями у цій сфері, систематизовано в таблиці 1.

Варто зазначити, що представлена в таблиці інформація відображає загальні тенденції, тобто певні вектори розвитку теорії економічної безпеки як наукової дисципліни у цілому. У кожному періоді були та залишаються фахівці, які системно підхо-

дили до проблематики економічної безпеки держави. Деяким із них удалося передбачити певні процеси та явища, які для інших стали очевидними лише у міру їх актуалізації.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз різних етапів еволюції наукової думки в рамках теорії економічної безпеки держави в Україні дає можливість сформулювати кілька важливих висновків, які мають сприяти подальшому розвитку екосистейт в Україні.

По-перше, методологія, наукове знання, система цінностей та установок теорії економічної безпеки досить міцно залежать від обставин, у яких перебувають дослідники, котрі працюють у цьому напрямі. На відміну від більшості країн, у яких активно розвивається ця сфера досліджень, Україна має власний специфічний контекст – гібридний конфлікт з іншим суб'єктом міжнародних відносин, який надалі зберігає агресивність. Це закономірно накладає відбиток не лише на українську дійсність, а й на українську наукову думку.

По-друге, Україна як держава, що перебуває в процесі становлення та розвитку, рухається власною траєкторією. Країна пройшла досить складний своєрідний шлях, на якому зіштовхнулася з комплексом проблем, котрі невластиві більшості західних країн. Із погляду розвитку науки Україна володіє унікальним досвідом, тому методологічні напрацювання українських фахівців із певних аспектів теорії економічної безпеки випереджають напрацювання наукових шкіл в інших країнах, навіть попри те, що загальний рівень розвитку науки в них загалом є значно вищим.

По-третє, сьогодні в Україні накопичилася значна кількість автономних концепцій економічної безпеки держави. Їх методологічні протиріччя можна вирішити за допомогою впровадження принципу історизму, відповідно до якого немає «правильних» чи «неправильних» концепцій економічної безпеки держави. Натомість існує сукупність різних підходів, які були актуальними в певний конкретний історичний проміжок часу, проте не дають змоги вирішувати наукові завдання в інших політико-економічних умовах. Можливо, саме у цьому полягає ключова особливість даної наукової дисципліни – висока динаміка розвитку та швидка реакція на зміни реалій.

Різноманітність концепцій у рамках однієї наукової дисципліни не повинна призводити до розмивання теоретико-методологічної основи та категоріально-понятійного апарату. У цьому контексті важливим завданням подальшого розвитку теорії економічної безпеки держави в Україні є вироблення певних універсальних методологічних засад, загальноприйнятих понять і категорій, що дасть змогу кристалізувати теоретичний базис екосистейт як самостійної наукової дисципліни в рамках системи економічних наук.

Еволюція розвитку теорії економічної безпеки в Україні

Цілі забезпечення економічної безпеки	Фокус наукових досліджень	Ключові загрози
Перший етап (1994–2007 рр.)		
Формування стабільної економічної системи на ринкових засадах, здатної забезпечити: – розвиток приватного сектору; – достатній фінансовий ресурс для проведення широкої соціальної політики	Внутрішні процеси розвитку економіки, у тому числі: – структурні перетворення; – формування інститутів ринкової економіки	Внутрішні проблеми та структурні дисбаланси економічного комплексу держави, які сформувалися внаслідок політики перебудови економіки з планової моделі на ринкову
Другий етап (2008–2013 рр.)		
Формування економічної системи, здатної: – протидіяти зовнішнім загрозам, що формуються переважно у фінансово-економічній сфері; – забезпечити українській економіці достойне місце в міжнародному розподілі праці	1. Глобалізація як процес та участь у ньому України. 2. Інтеграція України у світову економіку та глобальну фінансову систему. 3. Участь України в міжнародному розподілі праці	1. Нестабільність зовнішніх ринків, особливо ринків сировини та напівфабрикатів, на яких представлені українські виробники. 2. Турбулентність глобальної фінансової системи. 3. Неприятливий міжнародний розподіл праці
Третій етап (2014 р. – донині)		
Формування стійкої економічної системи, здатної: – протидіяти широкому переліку загроз внутрішнього та зовнішнього походження, також актам агресії інших суб'єктів міжнародних відносин; – забезпечити соціальну та економічну стабільність у державі з метою уникнення політичної турбулентності	1. Економічна безпека як органічна і невід'ємна складова частина національної безпеки держави. 2. Роль економіки в забезпеченні обороноздатності країни в широкому сенсі поняття	1. Свідома та цілеспрямована агресія проти економіки держави з боку інших акторів. 2. Небезпечні глобальні тенденції досить широкого спектру – від глобальних економічних проблем до проблем неекономічного характеру (зростання конфліктогенності в міжнародних відносинах, екологічні проблеми, пандемії тощо)

Джерело: складено автором

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання. Київ : Академія фінансового управління, 2011. 474 с.

2. Економічна безпека : навчальний посібник / за ред. З.С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.

3. Васильців Т.Г., Мандрик О.Я. Пріоритети і засоби забезпечення економічної безпеки малого і середнього підприємництва. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. № 19. С. 128–133.

4. Похилюк В. Економічна безпека країни в епоху глобалізації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2009. № 5. С. 18–25.

5. Дудка Ю.П. Парадигма економічної глобалізації та її значення у формуванні концептуальної матриці економічної безпеки. *Економічний простір*. 2009. № 22/1. С. 45–57.

6. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В.П. Горбуліна ; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

7. Економічна безпека України в умовах гібридної агресії : аналітична доповідь / Я.Б. Базиліук та ін. Київ : НІСД, 2017. 84 с.

8. Касперович Ю.В. Фіскальна безпека держави в умовах гібридної війни. *Економіка та держава*. 2019. № 2. С. 64–70.

REFERENCES:

1. Vlasiuk O.S. (2011) *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh rynkovykh transformatsii ta antykrizovoho*

rehulivannia [Economic security of Ukraine in the conditions of market transformations and anti-crisis regulation]. Kyiv: Academy of Financial Management. (in Ukrainian)

2. Varnaliy Z.S. (ed.) (2009) *Ekonomichna bezpeka*. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)

3. Vasylytsiv T.H., Mandryk O.Ya. (2009) *Priorityty i zasoby zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky maloho i serednoho pidpriemnytstva* [Priorities and means of ensuring economic security of small and medium enterprises]. *Scientific Bulletin of UNFU of Ukraine*, no. 19, pp. 128–133.

4. Pokhyliuk V. (2009) *Ekonomichna bezpeka krainy v epokhu hlobalizatsii* [Economic security of the country in the era of globalization]. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, no. 5, pp. 18–25.

5. Dudka Yu.P. (2009) *Paradyhma ekonomichnoi hlobalizatsii ta yii znachennia u formuvanni kontseptualnoi matrytsi ekonomichnoi bezpeky* [The paradigm of economic globalization and its importance in the formation of the conceptual matrix of economic security]. *Economic Space*, no. 22/1, pp. 45–57.

6. Horbulin V.P. (ed.) (2017) *Svitova hibrydna viina: ukraïnskyi front* [World Hybrid War: Ukrainian Warfare]. Kyiv: NISS. (in Ukrainian)

7. Bazyliuk Ya.B., Davydenko S.V., Ventskovskiy D.Yu., et al. (2017) *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hibrydnoi ahresii* [Economic security of Ukraine in the conditions of hybrid aggression]. Kyiv: NISS. (in Ukrainian)

8. Kasperovych Yu.V. (2019) *Fiskalna bezpeka derzhavy v umovakh hibrydnoi viiny* [Fiscal security of the state in the conditions of hybrid war]. *Economy and State*, no. 2, pp. 64–70.

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІКРОЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА НА РИНКУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

TRANSFORMATION OF THE MICROECONOMIC MODEL OF CONSUMER BEHAVIOR ON THE MARKET IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

УДК 330.101.542:366.1]:[339.1:004.738.5]
<https://doi.org/10.32843/bses.66-2>

Переверзєва А.В.

д.е.н., доцент,
 доцент кафедри міжнародної економіки,
 природних ресурсів та економіки
 міжнародного туризму

Запорізький національний університет

Губарь О.В.

к.е.н., доцент,
 доцент кафедри економічної теорії
 та підприємництва

Національний університет
 «Запорізька політехніка»

Pereverzieva Anna

Zaporizhzhia National University

Gubar Olena

Zaporizhzhia Polytechnic National University

У статті досліджено питання цифровізації економіки та її вплив на зміну мікроекономічної моделі поведінки споживача на ринку. Виокремлено сучасні тренди поведінки споживачів у цифровій економіці, серед яких найважливішими є: підвищення значущості Інтернет-магазинів, домінування безконтактної взаємодії, значна чутливість до ціни, прагнення до стабільності, зростання ролі локальних покупок, орієнтація брендів на вимоги споживача, зміна ставлення до способу життя. Визначено відмінні риси між традиційною мікроекономічною моделлю поведінки споживачів, яка будується за правилом визначення потреби – вибір суб'єкта – вибір оптимального продукту, та її модифікацією в умовах цифровізації економіки, яка передбачає зміну послідовності другого та третього кроків: визначення потреби – вибір оптимального продукту – вибір суб'єкта.

Ключові слова: мікроекономічна модель, поведінка споживача, трансформація, «розумний» споживач, «цифровий» споживач, ринок, Інтернет, тренди.

В статье исследован вопрос цифровизации экономики и ее влияния на изменение

микроэкономической модели поведения потребителя на рынке. Выделены современные тренды поведения потребителей в цифровой экономике, среди которых важнейшими являются: повышение значимости Интернет-магазинов, доминирование бесконтактного взаимодействия, значительная чувствительность к цене, стремление к стабильности, рост роли локальных покупок, ориентация брендов на требования потребителя, изменение отношения к образу жизни. Определены отличительные черты традиционной микроэкономической модели поведения потребителей, которая строится по правилу определения потребности – выбор субъекта – выбор оптимального продукта, и его модификации в условиях цифровизации экономики, что предполагает изменение последовательности второго и третьего этапов: определение потребности – выбор оптимального продукта – выбор субъекта.

Ключевые слова: микроэкономическая модель, поведение потребителя, трансформация, «умный» потребитель, «цифровой» потребитель, рынок, Интернет, тренды.

The factors that identify the characteristics of consumer behavior in the spread of information and communication technologies and their use in all spheres of society are studied in the article. The relevance of the study is due to the acceleration of the digital economy and its spread to all spheres of society, including the transformation of consumer preferences and value orientations in purchase decisions. The purpose of the article is to determine the characteristics of consumer behavior belonging to different generations. The issue of transformation of structure and, in particular, manner of consumption in the conditions of the digital economy is studied. The analysis of the influence of socio-economic and historical preconditions on the value orientations of consumers is carried out. Within the framework of the theory of generations, the issue of selection of stable social groups (generations), their periodization, and separation of the main values of each is considered. One of the key values that determine the affiliation to society, a certain generation, and, accordingly, form a certain microeconomic model of consumer behavior – cosmopolitanism in the growing pace of information and communication technologies, the availability of the Internet resources – is studied. There are analyzed the most important features of consumer behavior in the formation and development of the digital economy, characteristic of all generations, namely vertical trust (trust in public authorities and the media) and horizontal trust (trust in information obtained from the immediate environment and social media). The influence of social networks and the environment on purchasing decisions in terms of individual generations – X and Y – is considered. The increase in the level of access to information, the range of consumer opportunities to maximize the usefulness of goods through an individual approach to supply is analyzed. The peculiarities of market transformation and its focus on consumer preferences and values, the possibilities of digital technologies to reduce transaction costs in the buying and selling process, the prerequisites for shifting consumption from long-term to short-term type are defined.

Key words: microeconomic model, consumer behavior, transformation, «smart» consumer, «digital» consumer, market, Internet, trends.

Постановка проблеми. Реалії економічного буття свідчать про значне поширення цифровізації в усіх сферах життя суспільства. Інформаційні технології – потужний тригер і сила розвитку сучасного суспільства. Розглядаючи глобальний вплив інформаційних технологій на макроекономічні процеси, часто залишаються поза увагою проблеми мікроекономіки, тоді як сучасні технології значно впливають на зміну його моделі поведінки, ураховуючи культурні цінності та орієнтації. Головною перевагою використання цифрових технологій є охоплення значної аудиторії в будь-якій країні світу. Цифровізація полегшує комунікацію між продавцями та покупцями.

На сучасному етапі цифровізація досягла значного поширення, що підтверджується знижен-

ням частки традиційної економіки та зростанням масштабів використання інформаційно-комунікаційних технологій. Націленість на успіх та розвиток потребує трансформації викликів сьогодення у конкурентні переваги, що є можливим за умови впровадження сучасних цифрових рішень на мікро- та макроекономічному рівнях функціонування економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Про важливість дослідження питань розвитку та поширення цифровізації свідчить значна кількість наукових праць іноземних та українських учених. Сутність та значення цифрових технологій для різних сфер суспільного розвитку досліджували зарубіжні вчені: Б. Ван Арк [1], Д. Енгельбарт [2], Дж. Ліклайдер [3], Р. Ліпсі [4], Д. Стігліц [5] та ін.

Серед українських науковців значну увагу визначеній проблематиці приділяли І. Карчева [6], С. Коляденко [7], Н. Краус [8], В. Ляшенко та О. Вишневський [9], В. Фіщук [10] та ін.

Серед досліджень, що стосуються змін поведінки споживачів, спричинених розвитком цифрової економіки, необхідно виокремити публікації К. Латишева [11], М. Окландера [12], Н. Попова [13], Г. Хабла [14], В. Тріфтса [15].

Зазначені наукові доробки вчених є базою для поглибленого дослідження впливу цифровізації на трансформацію поведінки споживача та формування сучасних мікроекономічних моделей.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення особливостей зміни мікроекономічної моделі поведінки споживача на ринку в умовах цифровізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства доступ до цифрових технологій має близько половини населення світу. Цей процес продовжується і потребує певного впорядкування на основі розроблення та впровадження стратегічних орієнтирів. Головна мета цифровізації – вдосконалення використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій для поширення інновацій, підтримки діяльності та розвитку суб'єктів господарювання, стимулювання науково-технічного прогресу, що в результаті дає можливість забезпечити «розумне», стійке та інклюзивне зростання економіки.

Розвиток технологій і цифрової економіки зумовлює необхідність зміни не лише бізнес-стратегій безлічі виробників товарів і послуг, а й впливає на трансформацію поведінки споживачів. З'явився новий сегмент споживачів, які не лише користуються Інтернетом, але для яких ця мережа стала джерелом інформації про товари і послуги з можливістю аналізу і порівняння їх характеристик. Інтернет став для них каналом комунікацій не лише з компаніями, а й із іншими споживачами.

Сьогодні стандартні, традиційні підходи, які передбачають фокусування бізнесу на товарах та послугах, які розроблялися для задоволення потреб і смаків платоспроможних споживачів, є неефективними. Споживачі, які активні в Інтернеті, є представниками різних груп різних рівнів доходу, віку і соціального статусу.

Сучасний споживач є представником певної групи, який постійно перебуває на зв'язку (connected consumer), або «цифровий» споживач, оскільки має постійний вихід в Інтернет за допомогою різноманітних пристроїв.

На розвинених ринках «цифрові» споживачі вже сьогодні являють собою значну силу й є найбільш активними покупцями різних товарів і послуг за допомогою Інтернету і мобільних пристроїв. Найближчим часом ця тенденція прийде й на ринки, що розвиваються, а також на ринки з найвищими тем-

пами зростання. Передбачається, що до 2025 р. приблизно половина всіх споживачів світу вважатимуться «цифровими», оскільки основні їхні покупки відбуватимуться через мережу Інтернет за допомогою різних пристроїв. За прогнозами експертів, до 2025 р. кількість «цифрових споживачів» подвоїться і становитиме 3 млрд осіб, а їхні витрати зростуть до понад 32 трлн дол. США [16].

Загалом цифрове середовище надає значний спектр переваг для споживачів із погляду збільшення інновацій, креативності, навчання, миттєвого та необмеженого доступу і зменшення екологічних витрат, пов'язаних із транзакціями.

Портрет сучасного споживача характеризується підвищенням вимог до персоналізації продуктів та послуг, можливості придбання незалежно від часу та простору. Споживачі перетворюються на «споживачів», які одночасно споживають та формують товар або послугу через власні очікування та вимоги [17].

У 2021 р. прийнято виділяти певні особливості та тренди в поведінці споживачів в умовах цифрової економіки (рис. 1).

Особливостями моделі поведінки сучасного споживача (рис. 1) є переорієнтація на онлайн-покупки, що, відповідно, підвищує роль Інтернет-магазинів. При цьому спостерігається значна чутливість до цінового чинника, що виявляється у зосередженні уваги споживачів на:

- пошуку пропозицій, промоакцій;
- скороченні витрат на другорядні товари (наприклад, елітні товари/предмети розкоші);
- більш дешевих брендах, місцевих брендах або приватних торгових марках.

Характерною рисою «цифрового» споживача є неохочість до експериментування з новими товарами або послугами, перехід від фокусу на «розвиток» до позиції «захищати та підтримувати те, що є».

Важливою ознакою є переоцінка споживачами своїх пріоритетів, способу життя і ціннісних орієнтацій, поліпшення та управління власним здоров'ям і добробутом.

Підкреслимо: ураховуючи орієнтацію споживача на безконтактну взаємодію, інструменти, які пропонує цифрова економіка, користуються значним попитом.

На основі вищезазначеного можна констатувати значну трансформацію мікроекономічної моделі поведінки споживача в умовах цифровізації економічних процесів.

Традиційна мікроекономічна модель поведінки споживачів на ринку передбачає таку послідовність прийняття рішень: споживач визначає потребу, вибирає суб'єкта, який відповідає його очікуванням, а потім визначає для себе оптимальний продукт (рис. 2).

В епоху цифровізації економіки традиційна модель модифікується через зміну послідовності

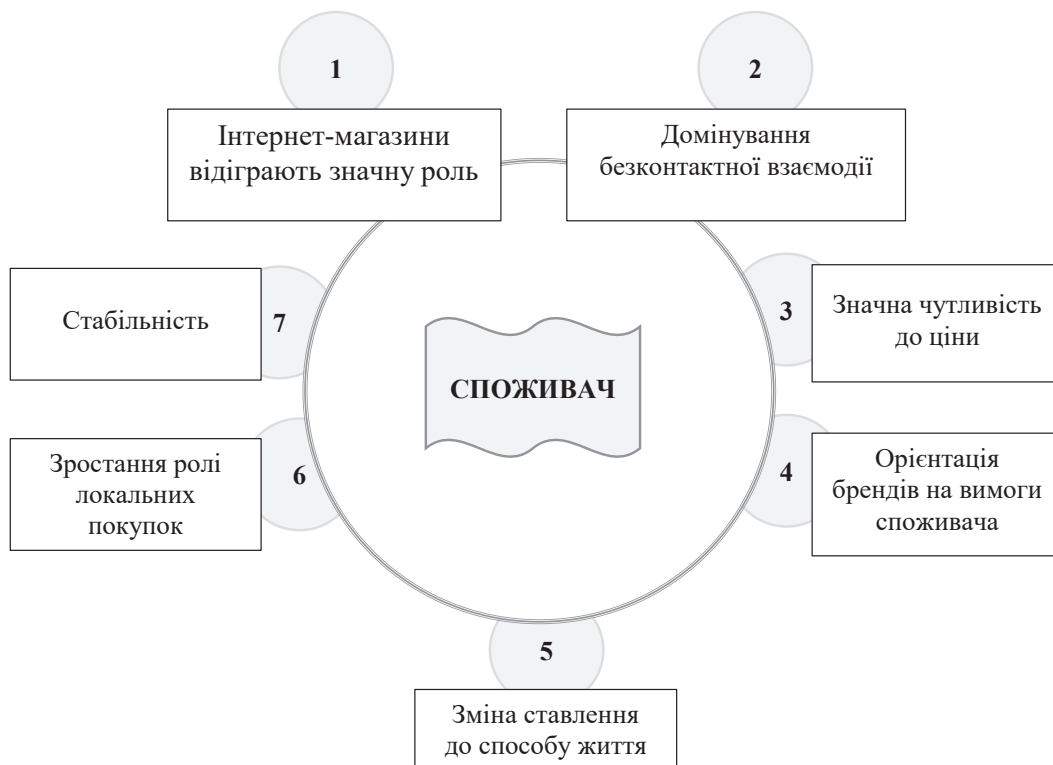

Рис. 1. Сучасні тренди поведінки споживачів у цифровій економіці

Джерело: складено авторами за даними [18]

другого та третього кроків: споживач спочатку вибирає продукт за допомогою Інтернету, а вже після цього звертається до суб'єкта, продукт якого найбільше задовольняє його потреби та відповідає очікуванням (рис. 3).

Зауважимо, що цифровий ринок забезпечує широкі можливості для споживачів та бізнесу, але водночас може спричинити додаткові ризики. Довіра та впевненість у цифровому ринку можуть підвищитися лише в тому разі, коли чітко будуть визначені та врегульовані права та обов'язки учасників цифрового середовища [17, с. 13].

Традиційна економічна теорія передбачає, що споживачі – це раціональні люди, які систематично шукають та аналізують інформацію на ринку перед

здійсненням покупки та вимагають відшкодування у разі виникнення проблем із придбанням. Однак отримання та аналіз інформації можуть коштувати дорого, і в результаті раціональні споживачі до прийняття рішення можуть не аналізувати ринок повною мірою.

Окрім того, на фактичну поведінку покупців може впливати низка поведінкових переконань, які можуть призвести до неоптимальних пошукових зусиль, вплинути на оцінку споживачами інформації та спричинити помилки у прийнятті рішень. Усі ці результати можуть завдати шкоди споживачам.

Тобто цифровізація економіки може мати як позитивний, так і негативний вплив на поведінку споживачів.

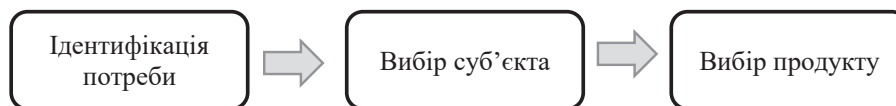

Рис. 2. Традиційна модель мікроекономічної поведінки споживача на ринку

Джерело: побудовано авторами

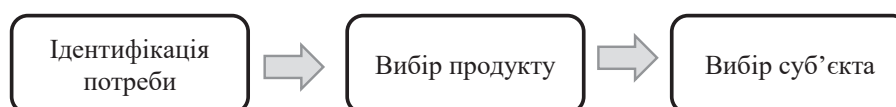

Рис. 3. Нова модель поведінки споживачів на фінансових ринках

Джерело: побудовано авторами

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного дослідження визначено, що ціна як економічна характеристика залишається вагомим регулятором під час прийняття рішення про купівлю на ринку. Найважливішими змінами в поведінці споживачів товарів та послуг, спричиненими цифровізацією економіки, є: підвищення вимог до відповідності потреб, розширення незалежності споживача, трансформація мікроекономічної моделі поведінки споживача.

Із розвитком дистанційних інструментів щодо придбання товарів та послуг ступінь незалежності споживачів фінансових послуг зростає. На сучасному етапі відбувається становлення нового типу споживача – «розумного», «цифрового».

Розвиток Інтернет-сервісів, що надають інформацію про ринки, розширює можливості та збільшує свободу вибору споживачів товарів і послуг, що призводить до зміни моделі поведінки споживачів. На сучасному етапі «розумний» споживач спочатку вибирає продукт за допомогою Інтернету, а вже після цього звертається до суб'єкта, продукт якого найбільше задовольняє потреби споживача та відповідає його очікуванням.

Напрямом подальших досліджень є визначення впливу теорії поколінь на прийняття рішень про купівлю сучасними споживачами в умовах цифровізації економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Inklaar R., Timmer M.P., Ark van B., Carlin W., Temple J. Market Services Productivity across Europe and the US. *Economic Policy*. 2008. Vol. 23(53). P. 139–194.
2. Engelbart D.C. Augmenting Human Intellect: A Conceptual Framework. URL: https://web.stanford.edu/dept/SUL/library/extra4/sloan/mousesite/EngelbartPapers/B5_F18_ConceptFrameworkInd.html
3. Ликлайдер Дж.К.Р. Инноваторы. Как несколько гениев, хакеров и гиков совершили цифровую революцию. URL: <https://biography.wikireading.ru/211607>
4. Lipsey R., Carlaw K. and Bekar C. *Economic Transformations: General Purpose Technologies and Long Term Economic Growth*. Oxford University Press. 2006. 616 p.
5. Stiglitz J.E. *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. W.W. Norton & Company, 2019. 366 p.
6. Карчева Г.Т., Огородня Д.В., Опенька В.А. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. *Фінансовий простір*. 2017. № 3(27). С. 13–21.
7. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2016. № 6. С. 105–112.
8. Краус Н.М., Голобородько О.П., Краус К.М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_-2018/8.pdf

9. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.

10. Фіщук В. Цифрова економіка – це реально. URL: <http://biz.nv.ua/ukr>

11. Латишев К.О., Герасимчук В.В. Маркетинг цифрової сфери: поведінка споживачів в умовах пандемії. *Економічний простір*. 2020. № 160. С. 82–85.

12. Окландер М.А., Романченко О.О. Специфічні відмінності цифрового маркетингу від Інтернет-маркетингу. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjx96i0wLzWAhXilosKHYVdCc0QFjAAegQIAhAD&url=http%3A%2F%2Fev.fmm.kpi.ua%2Farticle%2Fview%2F45715%2F41936&usg=AOvVaw2-YIzhig8nabUE0p99LvF0>

13. Попова Н., Муха Т., Коренів Є. Електронна комерція та поведінка споживачів в умовах VUCA. *InterConf*. 2020. № 36. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/6316>

14. Haubl G., Trifts V. Consumer decision making in online shopping environments: The effects of interactive decision aids. *Marketing Science*. 2020. Vol. 19. P. 4–21.

15. Sabanoglu T. Online shopping frequency according to online shoppers worldwide. *STATISTA*. 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/664770/online-shopping-frequencyworldwide/>

16. Number of connected consumer consumers globally. *The Demand Institute*. URL: <http://demandinstitute.org/connectedspendershome/>

17. Muller P., Damgaard M., Litchfield A., Lewis M., Hörnle J. Consumer behaviour in a digital environment. Policy Department Economic and Scientific Policy. European Parliament. Brussel, 2011. 134 p.

18. 7 consumer trends that will define the digital economy in 2021. URL: <https://blog.adobe.com/en/publish/2020/12/07/consumer-behavior-trends-digital-economy.html#gs.4apm9p>

REFERENCES:

1. Inklaar R., Timmer M.P., Ark van B., Carlin W., Temple J. (2008) Market Services Productivity across Europe and the US. *Economic Policy*, vol. 23(53), pp. 139–194.
2. Engelbart D.C. Augmenting Human Intellect: A Conceptual Framework. URL: https://web.stanford.edu/dept/SUL/library/extra4/sloan/mousesite/EngelbartPapers/B5_F18_ConceptFrameworkInd.html
3. Liklaider Dzh.K.R. Innovatory. Kak neskolko geniev, hakerov i gikov sovershili tsifrovuyu revolyutsiyu [Innovators. How a few geniuses, hackers and geeks revolutionized the digital revolution]. URL: <https://biography.wikireading.ru/211607>
4. Lipsey R., Carlaw K. & Bekar C. (2006) *Economic Transformations: General Purpose Technologies and Long Term Economic Growth*. Oxford University Press.
5. Stiglitz J.E. (2019) *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. W.W. Norton & Company.
6. Karcheva G.T., Ogorodnia D.V., Openka V.A. (2017) *Tsifrova ekonomika ta yii vplyv na rozvytok natsionalnoi ta mizhnarodno] ekonomiky [Digital economy and its impact on the development of national*

and international economy]. *Finansovyi prostir*, no. 3(27), pp. 13–21.

7. Koliadenko S.V. (2016) Tsifrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti [Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and in the world]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment*, no. 6, pp. 105–112.

8. Kraus N.M., Goloborodko O.P., Kraus K.M. (2018) Tsifrova ekonomika: trendy ta perspektivy avangardnogo harakteru rozvytku [Digital economy: trends and prospects of avant-garde development]. *Efektivna ekonomika*, no. 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_-2018/8.pdf

9. Lyashenko V.I., Vishnevskiy O.S. (2018) Tsifrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist porivnogo rozvytku [Digital modernization of Ukraine's economy as an opportunity for breakthrough development: a monograph]. NAN Ukraïni, In-t ekonomiki prom-sti. Kyiv. (in Ukrainian)

10. Fishchuk V. Tsifrova ekonomika – tse realno [The digital economy is real]. URL: <http://biz.nv.ua/ukr>

11. Latyshev K.O., Gerasymchuk V.V. (2020) Marketing tsifrovoi sfery: povedinka spozhyvachiv v umovah pandemii [Digital marketing: consumer behavior in a pandemic]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 160, pp. 82–85. (in Ukrainian)

12. Oklander M.A., Romanchenko O.O. Specificchni vidminnosti tsifrovogo marketingu vid Internet-marketyngu [Specific differences between digital marketing

and Internet marketing]. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjx96i0wLzWAhXilosKHYYVdCc0QFjAAegQIAhAD&url=http%3A%2F%2Fev.fmm.kpi.ua%2Farticle%2Fview%2F45715%2F41936&usq=A0vVaw2-YiZhig8nabUE0p99LvF0>

13. Popova N., Muha T., Korenev Є. (2020) Elektronna komertsiiia ta povedinka spozhyvachiv v umovah VUCA [E-commerce and consumer behavior in terms of VUCA]. *InterConf*, no. 36. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/6316>

14. Haubl G., Trifts V. (2020) Consumer decision making in online shopping environments: The effects of interactive decision aids. *Marketing Science*, vol. 19, pp. 4–21.

15. Sabanoglu T. (2020) Online shopping frequency according to online shoppers worldwide. *STATISTA*. URL: <https://www.statista.com/statistics/664770/online-shopping-frequencyworldwide/>

16. Number of connected consumers globally. The Demand Institute. URL: <http://demandinstitute.org/connectedspendershome/>

17. Muller P., Damgaard M., Litchfield A., Lewis M., Hörnle J. (2011) Consumer behaviour in a digital environment. Policy Department Economic and Scientific Policy. European Parliament. Brussel.

18. 7 consumer trends that will define the digital economy in 2021. URL: <https://blog.adobe.com/en/publish/2020/12/07/consumer-behavior-trends-digital-economy.html#gs.4apmyp>

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ МІКРО- ТА МАКРОЕКОНОМІКИ DEVELOPMENT OF STUDENTS' CRITICAL THINKING IN THE STUDY OF MICRO- AND MACROECONOMICS

УДК 378:330

<https://doi.org/10.32843/bses.66-3>

Пилипенко Н.М.

к.е.н., доцент кафедри економіки та підприємництва
Сумський національний аграрний університет

Пилипенко В.В.

к.е.н., доцент кафедри економіки та підприємництва
Сумський національний аграрний університет

Pylypenko Nadiia

Sumy National Agrarian University

Pylypenko Viacheslav

Sumy National Agrarian University

У статті розглянуто необхідність розвитку навичок критичного мислення у студентів. На основі аналізу наукової літератури описано технології розвитку критичного мислення під час вивчення мікро- та макроекономіки. Виявлено, що найбільш адекватними методами розвитку навичок критичного мислення є дискусії, дебати та сократівські питання, які привчають студентів до самостійного мислення, критичного погляду на альтернативні варіанти вирішення існуючих проблем, вибору обґрунтованої аргументації. Акцентовано увагу на застосуванні проблемного підходу, який є основним інструментом розвитку критичного мислення, тому що в ньому криється суперечність, що дає змогу студентам сформувати власне ставлення до питань, що розглядаються. Доведено, що під час вивчення мікро- та макроекономіки ефективними методами розвитку критичного мислення є поділ студентів на групи і командна робота під час підготовки до дебати, а також проаналізовано важливу роль написання есе.

Ключові слова: мікроекономіка, макроекономіка, критичне мислення, дискусії, дебати.

В статті розглянуто необхідність розвитку навичок критичного мис-

лення у студентів. На основі аналізу наукової літератури описано технології розвитку критичного мислення при вивченні мікро- та макроекономіки. Виявлено, що найбільш адекватними методами розвитку навичок критичного мислення є дискусії, дебати та сократівські питання, привчають студентів до самостійного мислення, критичного погляду на альтернативні варіанти рішення існуючих проблем, вибору обґрунтованої аргументації. Акцентовано увагу на застосуванні проблемного підходу, який є основним інструментом розвитку критичного мислення, так як в ньому криється суперечність, що дозволяє студентам сформувати своє ставлення до питань, що розглядаються. Доведено, що під час вивчення мікро- та макроекономіки ефективними методами розвитку критичного мислення є поділ студентів на групи і командна робота при підготовці до дебати, а також проаналізовано важливу роль написання есе.

Ключевые слова: микроэкономика, макроэкономика, критическое мышление, дискуссии, дебаты.

The article discusses the need to develop students' critical thinking skills. Based on the analysis of scientific literature, technologies for the development of critical thinking in the study of micro- and macroeconomics are described. It was revealed that the most adequate methods of developing critical thinking skills are discussions, debates, Socratic questions, which teach students to think independently, to critically look at alternative options for solving existing problems, and to choose well-grounded argumentation. An important technology for the development of critical thinking in the study of economic disciplines, which allows you to analyze cause-and-effect relationships, is the use of the Kaworu Ishikawa diagram, the essence of which is the chain of problem solving: problem-causes-facts-conclusions. Attention is focused on the application of the problematic approach, which is the main tool for the development of critical thinking, since it contains a contradiction, which allows students to form their own attitude to the issues under consideration. In the study of micro- and macroeconomics, it has been proven that an effective method of developing critical thinking is the division of students into groups and teamwork in preparation for the debate. The influence of the creation of an educational and research environment that guides the student towards critical perception of information is investigated, and the important role of essay writing is analyzed. The essay is suitable both for teaching critical thinking and for testing already acquired skills. Most of the topics of micro and macroeconomics involve research using statistical and empirical data and various scientific methods that contribute to the development of critical thinking. Writing critical reviews is an equally important tool for the further development and practical use of critical thinking skills. Thanks to the use of the technology of critical thinking in the study of micro- and macroeconomics, the ability to work with a significant array of sometimes contradictory information is developed, to highlight the essence of the problem, compare different points of view, put forward hypotheses, and find alternative solutions to economic problems.

Key words: microeconomics, macroeconomics, critical thinking, discussions, debates.

Постановка проблеми. Сьогодні ринок праці потребує працівників, які здатні мислити та діяти не за інструкціями, а непередбачуваними способами. Для нової економіки, яка характеризується невідомими проблемами та невипробуваними рішеннями, старих знань недостатньо, а тому набуває цінності здатність творчо використовувати наявні знання. Працівники майбутнього повинні бути здатними застосовувати критичне мислення для вирішення нових проблем більш високого рівня. Класична модель навчання, орієнтована на індустріальну епоху, надавала студентам досить обмежений набір навичок, які були потрібні для виконання визначених рутинних завдань та передбачали використання певного алгоритму. Нова модель

навчання повинна бути орієнтована на вирішення складних питань, які потребують обґрунтованого судження. Вирішення таких питань неможливе без системного мислення. Використання наявних знань у нестандартних ситуаціях можливе завдяки навичкам критичного мислення. Застосування методів критичного мислення дає можливість бачити речі в новому світлі, приймати кращі рішення, творчо вирішувати проблеми та генерувати інноваційні ідеї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку критичного мислення приділили увагу М. Браун, А. Желябіна, С. Кілі, В. Козира, В. Крикунова, Т. Павлова, О. Пометун, С. Скотт, С. Терно, С. Тимоха, О. Тягло, Д. Халперн, Д. Хичкок, І. Хом'як та ін.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути особливості розвитку критичного мислення у студентів у процесі вивчення мікро- та макроекономіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичне навчання цінне як у всіх предметних сферах, так і в прийнятті важливих рішень та вирішенні проблем – від професійних до людських відносин. Особливість мислення людей полягає у тому, що воно може бути ірраціональним та мати упередження: люди ведуть себе нерационально, не враховують свої майбутні інтереси, а користуються теперішньою вигодою. Люди нереалістично оптимістичні і роблять інколи небезпечний вибір [1; 2]. Існує три риси ірраціональної поведінки: проблеми із самоконтролем, обмежена раціональність та суспільний вплив [3; 4]. Прикладом може бути історія компанії «Детройтське авто», керівники якої протягом 15 років міркували про те, що вони втрачають частку ринку для японців: «Ці японські автомобілі – не що інше, як захоплення. Американці не хочуть маленьких економічних автомобілів. Вони хочуть стилю, розміру і комфорту. Ми просто повинні пережити примху, а не змінити наші основні виробничі стратегії». Лише коли Детройт збанкрутував, вони розглянули альтернативну лінію мислення. Їх згода один з одним, схильність вірити в те, у що вони хотіли вірити, були головними стандартами їхнього мислення [5].

Завдання критичного мислення полягає у зведенні таких упереджень та помилок до мінімуму, передбачаючи можливість розвитку критичного мислення за допомогою освітнього процесу [6].

Критичне мислення передусім характеризується обґрунтованістю та цілеспрямованістю [7]. Окрім того, властивостями критичного мислення є усвідомленість, самостійність, рефлексивність, контрольованість, самоорганізованість [8].

Іншими словами, критичне мислення є дисциплінованим процесом аналізу, синтезу та оцінки інформації, отриманої внаслідок роздумів, досвіду та спостережень [9]. Тобто це здатність змінювати свою позицію на основі фактів та знаходити альтернативи заради прийняття ефективних рішень. Це особлива пізнавальна діяльність, що забезпечує утворення наукових понять на етапі переходу суб'єкта від уже засвоєних ним до нових знань шляхом виконання необхідних розумових операцій [10]. О. Пометун визначає критичне мислення як «окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, вибирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти» [11]. Розвивати критичне

мислення означає розвивати навички аналізу, синтезу, пошуку та переосмислення інформації, знаходити нестандартні рішення [12].

Використання терміна «критичне мислення» з освітніми цілями сходить до американського філософа Джона Дьюї (1910), який частіше називав його «рефлексивним мисленням». У 1956 р. американський психолог Б. Блум розробив таксономію пізнавальних здібностей, виділивши шість рівнів навчальних цілей у когнітивній сфері: знання – розуміння – застосування – аналіз – синтез – оцінка. Кожен наступний рівень пізнання неможливий без навичок попереднього. Він уперше ввів поняття «критичне мислення» як мислення вищого рівня [13]. Слід зазначити, що й сьогодні модель Блума ототожнюють із розвитком навичок критичного мислення.

У старій моделі навчання студенти запам'ятовували інформацію, інколи забуваючи її відразу після іспитів. У новій моделі студенти повинні підкріпляти свої роздуми причинами і доказами, а не виражати суб'єктивні сумнівні емоційні думки. Ми повинні не лише спонукати студентів до активного критичного мислення, а й дати інструменти та моделі. Незалежно від досліджуваного предмета студенти повинні бути в змозі сформулювати послідовність інтелектуальних вимірів думки: «З якого погляду я повинен підходити до цієї проблеми? Що мається на увазі під цим графіком? Яка основна концепція? Як я можу перевірити точність цих даних? Чи є це надійним джерелом інформації?» [14].

Сенс критично мислити з'являється з появою певної проблеми, яку потрібно вирішити. Річард Пол і Лінда Елдер у книзі «Мініатюрне керівництво по концепціях і інструментах критичного мислення» зазначають, що критичне мислення передбачає чітке формулювання проблеми, пошук та оцінку інформації, прийняття рішень на основі аргументації та неупередженості [6]. Критичне міркування про проблему вимагає істотного знання сфери, до якої належить проблема. Здібності критичного мислення не є чарівним еліксиром, який може бути застосований до будь-якої проблеми будь-ким, хто не знає фактів, що мають відношення до вивчення цієї проблеми [13]. Тобто можливість критично мислити залежить від розуміння предмета. Для цього необхідно не лише пам'ятати, що розповідав викладач, а й критично взаємодіяти з інформацією. Для формування навичок критичного розуміння теми рекомендують робити значущі замітки, які допоможуть встановити зв'язок між ідеями і аргументами. Це важлива навичка, яка стимулює роздуми [15].

Вивчаючи певний предмет, студенту слід зрозуміти, яка основна мета його вивчення, чому він потрібний, які проблеми можуть бути вирішені за допомогою знань, отриманих у резуль-

таті вивчення цього предмета, як отримані знання можуть бути використані в повсякденному житті. Таким чином, щоб навчитися критично мислити, треба навчитися структурувати свої думки. Конструктивну основу критичного мислення становить базова модель, яка включає актуалізацію (виклик), осмислення та рефлексію [16].

Для вивчення будь-якого значного обсягу контенту найважливішими навичками для всіх студентів визнані аналіз та оцінка. Використання певних інструментів для аналізу та оцінки дає можливість вірно реагувати на будь-яке рішення. Щоб розвинути ці навички, повинні існувати інструкція і практика для моніторингу мислення з використанням інтелектуальних інструментів, які можна застосувати до будь-якої дисципліни, предмета або проблеми. Запропонована Фондом критичного мислення Інтерактивна модель для вивчення елементів і стандартів критичного мислення допомагає вчитися мислити в рамках логіки предметів [17]. За Р. Полом і Л. Елдер, критичне мислення складається з двох основних компонентів: елементів мислення та інтелектуальних стандартів. Елементи включають: розуміння мети; розуміння і розвиток питань; розуміння і пошук кращої інформації (даних, доказів, концепцій); розуміння наслідків [17].

Критичне мислення особливо необхідне для студентів економічних спеціальностей, оскільки сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень. Вивчаючи мікро- та макроекономіку, слід націлювати студентів на критичне сприйняття інформації. Критичне мислення допомагає студентам сприймати певні явища не як беззаперечний факт, а перевіряючи та оцінюючи інформацію на основі доказовості та аргументованості, сприймаючи певне явище системно та в контексті, аналізувати альтернативні варіанти вирішення економічної проблеми. Опанування навичок критичного мислення формує вміння враховувати у своїй подальшій професійній діяльності зміни макроекономічної ситуації в країні. Ми погоджуємося з О. Тягло щодо того, що «виховання критичного мислення потрібно вводити у викладання будь-якої академічної дисципліни, тим самим підвищуючи ефективність засвоєння не тільки критичного мислення, а й відповідної дисципліни, осучаснюючи освітній процес загалом» [18].

Оскільки основною метою вивчення макроекономіки є розкриття механізму функціонування національної економіки на основі макроекономічних теорій, концепцій, моделей, обґрунтованих світовою та вітчизняною наукою, а метою вивчення мікроекономіки є формування знань про закономірності поведінки економічних суб'єктів у ринкових умовах, оволодіння універсальним інструментарієм прийняття обґрунтованих рішень щодо здійснення вибору за наявності обмежених засо-

бів і альтернативних можливостей, то завдання повинні мати проблемний характер. Необхідно пропонувати студентам розглянути різні точки зору щодо вирішення певної проблеми та створити умови для появи у студента власної точки зору з підтвердженою аргументацією.

На думку С. Терно, для виникнення та розвитку критичного мислення вивчення матеріалу слід подавати у вигляді проблем, що забезпечить їх сприйняття як особисто значущих, а тому стане спонукальним моментом у розвитку критичного мислення. Саме проблемні завдання являють собою основний інструмент розвитку критичного мислення, тому що в них криється суперечність [19].

Найбільш ефективною для розвитку критичного мислення є командна робота. Працюючи в команді, студенти отримують можливість обмінюватися інформацією та ідеями, обговорювати протилежні точки зору та проводити «мозковий штурм». Також це сприяє розвитку комунікативних навичок та креативності: дискусії в малих групах, заохочення до захисту власної думки, розгляд проблеми в нових контекстах. Студенти вчать обговорювати альтернативні варіанти вирішення проблем, які виникають як на макро-, так і на мікрорівні.

Наприклад, під час вивчення теми з мікроекономіки, яка стосується проблем державного регулювання ринків, найбільш продуктивним методом навчання, на нашу думку, буде використання дебатів. Студенти поділяються на дві команди, які аргументують дві протилежні концепції: посилення державного регулювання ринків та, відповідно, їх лібералізація.

Ідентифікувати економічні проблеми можливо через постановку проблемних запитань, що активізує пізнавальну діяльність і надає більше можливостей для обговорення. Запитання є рушійною силою процесу мислення. На думку Елісон Кінг, «ті, хто вміє мислити, вміють задавати питання» [7]. Питання окреслюють проблеми і визначають завдання. Якщо ми хочемо залучити студентів у процес мислення, ми повинні стимулювати їхнє мислення питаннями, які призводять їх до подальших питань. Це культивує сократична дискусія, характерними ознаками якої є систематичність, глибина і гострий інтерес до оцінки істинності речей. Питання, які ми задаємо, визначають, в якому напрямі рухається наше мислення [20; 21].

Важливим інструментом, який використовується як під час вивчення мікроекономіки, так і макроекономіки, є дебати. Процес дебатів може бути досить корисним. Студенти вважають, що дебати допомагають краще зрозуміти тему, отримати нові знання та підвищити навички критичного мислення [22].

Наприклад, під час вивчення тем із курсу макроекономіки, які стосуються проведення бюджетно-

податкової та грошово-кредитної політики, вибору напрямів зовнішньоторговельної політики, саме дебати найкраще сприятимуть формуванню критичного мислення.

Визначити причинно-наслідкові зв'язки для проведення аналізу певної проблеми надає можливість використання ще однієї технології критичного мислення – стратегії Fishbone («Рибна кістка»), або діаграми Каору Ішікави, суть якої полягає у ланцюгу вирішення проблеми: проблема – причини – факти – висновки. Додатково метод дає змогу розвивати навички аргументації та розуміння, що кожна проблема багатогранна [23]. Студенти вчать аналізувати економічну інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Критичне мислення також може бути використане з такими прийомами, як написання портфоліо, проведення тематичних та практичних досліджень, написання автобіографічних історій, опис критичних подій, усні інтерв'ю [24].

Ефективному формуванню критичного мислення сприяє створення навчально-дослідницького середовища, яке орієнтує студента до критичного сприйняття інформації. Важливим інструментом розвитку критичного мислення є написання есе. Більшість тем мікро- та макроекономіки передбачає проведення дослідження з використанням статистичних та емпіричних даних та різних наукових методів, що сприяє розвитку критичного мислення. Есе підходить як для навчання критичного мислення, так і для перевірки вже придбаних навичок. Есе передбачає розкриття власної точки зору, критичне осмислення отриманої інформації. Навчання написання есе формує у студентів уміння висловлювати думки, працювати з інформацією, виділяти головне, робити висновки і давати власну оцінку, систематизувати і структурувати інформацію, виділяти причинно-наслідкові зв'язки, підкріплювати тези відповідними аргументами, робити логічні висновки [25]. Під час написання есе тісно переплітаються навички як творчого, так і критичного мислення. Написання есе є засобом мислення і

генерації ідей. Важливими характеристиками есе є дискусійність, самостійність, аргументованість та оригінальність аналізу певної проблеми. Есе має вступ, основну частину та висновки. Написання есе є певною особистою творчою працею, але використання основних підходів до його написання дає змогу студенту ефективніше впоратися із завданням [26]. Початок роботи над есе розпочинається з усвідомлення проблемного питання та визначення ключових термінів. Ефективне написання есе неможливе без активного читання, яке полягає у веденні нотаток, що дає можливість критично оцінювати написане. Для цього пропонується метод розділеної сторінки [27]: в одній частині студент коротко переказує (перефразовуючи своїми словами) сутність прочитаного, записує цитати та цінну інформацію. У другій колонці відображається критичний аналіз даного тексту (сильні та слабкі боки, порівняння з іншими працями у цій галузі та інші важливі коментарі у контексті цілей дослідження). Перегляд нотаток надає можливість оцінити аргументи на підтримку сформованої точки зору. Донесення своїх ідей повинне бути структурованим, зрозумілим та опиратися на достовірну інформацію. Тільки наполеглива праця, роздуми та безперервне письмо (редагування есе після певного часу) дадуть змогу прояснити мислення та продемонструвати його оригінальність.

Одним з інструментів подальшого розвитку та практичного використання навичок критичного мислення є написання критичних оглядів. Студент розглядає тему з різних точок зору, посилаючись на джерела, висловлюючи свою думку та надаючи рекомендації. Університетом Нового Південного Уельсу розроблено критерії й основні питання для підготовки критичного огляду [28], основні з них, які можуть бути використані, відображено в табл. 1.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, критичне мислення є комплексним поняттям, це усвідомлений процес сприйняття певної ситуації або проблеми системно, процес пошуку причин та альтернативних рішень. Існує значна

Таблиця 1

Критерії та основні питання для підготовки критичного огляду

Критерії	Можливі питання
Значення та внесок у сферу дослідження проблеми	Яка мета написання тексту? Який внесок даної праці до суспільних знань? Як пов'язана дана праця з іншими?
Методологія	Які загальнонаукові та спеціальні методи були використані під час написання даної праці? Чим обґрунтоване їх використання? Чи валідні та надійні дані?
Аргументація	Чи достовірними є докази в даному тексті? Якою мірою аргументовано ідеї? Які висновки зроблено і чи виправданими вони є?
Структура та стиль написання тексту	Чи підходить стиль написаного тексту цільовій аудиторії? Чи достатньо зрозумілою є структура тексту?

Джерело: складено автором за [28]

кількість способів розвитку критичного мислення, вибір яких залежить від інформаційного насичення дисципліни та готовності студентської аудиторії. Розвиток критичного мислення є не лише найважливішою умовою для вдосконалення підготовки фахівців, а й підвищує ефективність навчального процесу. Завдяки використанню технології критичного мислення під час вивчення мікро- та макро-економіки розвиваються вміння працювати зі значним масивом інколи суперечливої інформації, виділяти сутність проблеми, співставляти різні погляди, висувати гіпотези, знаходити альтернативні варіанти вирішення економічних проблем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Sunstein, Cass R., (November 29, 2012). The Storrs Lectures: Behavioral Economics and Paternalism. Yale Law Journal, Forthcoming. Available at SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2182619> (дата звернення: 17.04.2021).
2. Пилипенко Н.М., Беляєва В.В. Можливості застосування інструментарію поведінкової економіки при проведенні економічної політики в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 95–100. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.5.95 (дата звернення: 01.05.2021).
3. Thaler, Richard H., Sunstein, Cass R. & Balz, John P., (2014). Choice Architecture Available at SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2536504 (дата звернення: 01.05.2021).
4. Gino, Francesca (2013) Sidetracked: Why Our Decisions Get Derailed and How We Can Stick to the Plan. Boston, MA : Harvard Business Review Press. URL: <https://rutilib5.com/book/15050/p/1> (дата звернення: 12.04.2021).
5. Global Change: Why C.T. is Essential To the Community College Mission. And Why It Will Be Difficult to Achieve. URL: <http://www.criticalthinking.org/pages/why-critical-thinking-is-essential-to-the-community-college-mission/529> (дата звернення: 18.06.2021).
6. Critical Thinking: Where to Begin. URL: <http://www.criticalthinking.org/pages/critical-thinking-where-to-begin/796> (дата звернення: 13.06.2021).
7. Халперн Д. Психология критического мышления. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 512 с. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/110655/Halpern_-_Psihologiya_kriticheskogo_myshleniya.html (дата звернення: 01.06.2021).
8. Козира В.М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі : навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль : ТОКІППО, 2017. 60 с. URL: <https://cutt.ly/pmtDVji> (дата звернення: 02.06.2021).
9. Defining Critical Thinking. URL: <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766> (дата звернення: 11.06.2021).
10. Хом'як І.М. Розвиток критичного мислення у студентів-філологів. *Українська мова та література в школі*. 2019. № 1. С. 2–7.
11. Пометун О.І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrj_2018_2_14 (дата звернення: 02.06.2021).
12. Критичне мислення: ключові характеристики та вправи для його розвитку. URL: <http://etwinning.com.ua/content/files/659841.pdf> (дата звернення: 17.05.2021).
13. Hitchcock, David Critical Thinking, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/critical-thinking/> (дата звернення: 16.05.2021).
14. Paul, Richard W.; Elder, Linda; Bartell, Ted. (1997) California Teacher Preparation for Instruction in Critical Thinking: Research Findings and Policy Recommendations. URL: <https://cutt.ly/fmyT2an> (дата звернення: 15.06.2021).
15. Critical Thinking at University: An Introduction University of Leeds. URL: <https://www.futurelearn.com/courses/critical-thinking-at-university/3/expired#> (дата звернення: 11.06.2021).
16. Тимоха С.С., Крикунова В.Ю. Розвиток критичного мислення студентів. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 21–22 травня 2015 р. / за заг. ред. проф. М.В. Гриньової. Полтава, 2015. С. 203–205. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/9574> (дата звернення: 05.06.2021).
17. Інтерактивна модель критичного мислення. (To Analyze Thinking We Must Identify and Question its Elemental Structures). URL: <https://www.criticalthinking.org/pages/critical-thinking-where-to-begin/796> (дата звернення: 03.06.2021).
18. Тягло О.В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 240–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2017_2_16 (дата звернення: 15.06.2021).
19. Терно С.О. Критичне розмірковування: виникнення, розвиток та свобода волі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С. 207–212.
20. The Role of Socratic Questioning in Thinking, Teaching, and Learning. URL: <https://www.criticalthinking.org/pages/the-role-of-socratic-questioning-in-thinking-teaching-amp-learning/522> (дата звернення: 14.06.2021).
21. Browne Neil M., Keeley Stuart M.. Asking the Right Questions. A Guide to Critical Thinking. Twelfth edition. URL: <https://cutt.ly/UmyTfuc> (дата звернення: 06.06.2021).
22. Scott Sophia. Perceptions of Students' Learning Critical Thinking through Debate in a Technology Classroom: A Case Study. The Journal of Technology Studies. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ861290.pdf> (дата звернення: 15.06.2021).
23. Педагогическое сообщество Екатерины Пашковой – PEDSOVET.SU. URL: <http://pedsovet.su/metodika/priemy/5714> (дата звернення: 11.06.2021).
24. Critical Reflection. URL: http://faculty.coloradomtn.edu/orl/critical_reflection.htm (дата звернення: 17.06.2021).
25. Павлова Т.Л., Желябина А.Г. Формирование критического мышления при обучении написанию эссе. *Современные наукоемкие технологии*. 2016. № 8–1. С. 140–143. URL: <http://www.top-technologies.ru/article/view?id=36119> (дата звернення: 25.06.2021).
26. Essay Writing: The Basics. URL: <https://student.unsw.edu.au/essay-writing-basics> (дата звернення: 12.06.2021).

27. Reading Note Taking Strategies. URL: <https://student.unsw.edu.au/notemaking-written-text> (accessed 15.06.2021).

28. Writing a Critical Review. URL: <https://student.unsw.edu.au/writing-critical-review> (дата звернення: 15.06.2021).

REFERENCES:

1. Sunstein Cass R. (2012) The Storrs Lectures: Behavioral Economics and Paternalism. *Yale Law Journal*, Forthcoming. Available at: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2182619> (accessed 17 April 2021).

2. Pylypenko N.M., Bieliaieva V.V. (2019) Mozhyvosti zastosuvannya instrumentarii povedinkovoi ekonomiky pry provedenni ekonomichnoi polityky v Ukraini [Possibilities of using the tools of behavioral economics in conducting economic policy in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 5, pp. 95–100. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.5.95 (accessed 01 May 2021).

3. Thaler Richard H., Sunstein Cass R., Balz John P. (2014) Choice Architecture. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2536504 (accessed 21 May 2021).

4. Gino Francesca (2013) Sidetracked: Why Our Decisions Get Derailed and How We Can Stick to the Plan. Boston, MA: Harvard Business Review Press. Available at: <https://rutlib5.com/book/15050/p/1> (accessed 12 April 2021).

5. Global Change: Why C.T. is Essential To the Community College Mission. And Why It Will Be Difficult to Achieve. Available at: <http://www.criticalthinking.org/pages/why-critical-thinking-is-essential-to-the-community-college-mission/529> (accessed 18 June 2021).

6. Critical Thinking: Where to Begin. Available at: <http://www.criticalthinking.org/pages/critical-thinking-where-to-begin/796> (accessed 13 June 2021).

7. Khalpern D. (2000) Psikhologiya kriticheskogo myshleniya. SPb: Piter. Available at: https://www.e-reading.club/bookreader.php/110655/Halpern_-_Psihologiya_kriticheskogo_myshleniya.html (accessed 01 June 2021).

8. Kozyra V.M. (2017) Tekhnolohiia rozvytku krytychnoho myslennia u navchalnomu protsesi [Technology of development of critical thinking in the educational process]. Ternopil: TOKIPPO. Available at: <https://cutt.ly/pmtDVji> (accessed 02 June 2021).

9. Defining Critical Thinking. Available at: <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766> (accessed 11 June 2021).

10. Khomiak I.M. (2019) Rozvytok krytychnoho myslennia u studentiv-filolohiv [Development of critical thinking in students of philology]. *Ukrainska mova ta literatura v shkoli*, no. 1, pp. 2–7.

11. Pometun O.I. (2018) Krytychne myslennia yak pedahohichniy fenomen [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. *Ukrainskyi pedahohichniy zhurnal*, no. 2, pp. 89–98. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrj_2018_2_14 (accessed 02 June 2021).

12. Krytychne myslennia: kliuchovi kharakterystyky ta vpravy dlia yoho rozvytku. Available at: <http://etwinning.com.ua/content/files/659841.pdf> (accessed 16 May 2021).

13. Hitchcock David, «Critical Thinking», The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/critical-thinking/> (accessed 16 May 2021).

14. Paul Richard W., Elder Linda, Bartell Ted (1997) California Teacher Preparation for Instruction in Critical Thinking: Research Findings and Policy Recommendations. Available at: <https://cutt.ly/fmyT2an> (accessed 15 June 2021).

15. Critical Thinking at University: An Introduction University of Leeds. Available at: <https://www.futurelearn.com/courses/critical-thinking-at-university/3/expired#> (accessed 11 June 2021).

16. Tymokha S.S., Krykunova V.Yu. (2015) Rozvytok krytychnoho myslennia studentiv. «Metodyka navchannia pryrodnychkh dystsyplin u serednii ta vyshchii shkoli». Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Poltava, pp. 203–205. Available at: <http://dSPACE.pnp.edu.ua/handle/123456789/9574> (accessed 15 June 2021).

17. Interaktyvna model krytychnoho myslennia. (To Analyze Thinking We Must Identify and Question its Elemental Structures). Available at: <https://www.criticalthinking.org/pages/critical-thinking-where-to-begin/796> (accessed 03 June 2021).

18. Tiahlo O.V. (2017) Dosvid zasvoiennia krytychnoho myslennia v ukrainskii vyshchii shkoli [Experience of mastering critical thinking in Ukrainian higher school]. *Filosofiiia osvity*, no. 2, pp. 240–257. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2017_2_16 (accessed 15 June 2021).

19. Terno S.O. (2017) Krytychne rozmirkovuvannia: vynyknennia, rozvytok ta svoboda voli [Critical reflection: the origin, development and freedom of will]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*, no. 49, pp. 207–212.

20. The Role of Socratic Questioning in Thinking, Teaching, and Learning. Available at: <https://www.criticalthinking.org/pages/the-role-of-socratic-questioning-in-thinking-teaching-amp-learning/522> (accessed 14 June 2021).

21. Browne Neil M., Keeley Stuart M.. Asking the Right Questions. A Guide to Critical Thinking. Twelfth edition. Available at: <https://cutt.ly/UmyTfuc> (accessed 15 June 2021).

22. Scott Sophia. Perceptions of Students' Learning Critical Thinking through Debate in a Technology Classroom: A Case Study. *The Journal of Technology Studies*. Available at: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ861290.pdf> (accessed 15 June 2021).

23. Pedagogicheskoe soobshchestvo Ekateriny Pashkovoy – PEDSOVET.SU. Available at: <http://pedsovet.su/metodika/priemy/5714> (accessed 15 June 2021).

24. Critical Reflection. Available at: http://faculty.coloradomtn.edu/orl/critical_reflection.htm (accessed 15 June 2021).

25. Pavlova T.L., Zhelyabina A.G. (2016). Formirovanie kriticheskogo myshleniya pri obuchenii napisaniyu esse. *Sovremennye naukoemkie tekhnologii*. no. 8-1, pp. 140–143. Available at: <http://www.top-technologies.ru/article/view?id=36119> (accessed 25 June 2021).

26. Essay Writing: The Basics. Available at: <https://student.unsw.edu.au/essay-writing-basics> (accessed 15 June 2021).

27. Reading Note Taking Strategies. Available at: <https://student.unsw.edu.au/notemaking-written-text> (accessed 15 June 2021).

28. Writing a Critical Review. Available at: <https://student.unsw.edu.au/writing-critical-review> (accessed 15 June 2021).

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

СКЛАДНИКИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ УКРАЇНСЬКОЇ МІНЕРАЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА СВІТОВОМУ РИНКУ В РОЗРІЗІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

COMPONENTS OF FORMATION OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF UKRAINIAN MINERAL PRODUCTS ON THE WORLD MARKET IN CONSIDERATION OF REGIONAL PROCESSES

УДК 339.97

<https://doi.org/10.32843/bses.66-4>

Нестеренко С.С.

к.е.н., доцент,
професор кафедри фінансів та обліку,
директор Інституту економіки
та менеджменту
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»

Nesterenko Svetlana

Open International University
of Human Development «Ukraine»

У статті розглянуто питання дослідження конкурентоспроможності української мінеральної продукції та встановлення перспектив її підвищення на світовому ринку в розрізі регіональних процесів. На основі аналізу конкурентоспроможності української мінеральної продукції на світовому ринку визначено, що Україна має дуже великий потенціал у розвитку даного сектору на світовій арені, оскільки добре забезпечена багатьма мінерально-сировинними ресурсами. Протягом 2014–2020 рр. частка мінеральної продукції у загальних обсягах експорту товарів України зменшилася, що було пов'язано зі скороченням видобутку протягом указанного періоду, державним протекціонізмом у традиційних для української продукції країнах-імпортерах, зниженням цін на товари. Попит на мінеральну продукцію на сировинному ринку збільшується, особливо на дефіцитну продукцію, але імпорт значно переважає над експортом, причинами чого є відсутність державної підтримки розвитку мінерально-сировинного комплексу України, значне зношення технологій та відсутність розроблення нових родовищ й ефективного використання існуючих.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, світові ринки сировини, експорт та імпорт, мінеральні ресурси, регіональні особливості.

В статье рассмотрены вопросы исследования конкурентоспособности украин-

ской минеральной продукции и установления перспектив ее повышения на мировом рынке в разрезе региональных процессов. На основе анализа конкурентоспособности украинской минеральной продукции на мировом рынке определено, что Украина имеет очень большой потенциал в развитии данного сектора на мировой арене, поскольку хорошо обеспечена многими минерально-сырьевыми ресурсами. В течение 2014–2020 гг. доля минеральной продукции в общем объеме экспорта товаров Украины уменьшилась, что связано с сокращением добычи в течение указанного периода, государственным протекционизмом в традиционных для украинской продукции странах-импортерах, снижением цен на товары. Спрос на минеральную продукцию на сырьевом рынке увеличивается, особенно на дефицитную продукцию, но импорт значительно преобладает над экспортом, причинами чего являются отсутствие государственной поддержки развития минерально-сырьевого комплекса Украины, значительный износ технологий и отсутствие разработки новых месторождений и эффективного использования существующих.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, мировые рынки сырья, экспорт и импорт, минеральные ресурсы, региональные особенности.

The article considers the issue of studying the competitiveness of Ukrainian mineral products and establishing prospects for its increase in the world market in terms of regional processes. Factors influencing the competitiveness of the industry and products were identified internal and external. External ones include: activities of state authorities, economic conditions, development of new technologies, new materials and energy sources, market capacity and demand structure, consumer requirements, etc. The competitive advantages of the industry are resource and technology. To internal – the reputation of the enterprise, its organizational and production activities, staff qualifications, efficiency of resource potential, system of technological equipment, volumes and costs of sales. Among the factors of product competitiveness are the following: usefulness for the consumer (compliance with the requirements for this product by the buyer), product price, novelty (originality and uniqueness of the product), product quality. Based on the analysis of the competitiveness of Ukrainian mineral products on the world market, it was determined that Ukraine has a very large potential in the development of this sector on the world stage, as it is well supplied with many mineral resources. However, they are not always extracted rationally. During 2014–2020, the share of mineral products in total exports of Ukrainian goods decreased, which was due to reduced production during this period, state protectionism in traditional for Ukrainian products importing countries, lower prices for goods, including energy, closing Russian market for Ukrainian products. At the same time, during the analyzed period, the volume of exports of Ukrainian mineral products increased. Demand for mineral products in the raw materials market is increasing, especially for scarce products, but imports significantly outweigh exports, due to lack of state support for the development of Ukraine's mineral resources, significant depreciation of technologies and lack of development of new deposits and efficient use of existing ones.

Key words: competition, competitiveness, world markets of raw materials, export and import, mineral resources, regional features.

Постановка проблеми. Конкуренція – основна регулююча сила ринкового товарного виробництва, форма економічної боротьби за максимальну реалізацію особистих інтересів продавців і покупців товарів на ринку. В умовах існування значної

кількості різних наукових підходів особливого значення набуває дослідження еволюції поглядів на конкуренцію, оскільки саме таким шляхом можна систематизувати рекомендації щодо підвищення рівня конкурентоспроможності як окремого еконо-

мічного суб'єкта, так і економіки країни у цілому. За сучасних умов розвиток світової економіки характеризується постійним зростанням споживання мінеральних ресурсів. Глобальний попит на продукцію мінерально-сировинної галузі залишається стабільним і при цьому високим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематику і методологічну основу досліджень у сфері конкурентних переваг і конкурентного розвитку національних економік на світовій арені досліджено в роботах Т. Борисової, В. Бикова, О. Маслак, Л. Квятковської, О. Крупеніної, П. Кулінічева, Д. Сакса, Т. Філософовой. Водночас постійна зміна конкурентних сил на світових ринках та боротьба між регіональними структурами бізнесу змінюють структуру ринку, що призводить до необхідності дослідження нових форматів світових ринків окремих видів продукції.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні конкурентних позицій України на світовому ринку мінеральної продукції в розрізі того, що ця конкурентна позиція формується з регіональної структури національної економіки, яка й визначає поточні позиції і перспективи розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Історично Україна має дуже великий потенціал у розвитку даного сектору на світовій арені. Вона добре забезпечена багатьма мінерально-сировинними ресурсами. Однак видобуваються вони не завжди раціонально: у надрах часто залишається і втрачається 20–80% корисних копалин. За масштабами й якістю мінеральної продукції Україна посідає помітне місце серед країн світу і може значну їх кількість експортувати [5]. Для забезпечення конкурентних позицій нашої країни на світовому ринку необхідна реалізація певних реформ та втручання держави у діяльність мінерально-сировинної галузі України. До мінеральної продукції, відповідно до класифікації УКТ ЗЕД, від-

носяться три групи: група 25 (сіль, сірка, землі та каміння, штукатурні матеріали, вапно та цемент), група 26 (руди, шлак і зола), група 27 (палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, бітумінозні речовини, воски мінеральні) [3]. Найбільшими експортерами мінеральної продукції у 2020 р. були США, Росія, Саудівська Аравія, Австралія, ОАЕ, Канада тощо [6].

Як видно з рис. 1, протягом 2014–2020 рр. частка мінеральної продукції у загальних обсягах експорту товарів України зменшилася на 0,6% (з 11,3% у 2014 р. до 10,7% у 2020 р.), що підтверджує негативну тенденцію розвитку цієї сфери в країні. При цьому варто відзначити, що після спаду в 2015 р. частка мінеральної продукції у загальному експорті товарів України збільшувалася [8].

Скорочення частки експорту мінеральної продукції у загальному експорті товарів України протягом 2014–2020 рр. було пов'язане зі скороченням видобутку протягом указанного періоду. Також до причин падіння варто віднести державний протекціонізм у традиційних для української продукції країнах-імпортерах, зниження цін на товари, зокрема на енергоносії, через що значно зменшилися нафтопереробка та видобуток газу, через теплу зиму відбулося природне зниження попиту на електроенергію, газ та вугілля [1; 2]. Окрім того, однією з причин скорочення частки експорту мінеральної продукції є закриття ринку Росії для української продукції, тоді як просування на інші зовнішні ринки йде важко через високу конкуренцію і несприятливу світову кон'юнктуру [4]. Як бачимо з рис. 2, обсяги експорту української мінеральної продукції протягом 2015–2020 рр. зростали після їх різкого падіння у 2015 р. на 49% порівняно з 2014 р., зокрема через окупацію на Сході України [2]. При цьому темпи зростання експорту української мінеральної продукції після 2017 р. знижуються, що також пов'язано зі скороченням видобутку протягом указанного періоду.

Рис. 1. Частка експорту мінеральної продукції у загальному експорті товарів України протягом 2014–2020 рр. [7]

Рис. 2. Динаміка обсягів експорту української мінеральної продукції протягом 2014–2020 рр. [9]

Мінерально-сировинний комплекс України сьогодні знаходиться у незадовільному стані. Перед підприємствами галузі постає безліч серйозних викликів, пов'язаних з економічною та політичною кризами, невизначеністю на світових ринках, обмеженістю фінансових ресурсів та спадом виробництва через пандемію коронавірусу. На рис. 3 показано динаміку торгівлі мінеральною продукцією України протягом 2014–2020 рр. Як бачимо, імпорт значно переважає над експортом, причинами чого є відсутність державної підтримки розвитку мінерально-сировинного комплексу України, значне зношення технологій та відсутність розроблення нових родовищ й ефективного використання існуючих. При цьому попит на мінеральну продукцію на сировинному ринку збільшується, особливо на дефіцитну продукцію. Протягом 2014–2020 рр. відбулося скорочення експорту мінеральної продукції на 13%, до 5 307 млн дол., а імпорту – майже в два рази [7].

Станом на 2020 р. негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами України становило

3,1 млрд дол.: обсяг імпорту товарів до країни протягом 2016–2020 рр. перевищував експорт (рис. 4). У 2014 р. Україною було експортовано товарів на суму 53,9 млрд дол., а в 2015–2016 рр. обсяги експорту значно скоротилися – до 38,1 млрд дол. та 36,4 млрд дол. відповідно (або на 32,5%).

Обсяги імпорту товарів до України також зменшилися протягом 2015–2016 рр. – на 28%, але з 2017 р. почали збільшуватися і станом на 2020 р. становили майже 54 млрд дол. На імпорт мінеральної продукції припадає 15,6% загальних обсягів імпорту України [6].

Як бачимо з рис. 4, найвищий (позитивний) показник торгового балансу України спостерігався у 2015 р. – 610,8 млн дол., найнижчий (негативний) – у 2018 р. – 9,8 млрд дол. Щодо сальдо торгівлі мінеральною продукцією, то воно є негативними протягом 2014–2020 рр. При цьому найнижчий (негативний) показник спостерігався у 2019 р. – 10,8 млрд дол., найвищий (також негативний) – у 2020 р. – 4,6 млрд дол. [7; 9]. Негативний

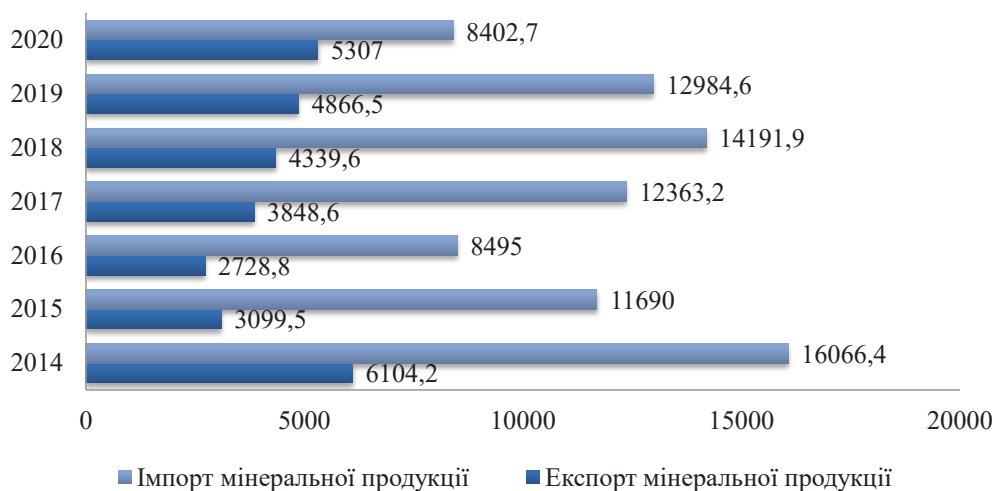

Рис. 3. Динаміка торгівлі мінеральною продукцією України протягом 2014–2020 рр., млн дол. [7]

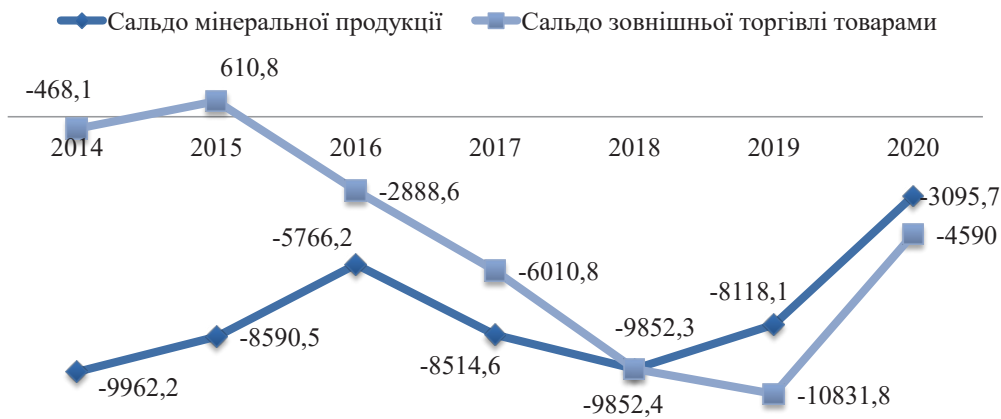

Рис. 4. Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі товарами та мінеральною продукцією України протягом 2014–2020 рр., млн дол. [9]

тивне сальдо торгівлі мінеральною продукцією пов'язане з відсутністю можливості розробляти нові родовища, відсутністю належної стратегії розвитку даної галузі, недоступністю фінансових ресурсів та окупацією гірничодобувних регіонів України на Сході тощо.

Обсяги експорту у структурі ВВП демонструють негативну тенденцію протягом 2014–2020 рр. А саме частка експорту мінеральної продукції у структурі ВВП України протягом аналізованого періоду зменшилася на 1,4%, демонструючи незначне зростання у 2017 р., та становила лише 3,2% ВВП країни у 2020 р. [6]. При цьому варто зауважити, що Україна має значний потенціал для нарощування експорту мінеральної продукції.

Як бачимо з рис. 5, частка українського експорту мінеральної продукції у структурі світового експорту є незначною. При цьому протягом 2014–2020 рр. даний показник збільшився з 0,18% у 2014 р. до 0,29% у 2020 р., демонструючи невелике падіння у 2018 р. Таким чином, максимальна частка України у світовому експорті мінеральної продукції спостерігалася у 2020 р., коли було досягнуто максимальні обсяги експорту руд, шлаків і золи до Китаю [7].

Варто зауважити, що найбільші частки експорту мінеральної продукції припадають на такі країни, як США (9,1%, або 163,8 млрд дол.), Австралія (8,7%, або 157,6 млрд дол.), Росія (8,2%, або 147,2 млрд дол.), Саудівська Аравія (7,4%, або 132,8 млрд дол.), Канада (4,4%, або 80,2 млрд дол.), ОАЕ (4,1%, або 73,7 млрд дол.) тощо [37] (рис. 6).

Географічна структура експорту України мінеральної продукції за регіонами протягом 2018–2020 рр. змінилася. Лідируючі позиції раніше займали країни ЄС, але в 2020 р. найбільша частка експорту України мінеральної продукції припадала на країни Азії – 52,84% (табл. 1).

У структурі імпорту України мінеральної продукції також спостерігалися деякі зміни. Частка країн Азії протягом аналізованого періоду збільшилася і становила 10,89% у 2020 р., натомість частка країн ЄС зменшилася до 18,74% [7].

Із рис. 7 видно, що основними торговельними партнерами у 2020 р. за експортом України були такі країни, як: Китай (47% від загального обсягу експорту української мінеральної продукції, або 2 504 млн дол.), Польща (9,4%, або 497 млн дол.), Чехія (6,5%, або 345 млн дол.), Австрія (5,6%, або

Рис. 5. Частка експорту мінеральної продукції у структурі ВВП України протягом 2014–2019 рр., % [9]

Рис. 6. Частка українського експорту мінеральної продукції у світових обсягах протягом 2014–2020 рр. [7]

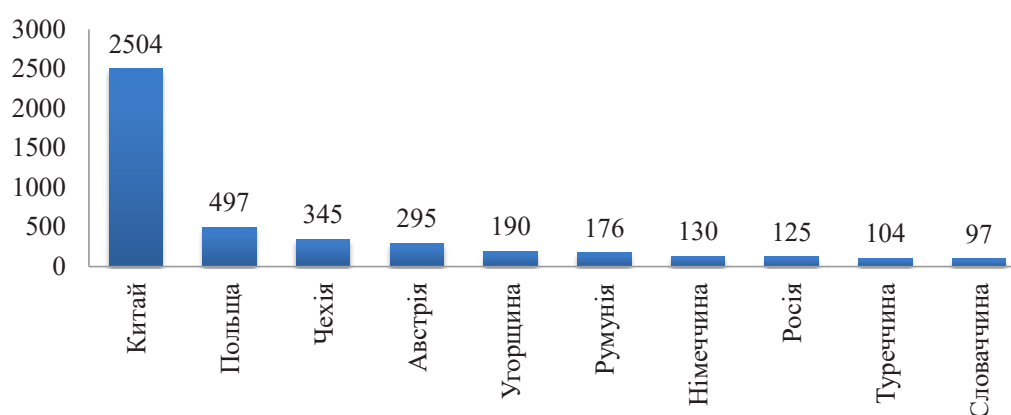

Рис. 7. Географічна структура експорту мінеральної продукції України у 2020 р., млн дол. [7]

295 млн дол.), Угорщина (3,6%, або 190 млн дол.), Румунія (3,3%, або 176 млн дол.), Німеччина (2,5%, або 130 млн дол.), Росія (2,4%, або 125 млн дол.), Туреччина (2%, або 104 млн дол.), Словаччина (1,8%, або 97 млн дол.) [8; 9].

На рис. 8. показано географічну структуру імпорту мінеральної продукції України у 2020 р.

Основними торговельними партнерами у 2020 р. за імпортом України були такі країни, як: Росія (31,3% від загального обсягу експорту української мінеральної продукції, або 2 627 млн дол.), Білорусь (18,1%, або 1 518 млн дол.), Швейца-

рія (7,5%, або 626 млн дол.), США (7,1%, або 598 млн дол.), Литва (4,8%, або 400 млн дол.), Словаччина (3,3%, або 278 млн дол.), Казахстан (3,2%, або 270 млн дол.), Азербайджан (3,2%, або 267 млн дол.), Німеччина (3%, або 248 млн дол.), Туреччина (2,9%, або 240 млн дол.) [7].

Протягом 2014–2020 рр. експорт мінеральної продукції з України у вартісному вираженні збільшився по товарах групи 26 «руди, шлаки та зола» – на 27,3%, до 4 421 млн дол. (83,3% від загальних обсягів експорту мінеральної продукції України). Основними країнами-експортерами про-

Таблиця 1

Географічна структура торгівлі України мінеральною продукцією за регіонами протягом 2018–2020 рр., % [6; 8]

Регіони/рік	2018	2019	2020	2018	2019	2020
	експорт			Імпорт		
Азія	24,24	32,01	52,84	7,32	7,87	10,89
ЄС	61,95	55,19	38,63	21,42	20,87	18,74
Африка	0,92	2,37	1,95	2,23	2,46	3,65
СНД	7,71	5,83	4,15	55,47	55,79	56,0
Північна та Південна Америка	1,07	0,96	1,51	9,01	9,11	8,58
Інші країни	4,11	3,64	0,92	4,55	3,9	2,14

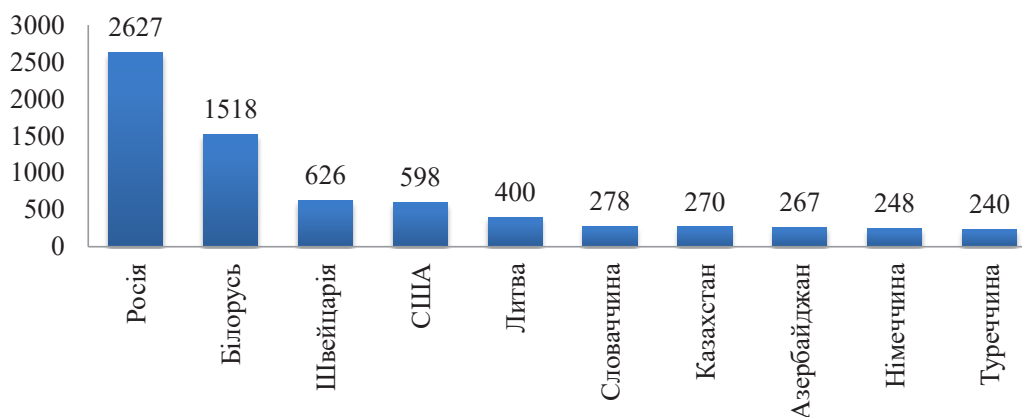

Рис. 8. Географічна структура імпорту мінеральної продукції України у 2020 р., млн дол. [8]

дукції даної групи виступають Австралія (35,7% від загальних обсягів експорту даного виду продукції), Бразилія (11,4%), Чилі (8%), Перу (5,2%), Південна Африка (5%). Україна посідає дев'яту позицію серед країн-експортерів мінеральної продукції групи 26 (рис. 9) [7].

Зовнішні поставки України продукції груп 25 «сіль, сірка, землі та камінь, штукатурні матеріали, вапно та цемент» та 27 «мінеральне паливо, мінеральні масла та продукти їх перегонки» у

2020 р. зменшилися на 42,6%, до 355,8 млн дол., та майже в 4 рази відповідно – до 530,4 млн дол. Водночас, частка групи 25 від загального експорту мінеральної продукції становила 6,7% порівняно з часткою у 10,14% у 2014 р. Частка групи 27 – 10% порівняно з майже 33% у 2014 р. (рис. 9) [7].

Основними країнами-експортерами продукції групи 25 виступають такі, як Китай (7,6% від загальних обсягів експорту даного виду продукції), Туреччина (6,8%), США (5,4%), В'єтнам (5,2%), Німеччина

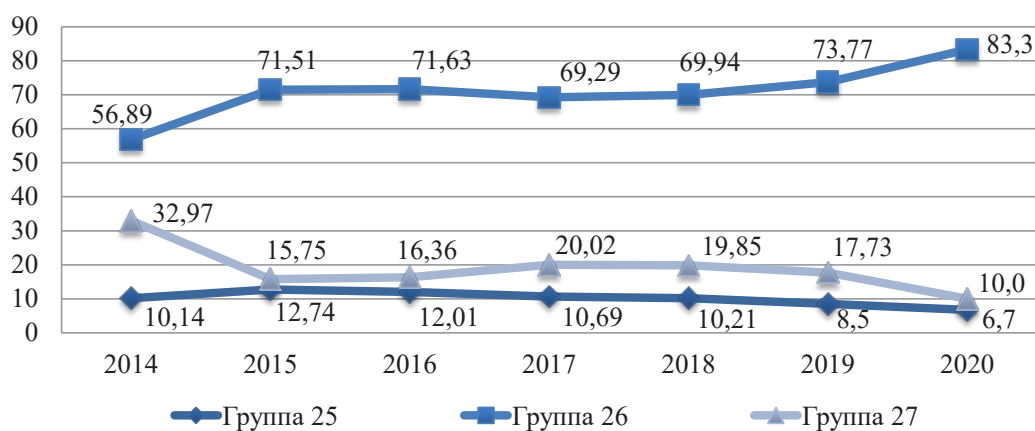

Рис. 9. Частка експорту товарів за групами 25–27 у структурі експорту мінеральної продукції України протягом 2014–2020 рр., % [7]

Рис. 10. Товарна структура експорту мінеральної продукції у 2020 р., % [7]

(5,1%). Україна посідає 32-гу позицію серед країн-експортерів мінеральної продукції даної групи [37].

Основними країнами-експортерами продукції групи 27 є США (10,3% від загальних обсягів експорту даного виду продукції), Росія (9,4%), Саудівська Аравія (8,7%), ОАЕ (4,8%), Канада (4,6%). Україна посідає 89-ту позицію серед країн-експортерів мінеральної продукції даної групи [7] (рис. 10).

У 2020 р. 79,9% від загальних обсягів експорту мінеральної продукції припадало на залізні руди та концентрати, при цьому основними країнами, до яких експортувалася дана продукція, були Китай, Польща, Чехія, Австрія, Німеччина. На електричну енергію припадало 5,3%, основними одержувачами були Угорщина, Польща, Румунія. На експорт глини, андалузиту, кіаніту та силіманіту припадало 3,6%, і експорт був спрямований у такі країни, як Іспанія, Італія, Росія, Польща, Туреччина. Частка титанових руд та концентратів у загальних обсягах експорту мінеральної продукції становила 2,6%, експорт був спрямований у Мексику, Чехію, Росію, Китай, Туреччину тощо. На експорт нафтових олій припадало 1,9%, основними країнами одержувачами виступали Латвія, Греція, Румунія, Угорщина, Литва. На масла та інші продукти перегонки припадав 1% загальних обсягів експорту мінеральної продукції, експорт був спрямований до Литви, Естонії, Чехії, Польщі, Туреччини тощо [6].

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що в Україні є значний потенціал для торгівлі мінеральною продукцією на світовому ринку. Однак протягом аналізованого періоду сальдо торговельного балансу мінеральної продукції є від'ємним, що пов'язано з нестабільною економічною та політичною ситуацією в країні, невизначеністю на світових ринках, обмеженістю фінансових ресурсів, спадом виробництва через пандемію коронавірусу, державним протекціонізмом у традиційних для української продукції країнах-імпортерах, зниженням цін на товари, зокрема на енергоносії, окупацією гірничодобувних регіонів України, закриттям ринку Росії для української продукції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борисова Т.М. Конкуренентоспроможність галузі: детермінанти формування та сучасні методи оцінювання. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6. Т. 1. С. 54–60.
2. Маслак О.І., Квятковська Л.А., Кулінічев П.К. Конкуренція: її сутність та особливості в умовах глобалізації. *Технологический аудит и резервы производства*. 2014. № 3/3(17). С. 57–61.
3. Философова Т.Г., Быков В.А. Конкуренция. Инновации. Конкуренентоспособность. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2017. 295 с.
4. Сакс Д. Що таке конкурентоспроможність в умовах глобалізації. URL: <http://www.day.kiev.ua/66710/>

5. Крупенина О. Мировая добыча полезных ископаемых. Украина в рейтинге добывающих стран. *Ліга. Бізнес*. 2020. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/opinion/mirovaya-dobycha-poleznyh-iskopaemyh-ukraina-v-reytinge-dobyvayuschih-stran>

6. Мінерально-сировинні ресурси України. *Онлайн-довідник*. URL: <https://sites.google.com/site/geografiukraieni2015/mineralno-sirovinni-resursi> (дата звернення: 22.03.2021).

7. Trade map – international trade statistics. Trade statistics for international business development. International Trade Centre. URL: http://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx (дата звернення: 01.03.2021).

8. DataBank: World Development Indicators. *The World Bank Group*. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=EUU&series=&period=#>

9. Producer Price Index by Commodity: Metals and Metal Products: Titanium and Titanium-Base Alloy Mill Shapes. URL: <https://fred.stlouisfed.org/series/WPU102505>

REFERENCES:

1. Borysova T.M. (2011) Konkurentospromozhnist' haluzi: determinanty formuvannya ta suchasni metody otsinyuvannya. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu* [Competitiveness of the industry: determinants of formation and modern evaluation methods]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, vol. 1, no. 6, pp. 54–60.
2. Maslak O.I., Kvyatkovskaya L.A., Kulinichev P.K. (2014) Konkurentsiya: yiyi sutnist' ta osoblyvosti v umovakh hlobalizatsiyi [Competition: its essence and features in the context of globalization]. *Technological audit and production reserves*, no. 3(17), pp. 57–61.
3. Filosofova T.G., Bykov V.A. (2017) Konkurentsiya. Ynnovatsyy. Konkurentosposobnost' [Competition. Innovations. Competitiveness]. Moscow: UNITI-DANA. (in Russian)
4. Sachs D. (2020) What is competitiveness in globalization. Available at: <http://www.day.kiev.ua/66710/> (accessed 11 May 2021).
5. Krupenina O. (2020) World mining. Ukraine in the ranking of producing countries. *League. Business*. Available at: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/opinion/mirovaya-dobycha-poleznyh-iskopaemyh-ukraina-v-reytinge-dobyvayuschih-stran> (accessed 11 May 2021).
6. Mineral resources of Ukraine. Online guide. (2020). Available at: <https://sites.google.com/site/geografiukraieni2015/mineralno-sirovinni-resursi> (accessed 22 March 2021).
7. Trade map – international trade statistics. Trade statistics for international business development. International Trade Centre. URL: http://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx (accessed 14 May 2021).
8. DataBank: World Development Indicators. The World Bank Group. Available at: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=EUU&series=&period=#> (accessed 14 May 2021).
9. Producer Price Index by Commodity: Metals and Metal Products: Titanium and Titanium-Base Alloy Mill Shapes. Available at: <https://fred.stlouisfed.org/series/WPU102505> (accessed 14 May 2021).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМІНВЕСТУВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК СКЛАДНИК
КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІINVESTING IN HUMAN CAPITAL AS A COMPONENT
OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

УДК 658/330.46:005

<https://doi.org/10.32843/bses.66-5>**Базилук А.В.**д.е.н., професор,
завідувачка кафедри фінансів,
обліку і аудиту
Національний транспортний університет**Хоменко В.С.**аспірант
Національний транспортний університет**Bazilyuk Antonina**

National Transport University

Khomenko Viktoriia

National Transport University

У статті розглянуто інвестування в людський капітал як складник корпоративної соціальної відповідальності (далі – КСВ). Виокремлено поняття корпоративної соціальної відповідальності щодо інвестування в людський капітал. Розглянуто суть інвестицій у людський капітал та їхні особливості. Названо вигоди від інвестування в людський капітал для держави, підприємства та працівника. Проаналізовано дослідження, яке проводив центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності». Досліджено тенденції впровадження корпоративної соціальної відповідальності на підприємствах України. Розкрито суть таких понять, як «корпоративна соціальна відповідальність» та «людський капітал». Окреслено сучасні проблеми розвитку соціально відповідального інвестування в Україні. Визначено переваги впровадження корпоративної соціальної відповідальності для економічного зростання підприємства та економіки у цілому.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, інвестиції, людський капітал, нематеріальні активи, соціальні інвестиції.

Рассмотрено инвестирование в человеческий капитал как составляющая корпоративной социальной ответственности (далее – КСО). Выделено понятие корпоративной социальной ответственности по инвестированию в человеческий капитал. Рассмотрены сущность инвестиций в человеческий капитал и их особенности. Названы выгоды от инвестирования в человеческий капитал для государства, предприятия и работника. Проанализированы исследования, которые проводил центр «Развитие корпоративной социальной ответственности». Исследованы тенденции внедрения корпоративной социальной ответственности на предприятиях Украины. Раскрыта суть таких понятий, как «корпоративная социальная ответственность» и «человеческий капитал». Определены современные проблемы развития социально ответственного инвестирования в Украину. Определены преимущества внедрения корпоративной социальной ответственности для экономического роста предприятия и экономики в целом.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, инвестиции, человеческий капитал, нематериальные активы, социальные инвестиции.

The article considers investing in human capital as a component of corporate social responsibility (hereinafter CSR). It is studied that human capital is the main strategic resource of any enterprise, and an extremely important component of intangible assets. The concept of corporate social responsibility for investing in human capital is highlighted. The essence of investments in human capital and their features are considered. The benefits of investing in human capital for the state, enterprise and employee. The research carried out by the center "Development of corporate social responsibility" is analyzed. The tendencies of introduction of corporate social responsibility at the enterprises of Ukraine are investigated. The essence of such concepts as "corporate social responsibility" and "human capital" is revealed. Modern problems of socially responsible investment development in Ukraine are outlined. The advantages of introduction of corporate social responsibility for economic growth of the enterprise and economy as a whole are defined. The analysis of scientific works and research shows that the problems of investing in human capital are studied by many domestic and foreign economists. It has been proven that investing in human capital is one of the key components of corporate social responsibility. Ways to increase the effective use of human capital in the business entity to obtain high results and motivate productivity, they can be: taking online courses, which will help improve skills without leaving the production; increase work motivation; investment by the company in human capital. With the help of these tools, the company will be provided with highly qualified personnel and will increase its competitiveness in market conditions. It is established that it is necessary to stimulate enterprises to introduce corporate social responsibility, because this is a concept that does not immediately, but over time provides additional financial benefits. Corporate social responsibility minimizes the non-financial risks that an enterprise may incur. It directly affects financial performance and competitiveness, but in the long run.

Key words: corporate social responsibility, investments, human capital, intangible assets, social investments.

Постановка проблеми. Із розвитком сучасної економіки формуються нові механізми відносин між суспільством, бізнесом та державою. Сьогодні країни з найбільш розвинутою економікою застосовують концепцію корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Світова практика завіряє, що принципи КСВ потрібно розглядати в контексті стратегії взаємовідношень корпоративного та державного розвитку. Головним складником КСВ є соціальна відповідальність, яка містить концепції взаємовідносин, побудованих на засадах

вмотивованості підприємців урахувати інтереси суспільства, дотримуватися соціальних стандартів та якості роботи з персоналом. Економіка сьогодення вимагає від підприємств та держави більш ефективно та раціонально використовувати свої ресурси і головний їх компонент – людський капітал. Разом із тим в Україні за значних обсягів інвестування в людський капітал ефективність його перебуває на низькому рівні. А отже, проблема збільшення людського капіталу внаслідок підвищення ефективності інвестування та зрос-

тання ефективності роботи суспільних інститутів, які є відповідальними за його формування та розвиток і є головною умовою забезпечення гідної праці, набуває великого значення [1]. У зв'язку із цим є доцільним розглянути особливості інвестування в людський капітал у контексті корпоративної соціальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проведений аналіз наукових праць свідчить, що проблеми інвестування у людський капітал вивчається багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими-економістами. Основні аспекти розвитку та формування людського капіталу висвітлено у працях О.А. Грішньої, Д.П. Богині, М.М. Критського, В.Л. Осецького, О.П. Губенко, А.В. Коровського, Н.В. Ушенко, В.С. Гойло, В.І. Марцинкевича.

У наукових працях вітчизняних науковців процеси соціального інвестування досить міцно пов'язані з інвестуванням у людський капітал. Проблеми соціальних інвестицій та людського капіталу вивчали А.В. Василик, В.М. Геєць, В.І. Куценко, Ж.В. Поплавська.

Дослідженням проблематики у рамках корпоративної соціальної відповідальності бізнесу та розробленням класифікацій соціальних інвестицій займалися С.М. Хоняєв, Г.М. Захарчин, А.В. Бондаренко.

Різноманітні питання теорії та практики корпоративної соціальної відповідальності розглядали Л. Петрашко, В. Воробей, М.І. Карлін та ін.

Вагомий внесок у вивчення розвитку соціальної відповідальності бізнесу зробили М. Портер, О. Сушко, Г. Боуен, О. Пасхавер, Р. Фрімен, О. Дергачова.

Постановка завдання. Метою даної роботи є визначення головних економічних вигід інвестування у людський капітал, визначення перспектив та проблем розвитку людського капіталу в Україні в умовах сьогодення, оцінка майбутніх вигід від інвестування у людський капітал, його розвиток та відтворення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасна економіка бурхливо розвивається, упроваджуються інноваційні методи та технології виробництва, автоматизуються процеси виробництва, удосконалюються методи управління капіталом. Тенденції сьогодення економіки вимагають креативних рішень у реалізації завдань економічного розвитку, особливо це стосується активізації інноваційно-інвестиційного потенціалу. У цьому аспекті інвестиції у людський капітал є найбільш ефективним способом вкладання вільних коштів підприємства, що зумовлено, насамперед, впливом людського капіталу на майбутні результати економічної діяльності. Досвід країн із розвинутою економікою показує, що навіть за незначних обсягів інвестування у людський капітал це дає можливість отримати значно більшу фінансову вигоду у майбутніх періодах, аніж більш

серйозні вкладення грошових коштів у технічних розвиток будь-якого суб'єкта господарювання. Людський капітал є основним стратегічним ресурсом будь-якого підприємства та надзвичайно важливим складником нематеріальних активів. Затрати, пов'язані з інвестиціями у його розвиток, мають багаторівневий ефект. На макрорівні вони поліпшують соціально-економічні параметри розвитку і зростання державних доходів, на рівні підприємств сприяють поліпшенню професійних навичок та інтелектуального росту працівників, що сприяє підвищенню продуктивності праці, на рівні особистості – забезпечують покращення умов життєдіяльності, що справляє потужний вплив на купівельну спроможність населення й є запорукою розвитку внутрішнього ринку, посилення ділової активності у цілому. Такою багатогранністю прояву вдосконалення людського капіталу пояснюється те, що протягом останніх років в Україні спостерігається зростаюча тенденція обсягів інвестування в його розвиток як напряду досягнення поставлених соціально-економічних цілей у всіх сферах економічної діяльності.

Поняття «людський капітал» має специфічні ознаки на різних рівнях ієрархії управління:

1) на макрорівні – уособлює національний людський капітал, структурними складниками якого є людський капітал усіх мешканців держави та підприємств, що характеризується здоров'ям нації, рівнем її освіченості, фізичними і духовними цінностями;

2) на мікрорівні (рівні підприємств та організацій) – це сформовані і розвинені фахові здібності працівників, а також унікальні форми організації роботи, які дають змогу повніше використовувати набуті професійні навички, ділові й особистісні якості в роботі підприємства;

3) на особистісному рівні людським вважають капітал, набутий у процесі навчання, а також отриманий у результаті підтримання здорового способу життя рівень фізичної витривалості, душевної самоорганізації і оптимістичного настрою, які використовуються людиною для отримання фінансових вигід.

Зауважимо, що на рівень розвитку людського капіталу вагомий вплив має держава з її бажанням збільшити фінансування з державного бюджету на охорону здоров'я, освіту, фізичний та духовний розвиток громадян. У багатьох країнах світу держава покладає на себе більшу частину витрат, пов'язаних із людським розвитком. Дані інвестиції мають дуже велике стратегічне значення, адже вони мають позитивний вплив на інноваційний та соціальний розвиток [2].

Коли держава не в змозі надати належний соціальний захист населенню, виникає невідкладна потреба у пошуку нового механізму надання допомоги. Як показує практика, ефективним механіз-

мом вирішення даної проблеми є передача державних функцій соціального захисту приватним підприємствам шляхом упровадження корпоративної соціальної відповідальності.

Існують різні програми в межах корпоративної соціальної відповідальності підприємств. Одна з них – соціальні інвестиції підприємства у покращення можливості для навчання та працевлаштування.

Соціальні інвестиції розглядають з погляду двох основних концепцій:

1. Інвестиції в людський капітал, які мають позитивний вплив на професійну діяльність та стимулюють до підвищення продуктивності праці людини [4].

2. Соціальні інвестиції в орієнтації корпоративної соціальної відповідальності, під якою безпосередньо розглядають соціальну діяльність підприємства, яка спрямована на створення сприятливого зовнішнього середовища з метою надання соціальних благ усім працівникам підприємства.

Ці дві концепції взаємопов'язані. Соціальні інвестиції потрібно розглядати відразу в двох контекстах. Соціальні інвестиції в контексті корпоративної соціальної відповідальності є складником інвестицій у людський капітал, а інвестиції у людський капітал, своєю чергою, є складовою частиною соціальних інвестицій. Головною причиною підвищення корпоративної відповідальності є потреба залучати та затримувати досвідчених працівників, які володіють високим рівнем розвитку людського капіталу.

Серед форм інвестування у людський капітал найбільш вагомими за значимістю є вкладання в освіту. Вони є найбільш ефективними з позицій отримання додаткової вигоди. Як показали дослідження, 40% ефективності забезпечують хист та природні здібності людини, її соціальне походження, її поведінка. Саме інвестиції сприяють формуванню кваліфікованих працівників та завдяки їх використанню забезпечується високий темп економічного зростання країни [5].

Є багато підходів до визначення сутності поняття людського капіталу. В основі формування

людського капіталу знаходяться талант, обдарування, вродженні здібності, які можна розвивати за допомогою подальших інвестицій. На рис. 1 зображено складники людського капіталу.

Треба визнати, що мотивація інвестування у людський капітал зумовлюється системою розподілу між інвесторами економічної вигоди від його використання. У створенні такої системи ключова роль належить державі. Вона має сформулювати загальні для всіх інституційні норми з урахуванням досягнення необхідного консенсусу між усіма учасниками трудових відносин. При цьому треба розуміти, що інвестиція в людський капітал для підприємства є витратою, і, вкладаючи кошти у соціальне забезпечення чи професійний розвиток, роботодавець має бути впевнений, що ці витрати будуть відшкодовані за умови, що працівники гарантовано отримають більш високу зарплату. Підприємство може гарантувати такі виплати працівнику лише у разі, коли колективний рівень праці та якості продукції буде максимально продуктивним і забезпечить більшу норму прибутку на вкладений капітал. Тобто якісне оновлення людського капіталу забезпечить підвищення продуктивності праці.

Негативним боком цього процесу може стати можливе скорочення працівників унаслідок підвищення продуктивності праці. Тому існує велика спокуса у підприємців економити на оплаті праці, формуючи, таким чином, потенціал відшкодування надмірних витрат на утримання «зайвої» робочої сили. У цьому разі держава має виступити гарантом забезпечення гідної праці і здійснення необхідної, відповідно до якості людського капіталу, реструктуризації виробництва. Тільки свідома правова позиція держави у сфері визначення соціальних гарантій, що відповідають стандартам життєдіяльності, може забезпечити довгоочікувані прогресивні зрушення в економіці.

Сьогодні досить поширена практика економії на оплаті праці та інших соціальних виплатах носить досить ризиковий та невиправданий характер, різко знижується конкурентоздатність підприємства. І навпаки, витрати на навчання персоналу, підвищення професійного розвитку, підготовку висококваліфікованих працівників, створення соціального клімату та згуртування колективу, тобто на інвестиції у людський капітал, є найбільш рентабельними [6].

Збільшення кількості висококваліфікованих та добре оплачуваних найманих працівників, повага людської гідності незалежно від того, яку посаду займає працівник в ієрархічній структурі підприємства, політика керівництва підприємства, орієнтована на мінімізацію соціальних ризиків, – за допомогою цих інструментів є можливість формувати

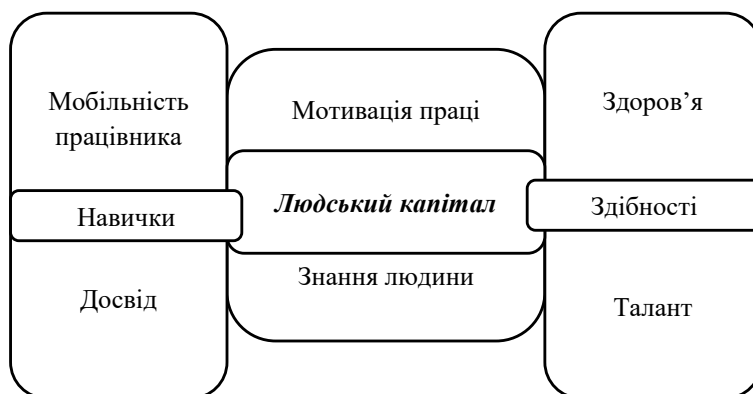

Рис. 1. Складники людського капіталу

Джерело: авторська розробка

сприятливий та здоровий соціальний клімат на підприємстві. В умовах корпоративної соціальної відповідальності відкриваються реальні можливості для створення загальних цілей та зацікавленості всіх працівників у підвищенні конкурентоспроможності підприємства. Саме конкурентоздатність підприємства дає змогу об'єднати інтереси всіх соціальних груп, тоді як орієнтація на максимізацію прибутку розділяє колектив на найманих працівників та власників. Якщо наймані працівники будуть сприймати себе на одному рівні з приватним власником, маючи на меті досягнення поставлених корпоративних цілей, то так і проявиться корпоративна соціальна відповідальність за спільну справу.

Якщо наймані працівники будуть зацікавлені в ефективному функціонуванні підприємства та досягненні поставлених цілей, застосовуючи при цьому корпоративну соціальну відповідальність, то результатами роботи будуть задоволені всі: власники отримують прибуток, кредитори – відсотки, працівники матимуть робоче місце та гідну оплату праці, а держава – більші доходи для виконання покладених на неї функцій.

На жаль, про корпоративну соціальну відповідальність в Україні знають та навіть чують мало. Поясненням цього є різниця між розвитком українського бізнесу та західного. Тож і розвиток КСВ у нас відрізняється. На Заході власники підприємств збагнули, що їхній розвиток може бути органічним, якщо у світу не лише брати, а й віддавати. Результати проведених досліджень указують на те, що більшість керівників підприємств України вважає, що вирішенням соціальних проблем мають займатися органи місцевої та державної влади, а обов'язком підприємства є отримання прибутку. Дуже мала частка підприємств розуміє, що корпоративна соціальна відповідальність забезпечить конкурентоспроможність підприємства [3]. Створений у 2018 р. в Україні центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» систематично проводить дослідження для вивчення процесів розвитку КСВ в Україні. За результатами опитувань, у якому брали участь 400 юридичних осіб та організацій, виявилось, що 55% опитуваних запровадили КСВ із моральних міркувань, 33% не мають такої можливості через брак фінансів, а 14% чекають підтримки з боку держави. Корпоративна соціальна відповідальність формує цінності компанії та наголошує, що вони в неї є.

Стримуючими чинниками розвитку КСВ є недостатній розвиток соціально відповідального інвестування з таких причин: труднощі визначення економічного ефекту від соціально відповідальної діяльності, брак фінансових ресурсів, недосконале законодавство у сфері КСВ, відсутність механізму державного регулювання.

Висновки з проведеного дослідження. Корпоративна соціальна відповідальність набуває все

більшого значення, оскільки вона є невід'ємною частиною сучасної системи управління бізнесом. Інвестування у людський капітал є одним із ключових складників КСВ. Саме людський капітал завжди виступає одним із головних чинників успіху, адже є головним ресурсом. Досить часто КСВ плутають із благодійністю, вважаючи, що підприємство має витратити кошти, які не повертаються. Благодійність відноситься до меценатства та спонсорства, а КСВ – до відповідальності за наслідки впливу в межах своєї діяльності. Людський капітал може приносити набагато більшу віддачу у разі правильного інвестування та мотивації. Корпоративна соціальна відповідальність мінімізує нефінансові ризики, які може понести підприємство. Вона прямо впливає на фінансові показники та конкурентоздатність, але в довгостроковій перспективі.

Шляхами підвищення ефективного використання людського капіталу на суб'єкті господарювання для отримання високих результатів та мотивації продуктивності праці можуть бути: проходження онлайн-курсів, що допоможе підвищити професійні навички без відриву від виробництва; підвищення мотивації праці; інвестування з боку підприємства в людський капітал. За допомогою цих інструментів підприємство буде забезпечене висококваліфікованими кадрами та підвищить свою конкурентоспроможність у ринкових умовах.

Необхідно стимулювати підприємства до впровадження корпоративної соціальної відповідальності, адже це концепція, яка не відразу, але з часом надає додаткові фінансові привілеї. Відповідальність підприємства має бути органічною. До КСВ необхідно прийти не як до раптового усвідомлення, що потрібно щось змінювати. Штучність завжди програє. Це про довготривалі партнерські відносини на паритетній взаємовигідній основі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Грішнова О.А. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці : монографія / за наук. ред. О.А. Грішнкової. Київ : КНЕУ, 2015. 222 с.
2. Тимошенко К.В. Аналіз методик оцінки людського капіталу на підприємстві. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 44. С. 192.
3. Коваленко Є.В. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 136.
4. Єсіна О.Г., Лінгур Л.М. Формування соціальних стандартів бізнесу в контексті реструктуризації корпоративних інформаційних систем. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 40. С. 107–111.
5. Зінченко А., Саприкіна М. Розвиток КСВ в Україні: 2010–2018. Київ : Юстон, 2017. 52 с.
6. Яневич Н.Я. Соціальні інвестиції: сутність і класифікація. URL: <http://www.vuzlib.su> (дата звернення: 12.06.2021).

REFERENCES:

1. Hrishnova O.A. (2015) Investuvannia v liudskiy kapital u systemi chynnykiv zabezpechennia hidnoi pratsi [Investing in human capital in the system of factors ensuring decent work]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
2. Timoshenko K.V. (2013) Analiz metodyk otsinky liudskoho kapitalu na pidpriemstvi [Analysis methods of evaluation of human capital in the enterprise]. *Visnik ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 44, p. 192.
3. Kovalenko Ye.V. (2016) Rozvytok korporativnoi sotsial'noi vidpovidal'nosti v Ukraini [Development of corporate social responsibility in Ukraine]. *Global and national issues of economics*, no. 9, p. 136.
4. Yesina O.H., Linhur L.M. (2019) Formuvannya sotsial'nykh standartiv biznesu v konteksti restrukturyzatsiyi korporativnykh informatsiynykh system [Formation of social standards of business in the context of corporate information systems restructuring]. *Black Sea Economic Studies*, no. 40, pp. 107–111.
5. Zinchenko A., Saprykina M. (2017) Rozvytok KSV v Ukraini: 2010–2018 [CSR Development in Ukraine: 2010–2018]. Kyiv: Yuston. (in Ukrainian)
6. Yanevych N.Ya. (2010) Sotsial'ni investytsii: sutnist' i klasyfikatsiia [Social investments: the nature and classification]. Available at: <http://www.vuzlib.su> (accessed 12 June 2021).

РЕАЛІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЯК ЗАСОБУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ НА ПРИКЛАДІ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

PUBLIC AWARENESS OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION TO ATTRACT INVESTMENT ON THE EXAMPLE OF THE BLACK SEA REGION OF UKRAINE

На сучасному етапі розвитку в економіці України є проблема залучення інвестицій. Різні країни Європейського Союзу та інші країни готові інвестувати в українську економіку. Інвестиції розвивають економіку України: підтримують малий та середній бізнес, упроваджують новітні технології, удосконалюють органи державної влади тощо. Необхідно активізувати іноземне інвестування у Причорноморському (південному) регіоні. На основі даних статистики показано, що найбільш стабільний приріст обсягів експорту товарів спостерігається в економіці Миколаївської області, що свідчить про розвиток проєктів і програм європейської та євроатлантичної інтеграції. На основі статистичних даних виявлено нестабільний приріст обсягів імпорту товарів, що показує не досить суттєвий негативний вплив на економіку Причорноморського регіону України. У результаті аналізу досліджено приріст прямих іноземних інвестицій в економіку Причорноморського регіону України, що покаже недостатньо ефективний розвиток регіону.

Ключові слова: розвиток, прями іноземні інвестиції, реалізація, Причорноморський регіон, експорт, імпорт, програма «Басейн Чорного моря».

На современном этапе развития в экономике Украины существует проблема

привлечения инвестиций. Разные страны Европейского Союза и другие страны готовы инвестировать в украинскую экономику. Инвестиции развивают экономику Украины: поддерживают малый и средний бизнес, внедряют новейшие технологии, совершенствуют органы государственной власти и др. Необходимо активизировать иностранное инвестирование в Причерноморском (южном) регионе. На основе данных статистики показано, что наиболее стабильный прирост объемов экспорта товаров наблюдается в экономике Николаевской области, который свидетельствует о развитии проєктов и программ европейской и евроатлантической интеграции. На основе статистических данных выявлен нестабильный прирост объемов импорта товаров, что показывает не достаточно существенное негативное влияние на экономику Причерноморского региона Украины. В результате анализа исследован прирост прямых иностранных инвестиций в экономику Причерноморского региона Украины, что показывает недостаточно эффективное развитие региона.

Ключевые слова: развитие, прямые иностранные инвестиции, реализация, Причерноморский регион, экспорт, импорт, программа «Басейн Черного моря».

УДК 658.33

<https://doi.org/10.32843/bses.66-6>

Кулаков О.О.

к.е.н.,

головний спеціаліст відділу міжнародного та міжрегіонального співробітництва управління зовнішньоекономічних відносин Департамент інвестиційно-інноваційного розвитку і зовнішніх відносин Донецької обласної державної адміністрації

Kulakov Oleksii

Donetsk Regional State Administration

At the present stage of development in the economy of Ukraine there is the problem of attracting investment. Various countries of the European Union and other countries are ready to invest in the Ukrainian economy. Investments develop the economy of Ukraine, namely, support small and medium-sized businesses, introduce the latest technologies, improve public authorities and more. It is necessary to intensify foreign investment in the Black Sea (southern) Region. Based on statistics, the most stable increase in exports of goods is observed in the economy of Mykolaiv region, which indicates the development of projects and programs of European and Euro-Atlantic integration, but in Donetsk, Odessa and Kherson regions unstable increase in exports of goods, so it is necessary to increase projects and programs European and Euro-Atlantic integration to attract investment, as well as increase the implementation of international experience exchange programs for small and medium-sized businesses. Based on statistical data, the unstable increase in imports of goods was revealed, which does not show the significant negative impact on the economy of the Black Sea Region of Ukraine, but it is necessary to increase investment efficiency and implement investment projects. As the result of the analysis the growth of foreign direct investment in the economy of the Black Sea Region of Ukraine is investigated, which shows insufficiently effective development of the economy of the Black Sea Region of Ukraine, therefore it is necessary to increase the attraction of foreign investments in the economy, to support small and medium business in the economy and to introduce international experience exchange programs for small and medium business in the economy of the Black Sea Region of Ukraine, etc. It is considered that to increase the implementation of projects and programs of European and Euro-Atlantic integration to attract investment in the Black Sea Region of Ukraine it is necessary to perform the following actions: implement anti-corruption programs, realization training for civil servants of Ukraine, introduce international experience exchange programs, etc.

Key words: development, foreign direct investment, realization, Black Sea Region, exporting, importing, Black Sea Basin program.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку в економіці України є проблема залучення інвестицій. Різні країни Європейського Союзу та інші країни готові інвестувати в українську економіку. Інвестиції розвивають економіку України: підтримують малий та середній бізнес, упроваджують новітні технології, удосконалюють органи державної влади тощо. Необхідно активізувати іноземне інвестування у Причорноморському (південному) регіоні, а саме в Одеській, Миколаївській, Херсонській та Донецькій областях, адже

всі ці області беруть участь у програмі «Басейн Чорного моря». Актуальності набувають сучасні проблеми реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції як засобу залучення інвестицій в економіку на прикладі Причорноморського регіону України в контексті інвестиційно-інноваційної діяльності економіки України, адже дослідження цих проблем потрібне для зростання інвестиційної привабливості країни та її областей. Удосконалення та розвиток інвестування сприятимуть розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам європейської та євроатлантичної інтеграції у Причорноморському регіоні України присвячено низку публікацій вітчизняних учених-економістів. Н.В. Ушенко досліджував моніторинг зовнішньоторговельної діяльності України з країнами Європейського Союзу [1, с. 31]. Т.В. Стройко розглядає економічні механізми реалізації інституційної моделі Європейського Союзу [2, с. 49]. У дослідженнях У.Л. Сторожилова приділено увагу проблемам розвитку Причорноморського економічного району в контексті публічного управління та європейської інтеграції [3, с. 126]. У працях Е.Г. Жнакіної досліджено механізм формування умов для реалізації інноваційного потенціалу регіону в контексті європейської інтеграції [4, с. 41]. А.С. Маловичко висвітлює інтеграцію України до транспортно-логістичної системи Європейського Союзу [5, с. 56]. У дослідженнях Н.В. Дзюбановської приділяється увага підходу до компаративного аналізу міжнародної торгівлі Європейського Союзу [6, с. 246]. О.О. Карпенко аналізує перспективи розвитку консалтингової діяльності в Україні на основі європейського досвіду [7, с. 55]. Т.Г. Самойленко досліджує перспективні напрями використання досвіду Європейського Союзу для розвитку малого підприємництва на сільських територіях України [8, с. 31].

Відзначаючи вагомий внесок вітчизняних учених-економістів у розв'язання питань теорії та практики сучасних проблем європейської та євроатлантичної інтеграції, слід зауважити, що недостатньо досліджено сучасні проблеми реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції як засобу залучення інвестицій в економіку на прикладі Причорноморського регіону України в контексті інвестиційно-інноваційної діяльності економіки України.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз сучасних проблем реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції як засобу залучення інвестицій в економіку на прикладі Причорноморського регіону України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потрібно дослідити основні показники розвитку Причорноморського регіону України для аналізу сучасних проблем реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції як засобу залучення інвестицій в економіку на прикладі Причорноморського регіону України.

Проаналізуємо приріст обсягів експорту товарів в економіці Причорноморського регіону України (табл. 1).

Як видно з табл. 1, найбільш стабільний приріст обсягів експорту товарів спостерігається в економіці Миколаївської області, що свідчить про розвиток проєктів і програм європейської та євроатлантичної інтеграції, особливо для представ-

ників бізнесу, отже, є позитивний вплив на економіку Причорноморського регіону України. Але в Донецькій, Одеській та Херсонській областях нестабільний приріст обсягів експорту товарів, що потребує підвищення реалізації проєктів і програм європейської та євроатлантичної інтеграції для залучення інвестицій, а також збільшення впровадження програм обміну міжнародним досвідом для представників малого та середнього бізнесу.

Таблиця 1

Приріст обсягів експорту товарів в економіці Причорноморського регіону України, 2018–2020 рр. (тис дол. США) [9]

№	Показники	Роки		
		2018	2019	2020
1	Донецька область	109,3	95,6	85,0
2	Миколаївська область	111,2	101,9	104,5
3	Одеська область	92,0	83,0	98,3
4	Херсонська область	93,4	99,3	104,7

Джерело: офіційні дані статистики [9]

Проаналізуємо приріст обсягів імпорту товарів в економіці Причорноморського регіону України на рис. 1. Як видно з рисунку, приріст обсягів імпорту товарів є нестабільним, що показує не досить суттєвий негативний вплив на економіку Причорноморського регіону України. Але необхідно підвищувати ефективність інвестування та впроваджувати інвестиційні проєкти.

Дані приросту обсягів експорту та імпорту товарів в економіці Причорноморського регіону України не показують економічного розвитку областей за рахунок інвестицій у результаті реалізації проєктів і програм європейської та євроатлантичної інтеграції. Потрібно проаналізувати дані, що відображають приріст прямих іноземних інвестицій в економіці Причорноморського регіону України (рис. 2).

Як видно з рис. 2, приріст прямих іноземних інвестицій в економіці Причорноморського регіону України є нестабільним, що показує недостатньо ефективний розвиток економіки регіону. Необхідно підвищувати залучення іноземних інвестицій в економіку Причорноморського регіону, підтримувати малий та середній бізнес в економіці регіону та запроваджувати програми обміну міжнародним досвідом для представників малого і середнього бізнесу в економіці Причорноморського регіону України тощо.

Для підвищення реалізації проєктів і програм європейської та євроатлантичної інтеграції для залучення інвестицій у Причорноморський регіон України необхідно виконати такі дії:

- 1) упроваджувати програми боротьби з корупцією;
- 2) реалізовувати підвищення кваліфікації для державних службовців України;
- 3) запроваджувати програми обміну міжнародним досвідом для представників малого та середнього бізнесу;

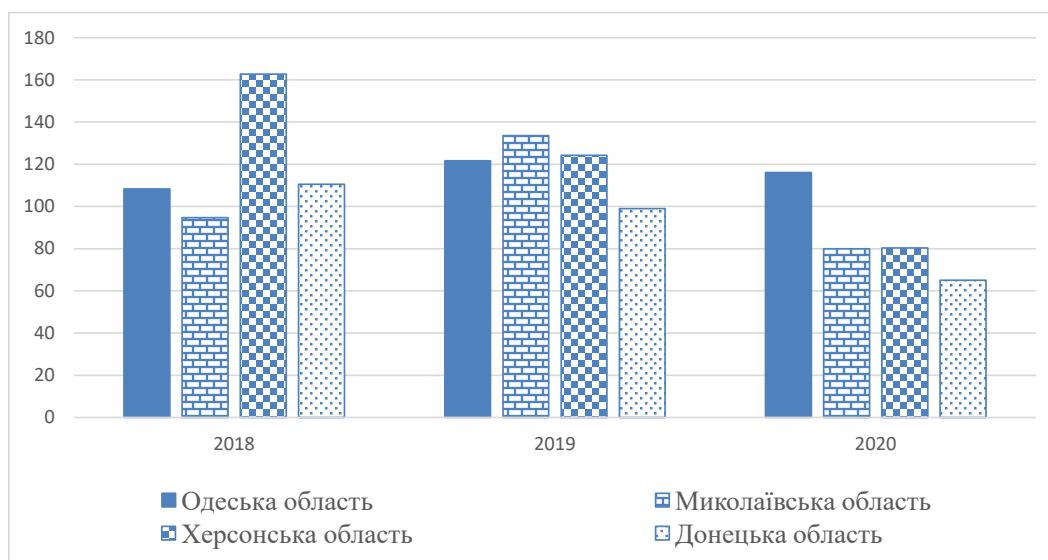

Рис. 1. Приріст обсягів імпорту товарів в економіці Причорноморського регіону України, 2018–2020 рр. (тис дол. США) [9]

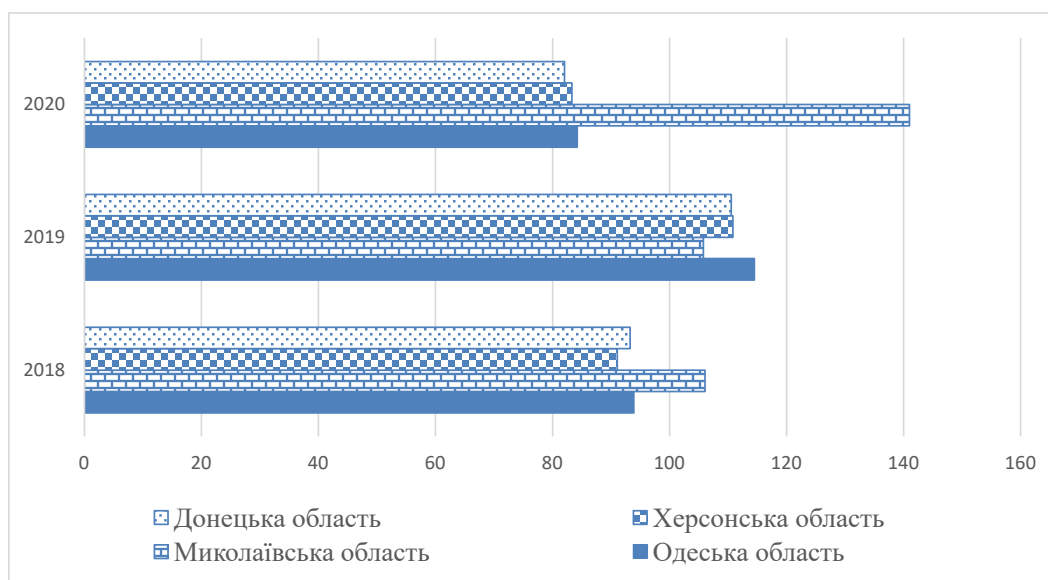

Рис. 2. Приріст прямих іноземних інвестицій в економіці Причорноморського регіону України

Джерело: розраховано за даними статистики [9]

4) знижувати податки для представників малого та середнього бізнесу;

5) упроваджувати програми підтримки малого та середнього бізнесу.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження показує важливість реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції як засобу залучення інвестицій в економіку Причорноморського регіону України. Найбільш стабільний приріст обсягів експорту товарів спостерігається в економіці Миколаївської області, що свідчить про розвиток проєктів і програм європейської та євроатлантичної інтеграції, але в Донецькій, Одеській та Херсонській областях не-

більний приріст обсягів експорту товарів, отже, потрібне підвищення реалізації проєктів і програм європейської та євроатлантичної інтеграції для залучення інвестицій, а також збільшення впровадження програм обміну міжнародним досвідом для представників малого та середнього бізнесу. На основі статистичних даних виявлено нестабільний приріст обсягів імпорту товарів, що показує не досить суттєвий негативний вплив на економіку Причорноморського регіону України, але необхідно підвищувати ефективність інвестування та впроваджувати інвестиційні проєкти. У результаті аналізу досліджено приріст прямих іноземних інвестицій в економіці Причорноморського регіону

України, що показує недостатньо ефективний розвиток економіки регіону, тому необхідно підвищувати залучення іноземних інвестицій в економіку Причорноморського регіону, підтримувати малий та середній бізнес та запроваджувати програми обміну міжнародним досвідом для представників малого та середнього бізнесу в економіці Причорноморського регіону тощо. Для підвищення реалізації проектів і програм європейської та євроатлантичної інтеграції для залучення інвестицій у Причорноморський регіон України необхідно виконати такі дії: впроваджувати програми боротьби з корупцією, реалізовувати підвищення кваліфікації для державних службовців України, запроваджувати програми обміну міжнародним досвідом для представників малого та середнього бізнесу, знижувати податки для представників малого та середнього бізнесу, впроваджувати програми підтримки малого та середнього бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ушенко Н.В., Казмірчук В.С. Моніторинг зовнішньоторговельної діяльності України з країнами Європейського Союзу. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 36(1). С. 30–33.
2. Стройко Т.В., Максютенко О. Економічні механізми реалізації інституційної моделі Європейського Союзу. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 11. С. 48–51.
3. Сторожилова У.Л. Розвиток Причорноморського економічного району в контексті публічного управління та європейської інтеграції. *Причорноморські економічні студії*. 2017. № 21. С. 125–131.
4. Жнакіна Е.Г. Механізм формування умов для реалізації інноваційного потенціалу регіону в контексті європейської інтеграції. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 28(1). С. 40–43.
5. Маловичко А.С. Інтеграція України до транспортно-логістичної системи Європейського Союзу. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 7. С. 55–58.
6. Дзюбановська Н.В. Підхід до компаративного аналізу міжнародної торгівлі європейського союзу. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 11. С. 245–250.
7. Карпенко О.О. Перспективи розвитку консалтингової діяльності в Україні на основі європейського досвіду. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 27(1). С. 54–58.
8. Самойленко Т.Г. Перспективні напрями використання досвіду Європейського Союзу для розвитку малого підприємництва на сільських територіях

України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 41. С. 30–34.

9. Державна служба статистики України. Київ, 1991. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 05.07.2021).

REFERENCES:

1. Ushenko N.V., Kazmirchuk V.S. (2018) Monitoryng zovnishnotorhovelnnoi diialnosti Ukrainy z krainamy Yevropeiskoho Soiuzu [Monitoring of Ukraine's foreign trade activity with the countries of the European Union]. *Black Sea Economic Studies*, no. 36(1), pp. 30–33.
2. Stroiko T.V., Maksyutenko O. (2016) Ekonomichni mekhanizmy realizatsii instytutsiinoi modeli Yevropeiskoho Soiuzu [Economic mechanisms for implementing the institutional model of the European Union]. *Black Sea Economic Studies*, no. 11, pp. 48–51.
3. Storozhylova U.L. (2017) Rozvytok Prychornomorskoho ekonomichnoho raionu v konteksti publicnoho upravlinnia ta yevropeiskoi intehratsii [Development of the Black Sea Economic Region in the context of public administration and European integration]. *Black Sea Economic Studies*, no. 21, pp. 125–131.
4. Zhnakina E.H. (2018) Mekhanizm formuvannia umov dla realizatsii innovatsiinoho potentsialu rehionu v konteksti yevropeiskoi intehratsii [The mechanism of formation of conditions for realization of innovative potential of the region in the context of European integration]. *Black Sea Economic Studies*, no. 28(1), pp. 40–43.
5. Malovychko A.S. (2016) Intehratsiia Ukrainy do transportno-lohistychnoi systemy Yevropeiskoho Soiuzu [Integration of Ukraine into the transport and logistics system of the European Union]. *Black Sea Economic Studies*, no. 7, pp. 55–58.
6. Dziubanovska N.V. (2016) Pidkhyd do komparatyvnoho analizu mizhnarodnoi torhivli yevropeiskoho soiuzu [The approach to the comparative analysis of the European Union's international trade]. *Black Sea Economic Studies*, no. 11, pp. 245–250.
7. Karpenko O.O. (2018) Perspektyvy rozvytku konsal'tynhovoї diialnosti v Ukraini na osnovi yevropeiskoho dosvidu [Prospects for the development of consulting activities in Ukraine based on European experience]. *Black Sea Economic Studies*, no. 27(1), pp. 54–58.
8. Samoilenko T.H. (2019) Perspektyvni napriamy vykorystannia dosvidu Yevropeiskoho Soiuzu dla rozvytku maloho pidpriemnytstva na sil'skykh terytoriakh Ukrainy [Perspective directions of using the experience of the European Union for the development of small business in rural areas of Ukraine]. *Black Sea Economic Studies*, no. 41, pp. 30–34.
9. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 1991. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 05 July 2021).

РИЗИКИ БЕЗПЕЧНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ

RISKS OF SECURE SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL DEVELOPMENT OF UKRAINE IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF PUBLIC POWER AND MANAGEMENT

УДК 005.334:330.3:[342.25:338.24]

<https://doi.org/10.32843/bses.66-7>

Павлов О.І.

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки промисловості
Одеська національна академія харчових технологій

Кушнір О.І.

аспірантка кафедри економіки промисловості
Одеська національна академія харчових технологій

Павлова Т.О.

к.ю.н., доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Pavlov Oleksandr

Odessa National Academy of Food Technologies

Kushnir Oksana

Odessa National Academy of Food Technologies

Pavlova Tatiana

Odessa National University named after I.I. Mechnikov

В умовах децентралізації публічної влади та управління, розпочатої в Україні у 2014 р., великого значення набуває питання щодо виявлення та подолання ризиків безпечного соціально-економічного та політичного розвитку держави. Ураховуючи це, у статті проаналізовано ступінь наукової обґрунтованості процесу реформування територіальної організації влади, зміни в адміністративно-територіальному устрої країни на рівні громад та районів, зроблено прогноз щодо трансформації його регіонального рівня. Наукова та практична новизна дослідження полягає у визначенні суспільного значення децентралізації публічної влади та управління, сутності безпечного соціально-економічного та політичного розвитку країни; розкритті природи ризику як небезпеки або загрози, невизначеності та можливості; характеристики ризиків, що проявляються у різних сферах суспільного життя в умовах децентралізації; наданні пропозицій та практичних рекомендацій щодо прогнозування настання ризиків унаслідок реформування регіонів та подолання наслідків їх прояву. Основні наукові положення, висновки та рекомендації, що здійснені за результатами дослідження, можуть бути використані органами публічної влади в процесі реформування адміністративно-територіального устрою України.

Ключові слова: безпечний соціально-економічний та політичний розвиток, держава, децентралізація публічної влади та управління, ризики, об'єднані територіальні громади, райони, регіони.

В условиях децентрализации публичной власти и управления, начатой в Украине

в 2014 г., большое значение приобретает вопрос выявления и преодоления рисков безопасного социально-экономического и политического развития государства. Учитывая это, в статье проанализированы степень научной обоснованности процесса реформирования территориальной организации власти, изменения в административно-территориальном устройстве страны на уровне общин и районов, сделан прогноз относительно трансформации его регионального уровня. Научная и практическая новизна исследования заключается в определении общественного значения децентрализации публичной власти и управления, сущности безопасного социально-экономического и политического развития страны; раскрытии природы риска как опасности или угрозы, неопределенности и возможности; характеристике рисков, проявляющихся в различных сферах общественной жизни в условиях децентрализации; представлении предложений и практических рекомендаций по прогнозированию наступления рисков вследствие реформирования регионов и устранения последствий их проявления. Основные научные положения, выводы и рекомендации, которые сделаны по результатам исследования, могут быть использованы органами публичной власти в процессе реформирования административно-территориального устройства Украины.

Ключевые слова: безопасное социально-экономическое и политическое развитие, государство, децентрализация публичной власти и управления, риски, объединенные территориальные общины, районы, регионы.

In the process of decentralization of public power and management in Ukraine there are problems of both practical, managerial and theoretical nature, which require finding the reasons for their emergence and providing sound proposals for their solution. For the successful implementation of this reform, the issue of identifying and overcoming the risks of safe development of Ukraine is of great importance, on the successful solution of which depends not only the further fate of the state system of the country, but also statehood as such. The article has scientific novelty and practical value. She contains the definition decentralization of public power and governance as process of transformation of the whole set of their structural elements, united by a commonality of features associated with the transfer of power and relevant resources from central executive bodies to united territorial communities to adopt effective decisions in the interests of the population of a particular area and the country as a whole. Safe socio-economic and political development is positioned as one that allows to maintain resilience to internal and external threats and the ability to meet the growing social needs of the individual, family, society, state. An understanding of risk as a danger or threat associated with losses due to an adverse situation is presented; as uncertainty, the meaning of which is that hypothetically there are several possible options for the development of events after the reaction (action) to the situation; as opportunities, the onset of the probability of future development, the consequences of which can be both negative (net risks) and positive (speculative risks). The classification of risks arising in various spheres of public life as a result of imperfect reform of the territorial organization of power has been carried out. Suggestions and practical recommendations presented for forecasting the occurrence of risks in the context of decentralization and overcoming the consequences of the existing threats to the safe socio-economic and political development of Ukraine in the context of expanding the powers of self-governing institutions. Proposed in the article of the proposition and the recommendation may be used by public power in the process of reforming the administrative and territorial organization of Ukraine. Prospects for further scientific research on the subject matter have been determined.

Key words: safe socio-economic and political development, the state, decentralization of public power and management, risks, united territorial communities, districts, regions.

Постановка проблеми. Започаткування будь-яких змін у територіальній організації влади, а тим більше її реформування у напрямі децентралізації

управлінських функцій, супроводжується певними ризиками, які проявляються у різних сферах суспільного життя. Ці ризики мають як негативні, так і

позитивні наслідки для соціально-економічного та політичного розвитку країни. Успішність реформування публічної влади та управління багато в чому залежить від ступеня його наукового обґрунтування. Аналізуючи під цим кутом зору подібну реформу в нашій країні, розпочату схваленням у 2014 р. Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, слід зазначити, що в її основу було покладено реформування місцевого самоврядування, на що малися причини об'єктивного характеру, пов'язані з подіями відцентрового характеру в Криму та на Сході. Із прийняттям у лютому 2015 р. Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» почалася впроваджуватися громадівська модель децентралізації влади та управління, яка супроводжується передачею владних повноважень і відповідних ресурсів від центральних органів виконавчої влади до територіальних громад. При цьому реформування районного та регіонального рівнів організації влади було відкладено, доки у липні 2020 р. не було прийнято Постанову Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів», згідно з якою замість 490 старих районів було утворено 136 нових. Проте на рівні регіонів зміни поки що не відбуваються. У процесі реалізації зазначеної реформи виникають певні ризики, виявлення природи яких із послідовним упровадженням заходів щодо усунення або принаймні послаблення їх негативних проявів має велике значення не лише для форми державного устрою України, а й державності як такої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науковий дискурс децентралізації публічної влади та управління в Україні у цілому та за окремими напрямками реформи набув значної популярності як у науковому середовищі, так і серед публічних осіб, дотичних до цієї проблематики.

Переважаю більшість публікацій присвячено децентралізації влади та управління, її впливу на соціально-економічний розвиток територій [1–5]. Проте останнім часом предметом спеціального наукового дослідження стали питання щодо забезпечення безпеки громад під час децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування [6], прояву ризиків розвитку об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в умовах пандемії [7], виконання функцій органами місцевого самоврядування в організації безпеки життєдіяльності територіальних громад [8], управління ризиками у процесі децентралізації влади [9–11].

Незважаючи на достатньо високий рівень наукового розроблення досліджуваної проблеми, поки що не отримали системної характеристики ризики як процес децентралізації публічної влади у її різних вимірах та проявах, так і їхні наслідки для соціально-економічного та політичного розвитку України. З урахуванням стану висвітлення зазначеної проблематики у фаховій економічній літературі й вибрано тему статті.

Постановка завдання. Мета статті – виявлення, характеристика наявних ризиків безпечного соціально-економічного та політичного розвитку України в умовах реформи територіальної організації влади, надання пропозицій та практичних рекомендацій щодо прогнозування настання ризиків, пов'язаних із реформуванням регіонів, і подолання їхніх наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Децентралізація публічної влади та управління у її громадівському форматі відбувається у вигляді трансформації їх структурних елементів, об'єднаних спільністю ознак, шляхом передавання владних повноважень та відповідних ресурсів від центральних органів виконавчої влади до об'єднаних територіальних громад для прийняття ефективних рішень в інтересах населення певного локального простору та країни у цілому.

Такі перетворення актуалізують питання безпечного розвитку країни в усіх сферах суспільного життя й, зокрема, підтримання такого стану економіки, який давав би змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і був здатний задовольняти зростаючі суспільні потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.

Як правило, кардинальні зміни в територіальній організації влади супроводжуються певними ризиками, які проявляються як небезпека або загроза, невизначеність та можливість.

Недарма П. Бернстайн свого часу зазначав, що «ризик – це не шанс програти, а шанс виграти – це є не прояв сил долі та задуму, а витончені методи прогнозування майбутнього» [12].

Дійсно, ризики є невід'ємним складником суспільної діяльності й їх часто асоціюють із небезпекою або втратами внаслідок несприятливої ситуації. Сенс ризику як невизначеності полягає в тому, що гіпотетично існує кілька можливих варіантів розвитку подій після реагування (дії) на ситуацію, що склалася. Ризик як можливість – це ймовірні варіанти розгортання майбутнього, наслідки якого можуть бути як негативними (чисті ризики), так і позитивними (спекулятивні ризики).

Отже, ризик – не збиток, що наноситься реалізацією рішення, а можливість відхилення від мети, заради досягнення якої ухвалювалося рішення. Причому відхилення можуть приносити як негативні, так і позитивні результати [13].

Наведені погляди зарубіжних науковців на природу ризику як соціального феномену дещо відрізняються від його тлумачення у сучасному законодавстві України. Так у Законі України «Про бюро економічної безпеки України» ризик визначається як «...загроза, що ідентифікується в бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній або інвестиційній сфері, вплив якої призводить до тінізації економіки та послаблення економічної безпеки держави» [14].

Ураховуючи сучасний стан українського суспільства та виклики, які постають перед ним в умовах реформування публічної влади та управління, доцільно зосередитися саме на такій версії ризиків децентралізації.

У процесі здійснення в Україні децентралізації влади та управління виникають різного роду проблеми як практичного, управлінського, так і теоретичного характеру, які потребують пошуку причин їх появи та надання обґрунтованих пропозицій щодо їх розв'язання. Переважна більшість із цих проблем є наслідком відсутності концептуальних засад реформування територіальної організації влади. Звідси, певна непослідовність, суперечливість, незавершеність дій владних структур усіх рівнів, і центральної влади передусім, що знаходять свій прояв у ході реалізації, розпочатої шість років тому реформи.

Унаслідок цього виник ризик політичної деструкції, який повною мірою проявився на завершальному етапі формування ОТГ та утворення нових районів. Очікувана реорганізація регіонального рівня адміністративно-територіального устрою (АТУ) потребує від центральної влади більш виважених кроків, аніж на початковому етапі реформи, оскільки невдача може обернутися певними загрозами, пов'язаними з непередбаченими наслідками не лише для форми державного устрою України, а й державності як такої.

Можна припустити, що під час реформування адміністративно-територіальних одиниць (АТО) регіонального рівня буде враховано географічний принцип, згідно з яким можуть бути утворені Західний, Північний, Східний, Південний та Центральний мегарегиони, унаслідок чого більшість існуючих на поточний момент регіональних центрів утратить свій статус, залишившись адміністративними центрами районів.

Наслідками подібного адміністрування щодо територіальної організації влади, вочевидь, буде незадоволення регіональних управлінських та бізнесових еліт, спрямованість поведінки яких за такого сценарію подій передбачити неважко. Своє негативне ставлення до цього викажуть й пересічні громадяни «ущільнених» регіональних центрів. Причини можливих протестних настроїв лежать на поверхні та вкорі-

нені в історичну пам'ять, яка асоціюється з утратою «соціального обличчя» колишніх обласних центрів Української РСР – Дрогобича та Ізмаїла.

Щоб не сталося те, чого так лякається українська владна верхівка протягом усіх років незалежності, а саме неконтрольованих нею відцентрових тенденцій, доцільно вибрати інший шлях реформування регіонального рівня.

На наше переконання, він полягає у тому, щоб згрупувати наявні регіони без порушення їхнього існуючого статусу в одинадцять територіальних утворень у вигляді певних земель за їхніми історичними та соціокультурними ознаками, що сприятиме їх міжрегіональній згуртованості та національній єдності.

Запропонований підхід дасть змогу поширити процес децентралізації публічної влади на всі АТО, урахувати культурно-історичну специфіку земель та підвищити їхню відповідальність за реалізацію державної політики.

На практиці децентралізація обертається для ОТГ концентрацією (укрупнення територіальних громад) та централізацією (втрата внаслідок об'єднання громад владних повноважень сільськими, селищними, міськими радами та їх зосередження в адміністративних центрах новостворених територіальних утворень). У процесі добровільного об'єднання територіальних громад деякі з адміністративних центрів районів набули статусу центрів ОТГ. Більше того, центрами ОТГ стали шість обласних центрів, що створює певні переваги таким громадам (табл. 1), що призвело до появи ризику нерівності можливостей ОТГ, центрами яких є, з одного боку, великі міста та села і селища – з іншого.

Децентралізація відбувається не за вертикальною віссю (від центральних органів виконавчої влади до її регіональних та районних рівнів), а по горизонталі (від органів державної влади до базових самоврядних одиниць). Унаслідок цього ОТГ у реальності перебрали на себе функції органів державної влади та органів місцевого самоврядування районного рівня. Ця тенденція містить у собі небажаний ризик підміни самоврядних функцій управлінським впливом держави. Тут важко не погодитися

Таблиця 1

Міста, які одночасно є адміністративними центрами ОТГ, районів та областей

Місто	Населення міста, тис осіб	Площа міста, км ²	Населення громади, осіб	Площа громади, км ²	Кількість рад, що об'єднані в ОТГ	Населення, тис осіб / площа району, км ²
Вінниця	370,7	113,2	371139	113,8	2	657,6 / 6888,9
Житомир	264,5	61,0	266853	93,54	2	622,7 / 10505,8
Івано-Франківськ	236,6	37,0	242102	73,132	7	560,1 / 3913,1
Луцьк	221,1	42,0	219688	67,1	2	457,3 / 5247,8
Суми	263,5	95,4	266306	145,4	2	449,4 / 6499,4
Тернопіль	221,8	72,0	224364	151,4	6	567,0 / 6162,3

Джерело: складено авторами на основі даних державної статистики

з думкою правників про те, що модель децентралізації та деконцентрації публічної влади в Україні характеризується фактичною імплантацією місцевого самоврядування до матерії державного управління, тотальною залежністю від держави [15, с. 13]. У цьому сенсі чого варта лише назва центрального органу виконавчої влади, що є відповідальним за розроблення та реалізацію регіональної політики, – Міністерство розвитку громад та територій України.

По-перше, викликає подив штучний поділ сфери впливу цього міністерства на соціум (громади) та просторові межі громад (територія). По-друге, перебування під «опікою» державного органу самоврядного інституту щонайменше суперечить принципам Європейської хартії місцевого самоврядування.

Із перенесенням центру тяжиння відповідальності за суспільні справи від органів державної влади до ОТГ вірогідний прояв **ризик недосконалого виконання соціальних функцій публічної влади на базовому рівні АТУ** через фінансово-економічну неспроможність громад. Він містить у собі певні загрози як щодо функціонування публічної влади на цьому рівні, так і майбутнього громад узагалі. Перші пов'язані з викликом, який є похідним від земельної реформи в частині перетворення сільськогосподарських земель на предмет їх купівлі-продажу. Унаслідок невдачі цієї реформи ОТГ будуть позбавлені одного з важливих джерел фінансування та економічної влади як такої. Другий – невизначеність перспектив розвитку невеликих сіл, що ризикують повторити долю «неперспективних» сіл 1970-х років. Не гарантована й успішність ОТГ, які сподіваються виключно на державну підтримку у формуванні належної інфраструктури, не переймаючись питаннями створення нових робочих міст та розвитку підприємництва на сільських територіях.

У результаті розвитку відцентрових тенденцій проявляється **ризик послаблення здатності держави перерозподіляти доходи і багатство** [11], адже закріплення за субнаціональними одиницями певних доходів зменшує обсяг державного бюджету. Натомість здійснення цієї функції за рахунок місцевих бюджетів сприятиме посиленню відмінності між багатими і бідними регіонами.

В Україні в умовах децентралізації, крім економічних диспропорцій між субнаціональними одиницями, проявляється **ризик соціально-просторових диспропорцій**, зумовлених неоднаковим ресурсним потенціалом АТО.

У результаті впровадження науково необґрунтованих заходів, зловживання методами адміністративного втручання у здійснення децентралізації склалися значні диспропорції у розмірах ОТГ та новостворених районів за їх площею та кількістю населення. У табл. 2 містяться просторові та демографічні характеристики найбільших та найменших районів України.

Як свідчать дані табл. 2, адміністративними центрами восьми з десяти найбільших за населенням районів є обласні центри. До найменш населених районів відносяться переважно гірські та північні райони, хоча чотири з десяти районів припадають на південні та східні області. Вражаючою є 58-кратна різниця в кількості населення Харківського та Верховинського районів. Значну насторогу викликає те, що Харківський район за кількістю населення переважає 17 областей України, а перша п'ятірка найбільш населених районів мають більшу кількість населення, ніж Волинська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області.

Нерівномірним є розподіл населення та інших ресурсів між новими районами (табл. 3).

Інформація, яку наведено в табл. 3, переконує у відсутності науково обґрунтованих розрахунків під час прийняття рішення щодо утворення нових районів: Одеський район за кількістю населення перевищує інші райони у 6–13 разів, при цьому маючи значні переваги перед ними за своїм соціально-економічним, інтелектуальним та культурним потенціалом.

Унаслідок затягування процесу децентралізації та зволікання з реформуванням АТО регіонального рівня дається взнаки **ризик соціальної та політичної розбалансованості**, який проявляється у негативному впливі на економічне зростання, соціальну згуртованість і політичну стабільність. Не слід також ігнорувати функцію перерозподілу, яку виконують АТО вищого рівня щодо нижчих. Зокрема, йдеться про можливість використання ресурсів районного бюджету з метою підтримки фінансово неспроможних ОТГ.

Дійсно, громади номінально здатні ефективніше задовольняти специфічні потреби місцевих жителів. Відмінності в потребах зумовлені передусім різним рівнем соціально-економічного розвитку ОТГ. Проте основний обсяг обов'язків громад становить задоволення базових потреб жителів, які в принципі є однаковими на всій території країни.

Наступний **ризик – втрата економічного ефекту від масштабу** є похідним від самої філософії реформи [11]. Йдеться про явище, коли за збільшення розмірів організації і кількості продукції, що випускається, витрати на одиницю продукції зменшуються. Передача публічних послуг під управління і відповідальність місцевої влади зазвичай означає появу відмінностей у їх наданні у різних територіальних утвореннях, що створює додаткові витрати як для надавачів, так і для отримувачів. До цього слід додати меншу завантаженість бюрократичного апарату місцевого самоврядування та неглибокий поділ праці, що теоретично призводить до зниження професійного рівня працівників порівняно з централізованою моделлю. Вдається взнаки гостра нестача управлінського персоналу.

Таблиця 2

Райони України з найбільшою та найменшою кількістю населення

Район	Область	Площа, км ²	Населення, тис осіб	Щільність населення, осіб /км ²	Населення центру району, тис осіб	Кількість громад
<i>Райони з найбільшою кількістю населення</i>						
Харківський	Харківська	2644,3	1762,8	666,7	1443,2	15
Донецький	Донецька	2895,1	1503,4	513,3	924,2	6
Одеський	Одеська	3922,8	1375,9	350,7	1017,7	22
Дніпровський	Дніпропетровська	5605,7	1179,3	210,4	987,2	17
Львівський	Львівська	4968,5	1150,4	231,5	724,3	23
Запорізький	Запорізька	4674,6	874,1	187,0	731,9	17
Криворізький	Дніпропетровська	5717,4	772,3	135,0	624,6	15
Горлівський	Донецька	2468,4	690,6	279,8	244,0	9
Хмельницький	Хмельницька	10755,8	687,0	63,8	273,9	27
Вінницький	Вінницька	6888,9	657,6	95,4	370,7	16
<i>Райони з найменшою кількістю населення</i>						
Верховинський	Івано-Франківська	1271,7	30,5	23,9	5,8	3
Новгород-Сіверський	Чернігівська	4630,5	66,4	14,3	13,0	4
Сватівський	Луганська	5329,1	80,9	15,1	17,1	7
Щастинський	Луганська	3380,4	81,2	24,0	8,6	5
Рахівський	Закарпатська	1845,2	82,8	44,8	15,5	4
Косівський	Івано-Франківська	853,7	85,7	100,4	8,6	5
Вижницький	Чернівецька	1882,0	91,0	48,3	4,0	9
Корюківський	Чернігівська	4578,7	91,7	20,0	12,9	5
Бериславський	Херсонська	4764,0	99,1	20,8	12,4	11
Роздільнянський	Одеська	3564,4	104,2	29,2	17,8	9

Джерело: складено авторами на основі даних державної статистики

Таблиця 3

Нові райони Одеської області

Район	«Старі» райони та міста обласного значення, що увійшли до складу нового району	Населення центру району, тис осіб	Площа району, км ²	Населення району, тис осіб	Кількість громад
Березівський (адміністративний центр: м. Березівка)	Березівський Іванівський Миколаївський Ширяївський	9,5	5551,6	109,4	16
Білгород-Дністровський (адміністративний центр: м. Білгород-Дністровський)	Білгород-Дністровський Саратський Татарбунарський м. Білгород-Дністровський	49	5220,6	201,4	16
Болградський (адміністративний центр: м. Болград)	Арцизький Болградський Тарутинський	15	4559,4	154,5	10
Ізмаїльський (адміністративний центр: м. Ізмаїл)	Ізмаїльський Кілійський Репійський м. Ізмаїл	71,8	3434,4	206,2	6
Одеський (адміністративний центр: м. Одеса)	Біляївський Лиманський Овідіопольський міста Біляївка, Одеса, Теплодар, Чорноморськ, Южне	1017,7	3922,8	1375,9	22
Подільський (адміністративний центр: м. Подільськ)	Ананіївський Балтський Кодимський Любашівський Окнянський Подільський Савранський м. Подільськ	40,4	7063,6	229,9	12
Роздільнянський (адміністративний центр: м. Роздільна)	Великомихайлівський Захарівський Роздільнянський	17,8	3564,4	104,2 як 1:13 до Одеського району	9

Джерело: складено авторами на основі даних державної статистики

У результаті послаблення регулюючої ролі фіскальної політики держави виникає **ризик макроекономічної нестабільності**. Поряд із монетарною політикою, яку здійснює центральний банк, другим інструментом макроекономічної політики в державі є фіскальна політика – регулювання державних витрат і оподаткування. Наприклад, у ситуації стрімкого економічного зростання національний уряд із метою уповільнити темпи інфляції та запобігти «перегріву» економіки скорочує свої витрати і збільшує податки. Однак для економічного ефекту від таких заходів його частка у ВВП має бути достатньо значною. Передача ж ресурсів і повноважень на субнаціональний рівень обмежує засоби центральної влади або навіть призводить до протидії її політиці, наприклад якщо в описаній ситуації місцева влада перед локальними виборами, навпаки, збільшуватиме витрати. Тому реформи в частині фіскальної децентралізації повинні обов'язково супроводжуватися посиленням контролю і відповідальності місцевого самоврядування [11].

Із розширенням повноважень ОТГ, з одного боку, та концентрацією уваги центральної влади на боротьбі з олігархами та злочинцями в законі – з іншого створюється **ризик просторового розширення корупційних схем на базовий рівень АТО**, чому також сприятимуть тіньові операції із земельними ресурсами.

Із метою підвищення ефективності діяльності держави щодо забезпечення економічної безпеки країни 28 січня 2021 р. було прийнято Закон України «Про бюро економічної безпеки України», в якому основними його завданнями визначено [14]:

- 1) виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних;
- 2) оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення;
- 3) надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів із питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки;
- 4) забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави;
- 5) збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому;
- 6) планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним законом до його підслідності;
- 7) виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги;
- 8) складання аналітичних висновків і рекомендацій для державних органів із метою підвищення

ефективності прийняття ними управлінських рішень щодо регулювання відносин у сфері економіки.

Висновки з проведеного дослідження. До найбільш вагомих результатів дослідження слід віднести:

- позиціонування безпечного соціально-економічного та політичного розвитку в умовах децентралізації публічної влади та управління як такого, що дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатність задовольняти зростаючі суспільні потреби особи, сім'ї, суспільства, держави;

- характеристику ризиків, що виникають у різних сферах суспільного життя внаслідок недосконалого реформування територіальної організації влади;

- надання пропозицій та практичних рекомендацій щодо прогнозування настання ризиків у контексті здійснення децентралізації та подолання наслідків прояву існуючих загроз безпечному соціально-економічному та політичному розвитку України в умовах розширення владних повноважень самоврядних інститутів.

Децентралізація публічної влади та управління не є панацеєю від усіх проблем щодо територіальної організації влади, а за найгіршого сценарію може бути навіть шкідливою для соціально-економічного та політичного розвитку країни, соціальної справедливості, макроекономічної стабільності чи боротьби з корупцією. Однак усвідомлення властивих децентралізації ризиків, прийняття запобіжних заходів і здійснення належного контролю дадуть змогу скористатися усіма перевагами нової організації публічної влади в державі. Із цією метою доцільно приділити більше уваги дослідженням за зазначеним напрямом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток територій: методичні підходи та результати оцінювання : наукова доповідь / ред. д.е.н., проф. І.З. Сторонянська. Львів : ІРД НАНУ, 2018. 144 с.
2. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наукова доповідь / О.В. Шевченко та ін. ; за наук. ред. д-ра екон. наук Я.А. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 153 с.
3. Бурик З.М. Розвиток регіонів та об'єднаних територіальних громад у контексті децентралізації. *Інвестиції: практика та досвід*. № 23/2020. С. 85–90. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.85. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7239&i=12> (дата звернення: 27.06.2021).
4. Сторонянська І.З., Бенюк Л.Я. Просторові асиметрії економічного розвитку в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. *Економіка України*. 2018. № 2(675). С. 50–64.
5. Соціальні ресурси децентралізації управління: механізми мобілізації та ефективного використання /

О.Ф. Новікова та ін. Київ : Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2018. 480 с.

6. Порівняльний аналіз позицій влади і громадян України з питань забезпечення безпеки громад під час децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування / М. Сунгуровський (керівник проєкту) та ін. Київ : Заповіт, 2018. 60 с.

7. Іванов Ю.Б., Іванова О.Ю. Коронавірус проти децентралізації: ризики та виклики розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах пандемії. *Проблеми економіки*. 2020. № 2(44). С. 209–215.

8. Рогуля А.О. Функції органів місцевого самоврядування в організації безпеки життєдіяльності територіальних громад України : дис. ... канд. наук з держ. управ. : 25.00.04. Київ, 2019. 243 с.

9. Гавриленко А.С. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні. *Економічний простір*. 2019. № 141. С. 137–146.

10. Мартинюк О.І. Управління ризиками при створенні об'єднаних територіальних громад на базі великих міст. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2018. № 17. С. 28–34.

11. Бризичський М. Ризики децентралізації. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/columns/11589> (дата звернення: 16.05.2021).

12. Бернштейн П. Против Богов: Укрощение риска. Москва : Альпина Паблишер, 2013. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=277663> (дата обращения: 27.06.2021).

13. Бачкай Т., Месена Д., Мико Д. Хозяйственный риск и методы его измерения / пер. с венг. Москва : Экономика, 1979. 183 с.

14. Про бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення: 27.06.2021).

15. Батанов О.В. Місцеве самоврядування в умовах глобалізації. *Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія «Правничі науки»*. 2014. Вип. 1. С. 5–13.

REFERENCES:

1. Storonianska I.Z. (ed.) (2018) *Detsentralizatsiia v Ukraini ta yii vplyv na sotsialno-ekonomichni rozvytok terytorii: metodychni pidkhody ta rezultaty otsiniuvannia: naukova dopovid*; [Decentralization in Ukraine and its impact on the socio-economic development of territories: methodological approaches and evaluation results]. Lviv: IRD NANU. (in Ukrainian)

2. Shevchenko O.V., Romanova V.V., Zhalilo Ya.A. ta in. (2020) *Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini* [Decentralization and formation of regional development policy in Ukraine]. Kyiv: NISD. (in Ukrainian)

3. Buryk Z.M. (2020) Rozvytok rehioniv ta obiednanykh terytorialnykh hromad u konteksti detsentralizatsii [Development of regions and united territorial communities in the context of decentralization]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* (electronic journal), no. 23, pp. 85–90. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.85 Available at: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7239&i=12> (accessed 27 June 2021).

4. Storonianska I.Z., Benovska L.Ya. (2018) Prostorovi asymetrii ekonomichnoho rozvytku v umovakh administrativno-finansovoi detsentralizatsii [Spatial asymmetries of economic development in the conditions of administrative and financial decentralization]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 2(675), pp. 50–64.

5. O.F. Novikova, O.I. Amosha, V.P. Antoniuk, V.P. Vyshnevskiy ta in. (2018) *Sotsialni resursy detsentralizatsii upravlinnia: mekhanizmy mobilizatsii ta efektyvnoho vykorystannia* [Social resources of decentralization of management: mechanisms of mobilization and effective use]. Kyiv: In-t ekonomiky prom-sti NAN Ukrainy. (in Ukrainian)

6. M. Sunhurovskiy (ed.) (2018) *Porivnialnyi analiz pozytsii vlady i hromadian Ukrainy z pytan zabezpechennia bezpeky hromad pid chas detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia* [Comparative analysis of the positions of the authorities and citizens of Ukraine on ensuring the security of communities during the decentralization of power and reform of local self-government]. Kyiv: Zapovit. (in Ukrainian)

7. Ivanov Yu.B., Ivanova O.Yu. (2020) Koronavirus proty detsentralizatsii: ryzyky ta vyklyky rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh pandemii [Coronavirus against decentralization: risks and challenges of the development of united territorial communities in a pandemic]. *Problemy ekonomiky*, no. 2(44), pp. 209–215.

8. Rohulia A.O. (2019) *Funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v orhanizatsii bezpeky zhyttiedialnosti terytorialnykh hromad Ukrainy* [Functions of local governments in the organization of life safety of territorial communities of Ukraine] (PhD Thesis), Kyiv.

9. Havrylenko A.S. (2019) Ochikuvani ryzyky u protsesi detsentralizatsii vlady v Ukraini [Expected risks in the process of decentralization of power in Ukraine]. *Ekonomichniy prostir*, no. 141, pp. 137–146.

10. Martyniuk O.I. (2018) *Upravlinnia ryzykamy pry stvorenni obiednanykh terytorialnykh hromad na bazi velykykh mist* [Risk management in the creation of integrated territorial communities on the basis of large cities] *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku. Seriya: Ekonomika ta menedzhment*, no. 17, pp. 28–34.

11. Bryzitskyi M. (2019) *Ryzyky detsentralizatsii* [Risks of decentralization]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/columns/11589> (accessed 16 May 2021).

12. Bernstein P. (2013) *Protiv Bohov: Ukroshchene ryska* [Against the Gods: Risk taming]. *Elektrone yzdanye. OOO «Alpyna Pablysher»*. Available at: <https://www.litmir.me/br/?b=277663> (accessed 27 June 2021).

13. Bachkay T., Mesena D., Myko D. (1979) *Khoziaistvennyi rysk y metody eho yzmereniya* [Economic risk and methods of its measurement]. Moscow: Economics. (in Russian)

14. *Zakon Ukrainy vid 28 sichnia 2021 roku no. 1150-IX: Pro biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [About the Bureau of Economic Security of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (accessed 27 June 2021).

15. Batanov O.V. (2014) *Mistseve samovriaduvannia v umovakh hlobalizatsii* [Local self-government in the context of globalization]. *Mizhdystsyplinarni humanitarni studii. Ser.: Pravnychi nauky*. Kyiv: In-t derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy.

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ УКРАЇНСЬКИХ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ ПІДПРИЄМСТВ В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

PECULIARITIES OF PARTICIPATION OF UKRAINIAN AGRICULTURAL ENTERPRISES IN INTEGRATION PROCESSES

УДК 332.2.021.012.33

<https://doi.org/10.32843/bses.66-8>

Сенів Л.А.

к.е.н.,

доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Національний університет «Львівська політехніка»

Гуменюк В.В.

к.е.н.,

доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Національний університет «Львівська політехніка»

Seniv Lidiya

Lviv Polytechnic National University

Humeniuk Vitaliy

Lviv Polytechnic National University

Здійснено дослідження інтеграційних процесів українського агропродовольчого ринку та відзначено недосконалість механізмів регулювання діяльності агропродовольчих підприємств із боку держави, що зумовлює необхідність адаптації інтеграційних процесів до міжнародних вимог. Розглянуто переваги та недоліки виходу підприємств на міжнародний ринок після вступу України до Світової організації торгівлі. Проаналізовано вплив стратегії біорізноманіття до 2030 р. на діяльність вітчизняних агропродовольчих підприємств, конкурентоздатність їхньої продукції на міжнародному ринку та стимулювання виробництва екологічно чистих продуктів. Охарактеризовано основних українських експортерів сільськогосподарської продукції на європейському агроринку та рейтинг основних затребуваних товарів. Доведено, що приватна форма власності на землю є панівною на агропродовольчому ринку, монопольне становище займають вітчизняні агрохолдинги, що посилює недосконалу конкуренцію на даному ринку.

Ключові слова: аграрна політика, агропродовольчий ринок, агропродовольчі підприємства, експорт, інтеграційні процеси.

Проведено исследование интеграционных процессов украинского агропродовольственного рынка и доказано несовершенство

механизмов регулирования деятельности агропродовольственных предприятий со стороны государства, что вызывает необходимость адаптации интеграционных процессов к международным требованиям. Рассмотрены преимущества и недостатки выхода предприятий на международный рынок после вступления Украины во Всемирную торговую организацию. Проанализировано влияние стратегии биоразнообразия до 2030 г. на деятельность отечественных агропродовольственных предприятий, конкурентоспособность их продукции на международном рынке и стимулирование производства экологически чистых продуктов. Охарактеризованы основные украинские экспортеры сельскохозяйственной продукции на европейском агрорынке и рейтинг основных востребованных товаров. Доказано, что частная форма собственности на землю является главной на агропродовольственном рынке, монопольное положение занимают отечественные агрохолдинги, что усиливает несовершенную конкуренцию на таком рынке.

Ключевые слова: аграрная политика, агропродовольственный рынок, агропродовольственные предприятия, экспорт, интеграционные процессы.

The integration processes in the modern world, caused by the dynamic globalization, which covers all sectors of the world economies, including the agri-food sector, which provides the world's population with food, are considered. The peculiarities of unification of national agri-food markets into a single world market and adaptation of domestic state policy of agricultural regulation in accordance with the principles defined by the World Trade Organization and the general direction of the common agricultural policy of the European Union are described. The peculiarity of the agri-food sector of Ukraine, which consists in the degree of development of domestic agriculture and ways of implementing the regulatory policy of the state in this area, is described. A study of the integration processes of the Ukrainian agri-food market and the imperfection of mechanisms for regulating the activities of agri-food enterprises by the state, which necessitates the adaptation of integration processes to international requirements. The advantages and disadvantages of enterprises entering the international market after Ukraine's accession to the World Trade Organization are considered. The impact of the biodiversity strategy until 2030, adopted by the European Commission, on the activities of domestic agri-food enterprises, the competitiveness of their products on the international market and stimulating the production of environmentally friendly products has been studied. The main Ukrainian exporters of agricultural products on the European agricultural market and the rating of the main demanded goods are studied. It is analyzed that the agri-food market of Ukraine functions in the conditions of strengthening of internal and external integration processes. The internal integration processes characterized by the vertical integration of Ukrainian agri-food enterprises, which contributes to the significant development of the agri-food sector, are considered. It is proved that the private form of land ownership is dominant in this market, the monopoly position is occupied by domestic agricultural holdings, which intensifies imperfect competition in the market.

Key words: agrarian policy, agri-food market, agro-food enterprises, export, integration processes.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, які відбуваються в усіх сферах діяльності будь-якої держави, зумовлені світовими тенденціями глобалізації. Не минули вони й сферу сільського господарства, що являє собою одну з основних галузей економіки країни, яка забезпечує населення необхідними продуктами харчування. Регулювання інтеграційних процесів агропродовольчого сектору забезпечує ефективну діяльність суб'єктів даного ринку, створення конкурентного середовища та реалізацію активної інтеграційної політики держави у даній сфері.

Дослідження участі вітчизняних агропромислових підприємств в інтеграційних процесах зумовлює необхідність детального аналізування агропро-

довольчого ринку України, який входить до складу світового агропродовольчого ринку та характеризується певними особливостями. Ефективне функціонування українського агроринку визначається використанням основних ресурсів, якими володіють агропродовольчі підприємства, та політикою держави в агропродовольчому секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інтеграційні процеси на агропродовольчих ринках розпочалися в Україні на початку ХХІ ст. формуванням нових агропромислових структур холдингового типу. Законодавчо та організаційно дані процеси не повністю врегульовано. Саме тому проблема агропродовольчої інтеграції залишається недостатньо розкритою попри наявність багатьох

наукових досліджень із цієї тематики. Вивченню даної проблематики присвячено фундаментальні праці А.І. Алтухова, В.Р. Боєва, І.П. Воробйова, В.А. Дадалко, О.М. Ємельянова, М.І. Жукова, Т.О. Зінчук, З.М. Ільїної, В.А. Ключача, Ю.А. Конкіна, Е.М. Крилатих, В.І. Кудряшова, П.Г. Нікітенко, Б.М. Шапіро, А.П. Шпака та ін.

Дослідженню інтеграції аграрного сектору економіки в сучасних умовах присвячено праці вітчизняних економістів: В. Андрійчука, О. Бородіної, Ю. Губені, В. Зіновчука, Б. Пасхавера, О. Шубравської та ін. Загалом євроінтеграційний процес аграрного сектору України вимагає додаткових досліджень, що зумовлено специфікою сільського господарства як стратегічної галузі вітчизняної економіки та адаптацією агропродовольчого ринку до вимог спільної аграрної політики Європейського Союзу [1, с. 1].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження інтеграційних процесів, що відбуваються на українському агропродовольчому ринку, аналіз діяльності провідних вітчизняних агроструктур в умовах здійснення державної інтеграційної політики агропродовольчого сектору України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток світової економіки характеризується значним впливом інтеграційних процесів на національні ринки всіх країн. Ситуація з українським агропродовольчим ринком не є винятком, оскільки вітчизняні агрофірми не є ізольованими, а, навпаки, беруть активну участь в інтеграційних процесах.

Характерними рисами економіки України є поступове приєднання до світових інтеграційних процесів та стрімке зменшення рівня закритості національного господарства, що зумовило позитивні та негативні наслідки для вітчизняної економіки, зокрема і для агропродовольчого сектору.

Саме інтеграційні процеси агропродовольчого сектору виявили системні деформації, недосконалість механізмів регулювання діяльності агропродовольчих підприємств із боку держави, що зумовлює необхідність їх адаптації та модернізації до міжнародних вимог.

Після вступу України у Світову організацію торгівлі (СОТ) [2] у 2008 р. перед вітчизняними підприємствами агропродовольчого комплексу відкрилися можливості європейської інтеграції:

- можливість експорту українськими виробниками агропродовольчої продукції на європейський ринок;
- інвестиційна привабливість агропродовольчих підприємств;
- підвищення конкурентоспроможності агропродовольчих підприємств;
- зростання продуктивності праці на агропродовольчих фірмах.

Загалом участь українських агрофірм в інтеграційних процесах відкриває нові можливості для

розвитку вітчизняного сільського господарства та створює порівняльні переваги в умовах глобалізації економіки.

Однією з основних проблем виходу агропродовольчих підприємств на європейський ринок є адаптація аграрного сектору економіки до європейських стандартів та спільної аграрної політики Європейського Союзу [3, с. 215]. Агропродовольчим підприємствам необхідна ефективна державна підтримка, яка проявлялася б у посиленні економічної ролі держави шляхом забезпечення підтримки розвитку сільських територій.

Європейські орієнтири українських агропродовольчих підприємств сприяють передумовам аграрного сектору розробити правильний вектор розвитку та відкривають нові можливості для відродження сільського господарства.

Станом на IV квартал 2020 р. діяльність агропромислових підприємств ускладнюється низкою проблем, вирішення яких може лише сприяти поглибленню інтеграції даних підприємств у систему світових економічних відносин. В умовах світової аграрної кризи Україна може збільшити свою присутність на світовому ринку як виробник харчових продуктів, але це потребує підвищення якості продукції на основі активного впровадження інноваційних технологій, поліпшення селекції у тваринництві, внесення змін до правил утримання тварин тощо.

Участь агропродовольчих підприємств в європейських інтеграційних процесах призводить як до позитивних так і до негативних наслідків. Основними позитивними наслідками є: уніфікація фітосанітарних стандартів та посилення позицій на світовому ринку; збільшення обсягів виробництва органічної агропродукції, яка є домінуючою на аграрному ринку Європи; збільшення кількості інвестицій у виробництво та переробку промисловість, що зумовить зростання обсягів виробництва та створення додаткових робочих місць; підвищення якості та безпечності продукції; зростання обсягів експорту кондитерської, м'ясо-молочної, олійно-жирової, плодоовочевої та пивоварної продукції; посилення процесів кооперації господарств населення; установа ЄС нульових увізних мит на товари, що охоплені тарифними квотами (близько 85 тарифних ліній).

Негативними чинниками, що не сприяють участі агропродовольчих підприємств в європейських інтеграційних процесах, є: невелика кількість агропідприємств, що зумовлено відсутністю відповідних сертифікатів згідно з міжнародними стандартами; низька якість частини продовольчих товарів, що призводить до заборони їх експорту в ЄС; нерозвиненість інфраструктури агропродовольчого ринку; низька капіталізація аграрних підприємств, яка перешкоджає інвестиціям; утрата частини внутрішнього ринку за посилення імпорту продовольчої продукції та ін. [4].

Відповідно до нової Стратегії ЄС щодо біорізноманіття до 2030 р. [5], прийнятої Європейською Комісією 20 травня 2020 р., основними ключовими секторами економіки ЄС є, зокрема, сільське господарство та продукти харчування. Дана стратегія передбачає конкретні зобов'язання та дії, які мають бути виконані на території ЄС до 2030 р., включаючи сталу продовольчу політику ЄС, яка сприятиме боротьбі зі змінами клімату та скороченню використання хімічних пестицидів, добрив та антибіотиків у сільському господарстві. Стратегія біорізноманіття стимулюватиме екологічне споживання їжі та наявність доступної й здорової їжі для всіх. Імпортовані продукти, які не відповідатимуть екологічним стандартам ЄС, не допускаться на ринки ЄС.

Отже, відповідно до вищезазначеної Стратегії, вітчизняним агропродовольчим фірмам, охопленим процесами євроінтеграції, підкорити європейський агропродовольчий ринок буде можливо шляхом підвищення якості й безпечності української агропродовольчої продукції, що відповідатиме новим вимогам ЄС.

Що ж до підтримки вітчизняних агрофірм у процесі європейської інтеграції, то її повинен забезпечити уряд України шляхом гармонізації вітчизняного законодавства до європейських вимог, оскільки, відповідно до Стратегії, необхідне вдосконалення законодавчої бази, яка повинна ґрунтуватися на вітчизняних досягненнях з урахуванням досвіду системи контролю якості і безпечності в країнах ЄС.

Варто зазначити, що станом на початок 2020 р. низка показників якості агропродукції в Україні передбачає більш жорсткі вимоги, ніж у країнах ЄС, що передбачає захист вітчизняного ринку від низькоякісної харчової продукції інших країн. Також оцінка вартості адаптації України до технічних регламентів ЄС шляхом прямих розрахунків за окремими галузями, зокрема й у сільському господарстві, – надзвичайно трудомістке завдання, що потребує колективних зусиль виробничих асоціацій за координації галузевих органів управління [6, с. 65].

Станом на січень 2020 р. аналітики агропродовольчого ринку України виділяють 10 найбільших агрохолдингів, які вийшли із власною продукцією на європейський продовольчий ринок (табл. 1).

Аналіз таблиці показує, що серед усіх сільськогосподарських культур українські холдинги на європейський ринок найбільше постачають пшеницю (зерно), олійні культури та продукцію тваринництва. За сприятливих економічних та законодавчих умов агрофірми в майбутньому експортували б на європейський ринок сільськогосподарської продукції кінцеві для споживання товари (відомі товарні марки в Україні), а не сільськогосподарську сировину, як станом на IV квартал 2020 р. [8].

Щодо аналізу інтеграційних процесів в агропродовольчому комплексі з погляду міжгалузевої інтеграції, то серед українських агрохолдингів переважає вертикальний вид інтеграції на основі злиття, кооперації та взаємодії підприємств, пов'язаних спільною участю у виробництві, реалізації та споживанні кінцевої продукції (постачальники сировини і матеріалів, виробники технологічного обладнання, продавці та споживачі кінцевого продукту) [9].

Така інтеграція має низку переваг: скорочення виробничих витрат, пов'язаних із закупівлею сировини, вивчення кон'юнктури ринку, пошук ділових партнерів, централізована маркетингова діяльність, централізація фінансових коштів та ін.

Саме вертикальна інтеграція дає змогу українським агрохолдингам узгоджувати темпи і пропорції розвитку взаємозв'язаних галузей, оптимізувати сировинні зони переробних підприємств, підвищувати керованість взаємопов'язаних виробництв та досягти інтегрованого ефекту [10, с. 171].

Аналізуючи інтегровані агроформування на українському ринку, зазначимо, що частка холдингів у загальному експорті більша, ніж інших сільськогосподарських підприємств. Такі утворення концентрують значні фінансові ресурси під своїм контролем, мають вихід на експортні ринки, доступ до інноваційних технологій.

Таблиця 1

Основні експортери сільськогосподарської продукції на євrorинок

№ з/п	Назва підприємства	Вид продукції на євrorинку
1.	Укрлендфармінг	столові яйця класу «А»
2.	Кернел	соняшникова олія та сільськогосподарська продукція
3.	Агропросперіс	зерно та сільськогосподарська продукція
4.	Миронівський хлібопродукт МХП	продукти птахівництва
5.	Астарта-Київ	цукор та продукція сільського господарства, зернові та олійні культури
6.	Continental Farmers Group SALIC	пшениця, ячмінь, рапс, кукурудза, соя, картопля та цукровий буряк
7.	Агротон	продукція тваринництва
8.	ІМК	зернові, олійні культури
9.	Харвіст Холдинг	пшениця, ячмінь, горох, кукурудза, соняшник та бобові культури
10.	Епіцентр К	пшениця, рапс, кукурудза, соняшник та соя

Джерело: складено авторами на основі [7]

Показник валового виробництва аграрних холдингів за 2017 р. становив 55,9 млрд грн, або 22% від загального обсягу в Україні. У 2017 р. частка агрохолдингів у загальному виробництві харчової продукції була трохи вищою і становила 23% [10, с. 178].

Загалом вертикальна інтеграція агропідприємств гарантує стабільно високі стандарти якості та контроль над собівартістю готової продукції, що особливо важливо в умовах світових інтеграційних процесів.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, досліджуючи участь українських агропродовольчих підприємств в інтеграційних процесах, варто зазначити, що вибраний шлях євроінтеграції сприятиме збільшенню присутності України на світовому ринку харчових продуктів, що зумовить економічне зростання країни, забезпечуючи стабільні доходи до державного бюджету від експорту продукції.

Щодо вертикальної інтеграції українських агропродовольчих підприємств, то вона сприятиме високому рівню соціально-економічного розвитку держави та посиленню конкурентоспроможності на регіональному та міжнародному рівнях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зінчук Т.О. Євроінтеграційна перспектива аграрного сектору економіки України: теорія, методологія, практика. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/0001789> (дата звернення: 10.02.2021).
2. Світова організація торгівлі (СОТ). URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/svitova-organizaciya-torgivli-sot> (дата звернення: 10.02.2021).
3. Варшавська Н.Г. Спільна аграрна політика ЄС: генезис, основні цільові орієнтири для України. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/4813> (дата звернення: 12.02.2021).
4. Батаренко А.О. Проблеми та перспективи європейської інтеграції України. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ*. 2014. № 1. С. 34–37.
5. Стратегії ЄС щодо біорізноманіття до 2030 року. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/eu-biodiversity-strategy-2030_en (дата звернення: 10.02.2021).
6. Ібатуллин М.І. Короткострокові та довгострокові виклики при гармонізації національного законодавства із нормами ЄС в сфері харчової промисловості. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014_4_10 (дата звернення: 12.02.2021).
7. Названо ТОП-10 агрохолдингів України за розміром земельного банку. URL: <http://agroconf.org/content/nazvano-top-10-agroholdingiv-ukrayini-za-rozmirom-zemelnogo-banku> (дата звернення: 10.02.2021).
8. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.02.2021).

9. Велика українська енциклопедія. URL: <http://vue.gov.ua/Агрохолдинг> (дата звернення: 10.01.2021).

10. Розвиток агропромислової інтеграції в харчовій промисловості / М.П. Сичевський та ін. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=pr_2019_12_21 (дата звернення: 10.02.2021).

REFERENCES:

1. Zinchuk T.O. European integration perspective of the agrarian sector of the economy of Ukraine: theory, methodology, practice [Yevrointehratsiyna perspektyva ahrarynoho sektora ekonomiky Ukrayiny: teoriya, metodolohiya, praktyka]. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/0001789> (accessed 10 February 2021).
2. World Trade Organization (WTO). [Svitova orh-anizatsiya torhivli (SOT)]. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/svitova-organizaciya-torgivli-sot> (accessed 10 February 2021).
3. Warsawska N.G. Spilna ahraryna polityka YeS: henezys, osnovni tsil'ovi oriyentiry dlya Ukrayiny [Common agricultural policy EU: genesis, main targets for Ukraine]. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/4813> (accessed 12 February 2021).
4. Batarenko A.O. (2014) Problemy ta perspektyvy yevropeys'koyi intehratsiyi Ukrayiny [Problems and prospects of Ukraine's European integration]. *Naukovyy visnyk Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn NAU*, no. 1, pp. 34–37.
5. EU biodiversity strategies until 2030 [Stratehiyi YES shchodo bioriznomanityta do 2030 roku]. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/eu-biodiversity-strategy-2030_en (accessed 10 February 2021).
6. Ibatullin M.I. Korotkostrokovy ta dovhostrokovy vyklyky pry harmonizatsiyi natsional'noho zakonodavstva iz normamy YeS v sferi kharchovoyi promyslovosti [Short-term and long-term challenges in harmonizing national legislation with EU standards in the food industry]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014_4_10 (accessed 12 February 2021).
7. Named the TOP-10 agricultural holdings in Ukraine by the size of the land bank [Nazvano TOP-10 ahrokhodnyhiv Ukrayiny za rozmirom zemel'noho banku]. URL: <http://agroconf.org/content/nazvano-top-10-agroholdingiv-ukrayini-za-rozmirom-zemelnogo-banku> (accessed 10 February 2021).
8. State Statistics Service of Ukraine. [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 12 February 2021).
9. The Great Ukrainian Encyclopedia [Velyka ukrayins'ka entsyklopediya]. URL: <http://vue.gov.ua/Агрохолдинг> (accessed 10 January 2021).
10. Sychevsky M.P., Kovalenko O.V., Lukashenko N.O., Yurchenko N.S. Development of agro-industrial integration in the food industry [Rozvytok ahropromyslovoyi intehratsiyi v kharchoviy promyslovosti]. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta& (accessed 10 February 2021).

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

МОДЕЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОЮ СОЦІАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ НА ОСНОВІ МЕТОДОЛОГІЇ IDEF0

MODELING INFORMATION SUPPORT OF STRATEGIC CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY MANAGEMENT BASED ON IDEF0 METHODOLOGY

У статті розроблено структурно-функціональну модель інформаційного забезпечення стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю, що ґрунтується на застосуванні методології IDEF0. Інформаційна модель ураховує теоретико-методологічні положення запропонованого механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю, зокрема рефлексивний підхід до взаємодії зі стейкхолдерами підприємства. У ході розроблення IDEF0-моделі інформаційного забезпечення у графічній формі представлено функціональну декомпозицію процесу, встановлено логічні зв'язки між управлінськими функціями, вхідні, вихідні, керуючі сигнали та механізми, що сприяють ефективній реалізації стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю. Використання методології IDEF0 для інформаційного моделювання забезпечує формування оптимальної структури інформаційних потоків та мінімізацію витрат на зміни в організаційній структурі підприємств під час переходу до реалізації механізму стратегічного управління їхньою корпоративною соціальною відповідальністю.

Ключові слова: стратегічний підхід, корпоративна соціальна відповідальність, інформаційне моделювання, структурно-функціональна модель, IDEF0-модель.

В статті розроблена структурно-функціональна модель інформаційного обе-

спечення стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю, основанная на применении методологии IDEF0. Информационная модель учитывает теоретико-методологические положения предложенного механизма стратегического управления корпоративной социальной ответственностью, в частности рефлексивный подход к взаимодействию со стейкхолдерами предприятия. В ходе разработки IDEF0-модели информационного обеспечения в графической форме представлена функциональная декомпозиция процесса, установлены логические связи между управленческими функциями, входные, выходные, управляющие сигналы и механизмы, способствующие эффективной реализации стратегического управления корпоративной социальной ответственностью. Использование методологии IDEF0 для информационного моделирования обеспечивает формирование оптимальной структуры информационных потоков и минимизацию расходов на изменения в организационной структуре предприятий при переходе к реализации механизма стратегического управления их корпоративной социальной ответственностью.

Ключевые слова: стратегический подход, корпоративная социальная ответственность, информационное моделирование, структурно-функциональная модель, IDEF0-модель.

УДК 658:004.9

<https://doi.org/10.32843/bses.66-9>

Камишнікова Е.В.

д.е.н., доцент,
професор кафедри економіки підприємств
ДВНЗ «Приазовський державний
технічний університет»

Kamyshnykova Evelina

Pryazovskiy State Technical University

Sustainable enterprise development depends on the effectiveness of the corporate social responsibility management in general and its information management system in particular. The paper develops the structural and functional model of information support for strategic corporate social responsibility management based on the application of IDEF0 methodology. The information model takes into account theoretical and methodological provisions of the proposed mechanism of strategic corporate social responsibility management, in particular a reflexive approach to interaction with the enterprise stakeholders. In the course of developing the IDEF0-model of information support, the functional decomposition of the process is represented in graphical notation. Logical connections between management functions, input, output, control signals and mechanisms are established that contribute to the effective implementation of strategic corporate social responsibility management. Expert evaluation methods, mathematical methods and models, and strategic management methods are the control signals that manage the implementation of the mechanism of strategic corporate social responsibility management. Model inputs are the parameters of the enterprise internal and external environment, while outputs contain financial and non-financial reporting with improved indicators of socially oriented balanced scorecard, which reflects changes in the strategic corporate social responsibility management system. Mechanisms for implementing the process are represented by corporate social responsibility department, functional departments, deputy director of corporate social responsibility and CEO, which together reflect the company organizational support the developed process. The use of IDEF0 methodology for information modeling ensures the formation of optimal information flow structure and cost minimization for changes in the enterprise organizational structure during the transition to the implementation of the mechanism of strategic corporate social responsibility management. It allows obtaining a complete picture of the proposed information mechanism.

Key words: strategic approach, corporate social responsibility, information modeling, structural-functional model, IDEF0-model.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку бізнес-відносин потребує розгляду суб'єктів господарювання у динамічному взаємозв'язку з мережею стейкхолдерських груп. Сталий розвиток підприємств у цих умовах залежить від ефективності системи управління соціально відпові-

дальною діяльністю у цілому та інформаційної системи управління зокрема. Остання визначає швидкість та якість роботи функціональних підрозділів підприємств, сприяє мобілізації усіх необхідних ресурсів. Саме тому актуальним завданням є формування сучасного інформаційного забез-

печення, яке б сприяло реалізації стратегічного соціально відповідального підходу до управління підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких – Д. Аллен, А. Керолл, Б. Хастед, М. Крамер, М. Портер, І. Ахновська, О. Павликівська [1–5] та ін., присвячено дослідженню проблеми впровадження стратегічного управління соціальною відповідальністю на корпоративному рівні та формуванню інформаційного забезпечення цих процесів. Практична реалізація механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю на підприємстві передбачає необхідність його формалізації з метою формування інформаційної системи, що пов'язано з побудовою відповідної інформаційної моделі.

Інформаційне моделювання економічних процесів, яке спрямоване на формування інформаційної системи, дає можливість установити перелік завдань, які необхідно поставити перед кожним функціональним підрозділом, визначити його ресурсні потреби, структуру інформаційних потоків, що забезпечують процес його функціонування. Із цією метою використовують декілька методів, в основі яких лежить структурно-, об'єктно- і процесно-орієнтований підходи до моделювання [6].

Структурно-орієнтований підхід – це такий підхід до дослідження ієрархічних систем, який передбачає їх декомпозицію на рівні абстракції з певним числом елементів на кожному рівні та встановлення зв'язків між ними. Особливістю методології структурного підходу є декомпозиція (вирішення складних завдань шляхом їх розбивки на комплекс менших), ієрархічне впорядкування елементів системи у деревовидні структури, графічна ілюстрація функцій, що виконуються системою, та взаємозв'язків між елементами. За методами та засобами функціонального моделювання у структурному аналізі виділяють такі найпоширеніші моделі (діаграми): SADT (Structured Analysis and Design Technique) – моделі й відповідні функціональні діаграми; DFD (Data Flow Diagrams) – діаграми потоків даних; ERD (Entity-Relationship Diagrams) – діаграми «сутність – зв'язок»; STD (State Transition Diagrams) – діаграми переходів станів [6].

Для опису процесу реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю можливо застосувати методологію структурного (функціонального) моделювання SADT (IDEF0) [7–11].

Сьогодні відсутні публікації, в яких розглядаються питання щодо інформаційного моделювання процесів стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю на основі методології структурного моделювання IDEF0, що відкриває можливості для досліджень у цій сфері.

Постановка завдання. Метою дослідження є побудова моделі інформаційного забезпечення стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю на основі методології IDEF0.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В основі методології IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling – Function Modeling) лежить функціональне моделювання і графічний опис бізнес-процесів. У рамках моделі IDEF0 система, що досліджується, постає у вигляді ієрархічно взаємопов'язаних функцій, які називають функціональними блоками. У моделях IDEF0 акцент зроблено на логічні зв'язки між функціями системи незалежно від послідовності їх виконання у часі.

Модель указує на основні функції, вхід, керування, вихід та механізми, пов'язані з кожною основною діяльністю. Моделі IDEF0 дають змогу графічно зобразити процес, входи (I), елементи керування над процесом (C), виходи (O) та механізми (M), що діють на процес (вони разом називаються ICOM).

Основний компонент графічної мови IDEF0 – функціональний блок, що графічно відображається у вигляді прямокутника. Кожна бік функціонального блоку має своє призначення: лівий відповідає за вхідний сигнал, правий – за вихідний, верхній – за керуючі сигнали, а нижній – за механізм діяльності (перетворення вхідних сигналів на вихідні). Вхідні дані – це ресурси, які споживаються або трансформуються процесом. Вихід – це результат, що створюється перетворенням вхідних процесів. Керуючі сигнали – це стандарти, політика, вказівки тощо, які керують процесом. Механізми – це агенти (люди, засоби, автоматизовані інструменти тощо), які виконують дії, визначені в процесі. Кожен функціональний блок має свої назву та номер. Базове правило IDEF0 полягає у тому, що на діаграмі не може бути менше трьох або більше шести блоків.

Другий компонент графічної мови IDEF0 – інтерфейсна дуга, що відображає, які дані або матеріальні об'єкти повинні перейти на вхід функції, щоб цю функцію можна було виконувати. Інтерфейсна дуга позначена стрілою, що утворена з одного або декількох відрізків ліній, і має наконечник на одному кінці. Сегменти стрілки можуть бути прямими або ламаними. За правилами IDEF0 кожен функціональний блок повинен мати принаймні одну керуючу інтерфейсну дугу й одну вихідну.

Третій компонент стандарту IDEF0 – це декомпозиція, яка дає змогу структуровано розкласти модель системи на ієрархічно впорядковані і взаємопов'язані діаграми та зробити систему менш перевантаженою. Рівень декомпозиції визначається розробником системи. Ієрархія діаграм підтримується за допомогою схеми нумерації, яка зв'язує батьківські та дочірні діаграми.

Кожна модель повинна мати контекстну діаграму верхнього рівня, в якій об'єкт моделювання

представлений єдиним блоком із граничними стрілками. Ця діаграма називається А-0 (А мінус нуль). Стрілки на цій діаграмі показують взаємозв'язок об'єкта моделювання із середовищем. Оскільки один блок представляє весь об'єкт, його ім'я є загальним для всього проекту [6].

Контекстна діаграма А-0 також повинна містити короткі висловлювання, що визначають точку зору посадової особи чи підрозділу, з позиції якої створена модель, та мету, для якої вона розроблена. Постановка мети виражає причину створення моделі, тобто містить перелік питань, на які повинна відповісти модель, що значною мірою визначає її структуру. Також під час побудови контекстної діаграми необхідно визначити ресурси, що використовуються для досягнення мети, та види керуючих сигналів, що регламентують процес досягнення мети.

Побудуємо інформаційну модель процесу реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю, використовуючи методологію функціонального моделювання IDEF0. Контекстну діаграму моделі реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю представлено на рис. 1.

Метою стратегічного управління соціальною відповідальною діяльністю підприємства є забезпечення сталого розвитку та зростання рівня його корпоративної соціальної відповідальності. Реалізація поставленої мети досягається шляхом інтеграції соціально відповідальних заходів, розроблених з урахуванням інтересів ключових груп стейкхолдерів, у корпоративну або бізнес-strate-

гію корпоративного суб'єкта, що передбачає підвищення ефективності взаємодії з групами зацікавлених сторін на довгостроковій основі [12].

Під час побудови інформаційної моделі процесу реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю як вхідні сигнали приймемо параметри внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, а як вихідні – фінансову та нефінансову звітність, що містить покращені показники соціально орієнтованої збалансованої системи показників, тобто відображає позитивні зміни у системі стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю.

Керуючі сигнали, відповідно до яких здійснюється керування реалізацією механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю, представлені на контекстній діаграмі дугами «Методи експертного оцінювання», «Математичні методи і моделі», «Методи стратегічного управління», які представляють інструментарій моделей і методів, що використовується у процесі стейкхолдер-менеджменту. Механізми реалізації стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю представлені інтерфейсними дугами «Департамент з КСВ», «Функціональні департаменти», «Заступник директора з КСВ» та «Генеральний директор», які в сукупності відображають підрозділи підприємства, що безпосередньо задіяні у процесах стратегічного управління його соціальною відповідальною діяльністю.

Декомпозицію контекстної діаграми з метою побудови інформаційної системи на базі методології IDEF0 проведитимемо відповідно до механізму

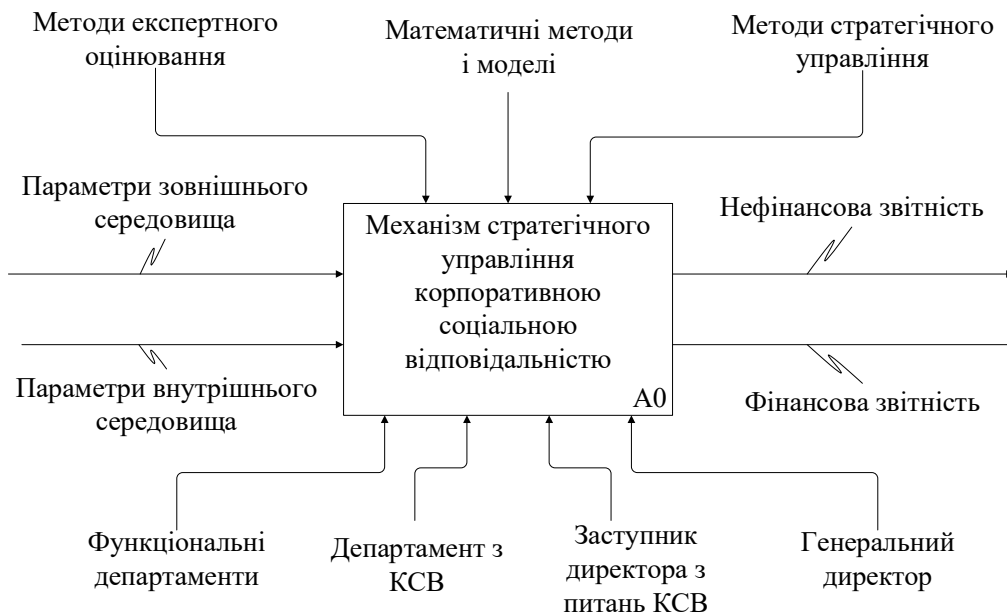

Рис. 1. Контекстна діаграма реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю

Джерело: розроблено автором

стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю. При цьому доцільно відмовитися від деталізації окремих функціональних елементів, що не є необхідними, на думку розробника. На рис. 2 представлено декомпозицію процесу реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю.

Наведена на рис. 2 діаграма містить шість основних функціональних блоків: «Ідентифікація стейкхолдерів», «Пріоритизація стейкхолдерів», «Аналіз можливостей гармонізації інтересів стейкхолдерів», «Побудова програми рефлексивної взаємодії зі стейкхолдерами», «Розроблення бізнес-стратегії з урахуванням інтересів пріоритетних стейкхолдерів», «Реалізація і оцінка інтегрованої бізнес-стратегії» [12].

На вхід функціонального блоку ідентифікації стейкхолдерів систематично надходить інформація про параметри внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства.

Через механізми та керуючі впливи відповідного блоку відбувається перетворення входів на виходи, зокрема вихід функціонального блоку «Ідентифікація стейкхолдерів» у вигляді бази даних стейкхолдерів розглядається як вхід наступного за ним блоку пріоритизації зацікавлених сторін тощо. Результатом дії завершального в інформаційній моделі IDEF0 функціонального блоку, що відповідає за реалізацію та оцінку інтегрованої бізнес-стратегії, є фінансова та нефінансова звітність із поліпшеними показниками, що характеризують ефективність упровадження соціально відповідальних заходів підприємства.

Кожен із функціональних блоків у рамках механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю потребує подальшої декомпозиції та більш детального аналізу.

Так, діаграма декомпозиції процесу ідентифікації стейкхолдерів складається з трьох функціональних блоків, які характеризують послідовність завдань, що вирішуються у процесі реалізації відповідного етапу стейкхолдер-менеджменту:

1. Збір даних про стейкхолдерів.
2. Первинна обробка даних.
3. Класифікація стейкхолдерів за різними ознаками.

Для виконання означених функцій використовуються сукупність методів статистики та експертного оцінювання. Механізм реалізації функціональних блоків в інформаційній моделі ідентифікації стейкхолдерів забезпечують організаційні структури, зокрема департаменти маркетингу, розвитку людських ресурсів, охорони праці та безпеки, охорони навколишнього середовища, департамент з корпоративної соціальної відповідальності, що здійснюють збір необхідних даних про стейкхолдерів.

У складі функціонального блоку пріоритизації стейкхолдерів представлено такі елементи:

1. Розроблення карт стейкхолдерів.

2. Відфільтровування груп стейкхолдерів із порівняно низьким пріоритетом.

3. Оцінка параметрів, що визначають рівень пріоритетності окремих стейкхолдерів.

4. Розрахунок ступеня пріоритетності окремих стейкхолдерів.

Проведення процедури пріоритизації стейкхолдерів на підприємстві забезпечується роботою департаменту стратегічного розвитку департаменту з корпоративної соціальної відповідальності. Інструментарій, за допомогою якого здійснюються окремі етапи блоку пріоритизації стейкхолдерів, включає у себе:

- матричні методи – передбачають розроблення карт пріоритизації стейкхолдерів та відфільтровування груп стейкхолдерів із порівняно низьким пріоритетом;

- статистичні методи та методи експертного оцінювання – використовуються для оцінки параметрів, що визначають рівень пріоритетності окремих стейкхолдерів;

- методи комплексної оцінки та нечіткої логіки – використовуються для розрахунку ступеня пріоритетності окремих стейкхолдерів.

На виході проведення процедури пріоритизації стейкхолдерів представлено список пріоритетних стейкхолдерів, який водночас є вхідним сигналом до функціонального блоку аналізу можливостей гармонізації інтересів стейкхолдерів з інтересами підприємства.

Процедури аналізу можливостей гармонізації інтересів стейкхолдерів представлено такими функціями: «Діагностика інтересів стейкхолдерів», «Розроблення варіантів гармонізації інтересів стейкхолдерів з інтересами підприємства», «Аналіз варіантів гармонізації інтересів стейкхолдерів», «Розроблення та затвердження програми гармонізації інтересів стейкхолдерів з інтересами підприємства». Виконанням указаних функцій займається департамент із корпоративної соціальної відповідальності. Інструментарій проведення аналізу можливостей гармонізації інтересів стейкхолдерів представлений математичними методами та моделями, а також методами експертного оцінювання. У рамках реалізації аналітичних процедур цього функціонального блоку спочатку на основі наявного списку пріоритетних стейкхолдерів та параметрів зовнішнього середовища проводять діагностику їхніх інтересів, на виході чого отримують базу знань про систему та структуру економічних інтересів стейкхолдерів. Отримані дані разом із параметрами внутрішнього середовища використовують для розроблення варіантів гармонізації стейкхолдерів з інтересами підприємства, підготовлені варіанти аналізують за різними критеріями та кладуть в основу розроблення відповідної програми. На виході блоку гармонізації інтересів стейкхолдерів отримують перелік соціально від-

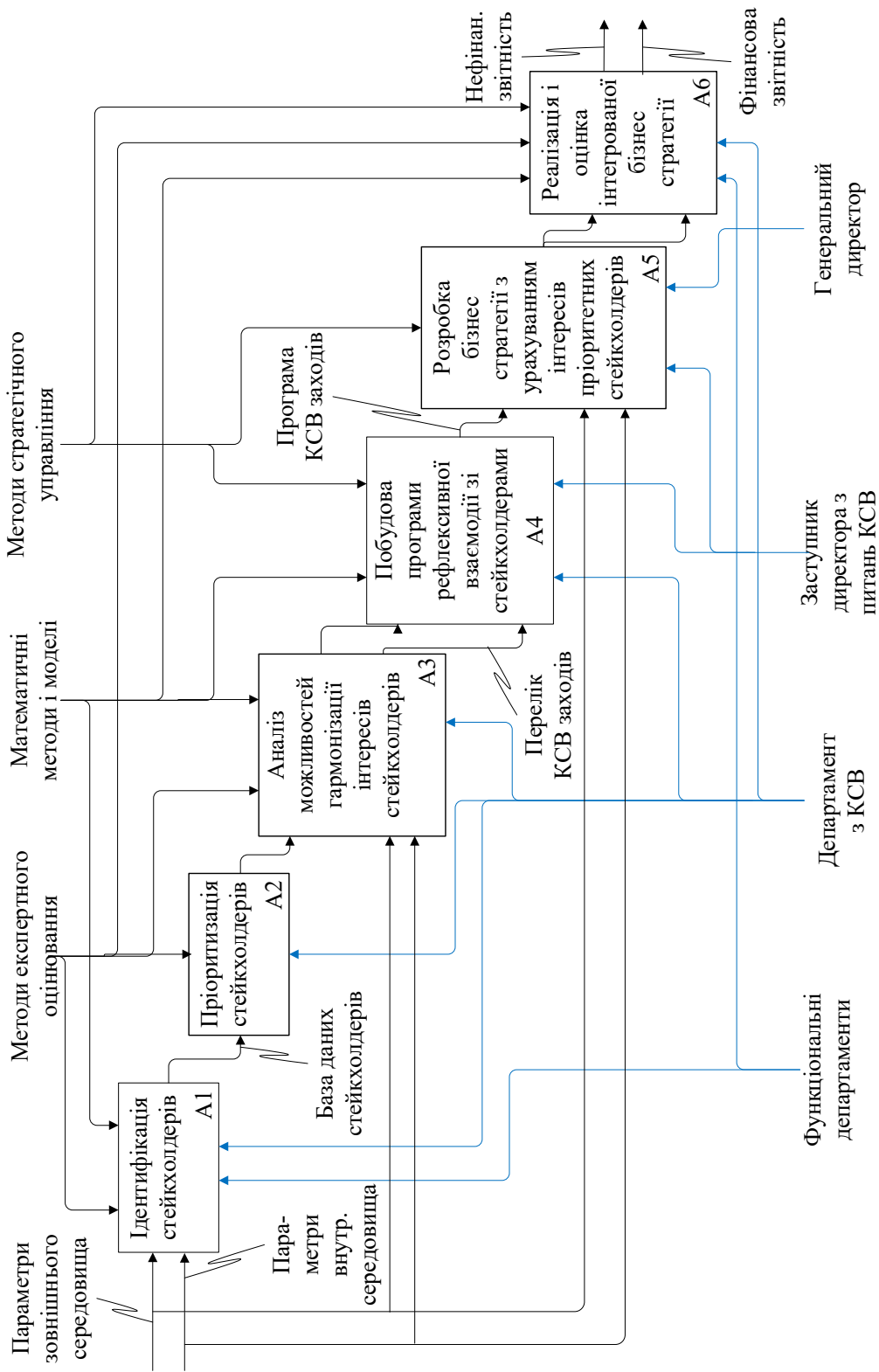

Рис. 2. Діаграма декомпозиції процесу реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю

Джерело: розроблено автором

повідальних заходів щодо гармонізації інтересів стейкхолдерів з інтересами підприємства та список стейкхолдерів із неузгодженими інтересами та цілями, ці дані використовують для побудови програми рефлексивної взаємодії зі стейкхолдерами підприємства.

Декомпозиція функціонального блоку розроблення програми рефлексивної взаємодії з групами зацікавлених сторін містить чотири функціональні блоки: «Збір інформації щодо рефлексивного моделювання», «Побудова інформаційної моделі прийняття рішень стейкхолдерами – суб'єктами рефлексивної взаємодії», «Планування комплексу заходів рефлексивного впливу на суб'єктів взаємодії з підприємством», «Вибір інструментів та способів здійснення рефлексивного впливу на стейкхолдерів» [12].

Результатом виконання першої функції є сформована база даних стейкхолдерів для здійснення рефлексивного моделювання, яка передається на блок «Побудова інформаційної моделі прийняття рішень стейкхолдерами – суб'єктами рефлексивної взаємодії». Для подальшої реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю, що ґрунтується на рефлексивному підході до управління відносинами зі стейкхолдерами, необхідним кроком є планування комплексу заходів рефлексивного впливу на суб'єктів взаємодії з підприємством із подальшим вибором відповідних інструментів та способів здійснення рефлексивного впливу на стейкхолдерів.

Для здійснення керуючих впливів щодо указаних функцій застосовують методи рефлексивного та стратегічного управління. Реалізацію функцій блоку розроблення програми рефлексивної взаємодії з групами зацікавлених сторін забезпечує департамент із корпоративної соціальної відповідальності. Остаточне рішення щодо вибору відповідних інструментів та способів здійснення рефлексивного впливу на стейкхолдерів приймає вища керівна ланка в особі заступника директора з питань корпоративної соціальної відповідальності. Таким чином, за результатами рефлексивного управління відносинами зі стейкхолдерами у рамках реалізації механізму стратегічного соціально відповідального управління отримують вихідний сигнал у вигляді програми соціально відповідальних заходів з урахуванням рефлексивного впливу на стейкхолдерів, який є водночас вхідним сигналом для функціонального блоку А5 «Розроблення бізнес-стратегії з урахуванням інтересів пріоритетних стейкхолдерів».

Декомпозиція функціонального блоку розроблення бізнес-стратегії підприємства з урахуванням інтересів пріоритетних стейкхолдерів включає такі елементи: «Формування стратегічної концепції», «Стратегічний аналіз», «Розроблення стратегічних альтернатив», «Вибір стратегічної

альтернативи», «Затвердження заходів». Стратегічна концепція, яка є результатом виконання процедур першого функціонального блоку, використовується для здійснення керуючих впливів на функціональні блоки «Стратегічний аналіз» та «Розроблення стратегічних альтернатив». Також для виконання стратегічного аналізу використовується інформація про параметри внутрішнього та зовнішнього середовища, що є водночас початковим вхідним сигналом для реалізації всього механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю. На виході функціонального блоку «Вибір стратегічної альтернативи» отримуємо інтегровану бізнес-стратегію, розроблену з урахуванням інтересів пріоритетних стейкхолдерів, яка потребує затвердження.

Формування стратегічної концепції корпоративного суб'єкта є прерогативою вищої керівної ланки, яку представлено в особі генерального директора та заступника директора з питань корпоративної соціальної відповідальності. Останній відповідає за підготовку стратегічних пропозицій, які пов'язані зі сферою соціально відповідальної діяльності підприємства. Виконання процедур стратегічного аналізу, розроблення та вибору стратегічних альтернатив доцільно покласти на департамент стратегічного розвитку. Затвердження заходів у рамках інтегрованої бізнес-стратегії здійснюється особою, що приймає рішення, – генеральним директором.

Заключним функціональним блоком у процесі реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю є реалізація й оцінка інтегрованої бізнес-стратегії. Цей функціональний блок складається з п'яти процедур: «Реалізація зовнішніх соціально відповідальних заходів», «Реалізація внутрішніх соціально відповідальних заходів», «Оцінка ефективності рефлексивних впливів на стейкхолдерів», «Діагностика зміни показників соціально орієнтованої збалансованої системи показників», «Підготовка звітності». Інтегрована бізнес-стратегія, представлена у вигляді програми зовнішніх та внутрішніх соціально відповідальних заходів, передається для виконання функціональним підрозділам, зокрема департаментам маркетингу, розвитку людських ресурсів, охорони праці та безпеки, охорони навколишнього середовища, департаменту з корпоративної соціальної відповідальності. За результатами виконання програм департамент із корпоративної соціальної відповідальності формує відповідні звіти про виконання, які поступають на вхід функціонального блоку оцінки ефективності рефлексивних впливів на стейкхолдерів.

Оціночні процедури щодо ефективності рефлексивних впливів виконуються лише по відношенню до тих соціально відповідальних заходів, які містять рефлексивний компонент впливу на стейкхолдерів підприємства. Подальшим кроком

є розрахунок зміни показників соціально орієнтованої збалансованої системи показників, що є головним інструментом стратегічного управління, який використовується для вимірювання та оцінки ефективності впровадження усіх соціально відповідальних заходів підприємства. На виході цього функціонального блоку департамент з корпоративної соціальної відповідальності формує звіт про виконання соціально орієнтованої збалансованої системи показників, який використовують як основу для складання нефінансової звітності, що міститиме дані про поліпшені показники соціально відповідальної діяльності підприємства у періоді, що аналізується. Нефінансова звітність разом із фінансовою є вихідними сигналами функціонального блоку реалізації й оцінки інтегрованої бізнес-стратегії та реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю у цілому.

Таким чином, діаграми декомпозиції охоплюють усі інформаційні моделі та потоки, які використовуються у процесі реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю.

Висновки з проведеного дослідження.

У статті запропоновано побудову моделі інформаційного забезпечення реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю згідно зі стандартом графічної мови IDEF0, в основу якої покладено теоретичні та методологічні положення відповідного механізму. Інформаційна модель дає змогу отримати цілісну картину процесу реалізації механізму стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю з урахуванням рефлексивного впливу на стейкхолдерів. Її реалізація дасть змогу мінімізувати витрати на зміни в організаційній структурі корпоративних суб'єктів під час переходу до реалізації концепції стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю та сформулювати оптимальну структуру інформаційних потоків, що забезпечують цей процес.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Carroll A.B. Carroll's pyramid of CSR: taking another look. *International Journal of Corporate Social Responsibility*. 2016. Vol. 1. № 3. P. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40991-016-0004-6>
2. Husted B.W., Allen D.B. Toward a model of corporate social strategy formulation. *Proceedings of the Social Issues in Management Division at Academy of Management Conference*, Washington D.C., August 2001. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.137.6020&rep=rep1&type=pdf>
3. Porter M.E., Kramer M.R. Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*. 2006. Vol. 84. № 12. P. 78–92.

4. Ахновська І.О., Лепіхова О.Ю. Механізм впровадження корпоративної соціальної відповідальності на підприємствах України. *Економіка і організація управління*. 2016. № 1(21). С. 36–44.

5. Павликівська О.І. Особливості інтеграції соціально відповідальної діяльності в систему стратегічного управління підприємством. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 2. С. 135–140.

6. Šerifi V., Dašić P., Dašić J. Functional and information model of expert specialization using IDEF standard. *Modelling and Optimization in the Machines Building Fields (MOCM)*. 2008. Vol. 14. № 2. P. 268–279.

7. Ahmed F., Robinson S., Tako A.A. Using the structured analysis and design technique (SADT) in simulation conceptual modeling. *Proceedings of the Winter Simulation Conference 2014*. № 2014. P. 1038–1049. DOI: <http://doi.org/10.1109/WSC.2014.7019963>

8. Vallespir B., Ducq Y. Enterprise modelling: from early languages to models transformation. *International Journal of Production Research*. 2018. Vol. 20. № 43. P. 2878–2896. DOI: <http://doi.org/10.1080/00207543.2017.1418985>

9. Stashkevych I., Turlakova S., Shevchenko O., Derzhevetska M. IDEF0-Technology of Modeling of Processes of Minimization the Resistance of the Personnel to Organizational Changes at the Enterprise. *WSEAS Transactions on Environment and Development*. 2020. Vol. 16. P. 286–296. DOI: <http://doi.org/10.37394/232015.2020.16.30>

10. Турлакова С.С. Информационно-коммуникационные технологии развития «умных» производств. *Економіка промисловості*. 2019. № 1(85). С. 101–122. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.01.101>

11. Мальчик М.В. Структурное моделирование бизнес-процессов маркетинга при рефлексивном управлении конкурентоспособностью промышленного предприятия. *Розвиток фінансових методів державного управління національною економікою*. 2010. Вип. 177. Т. XI. С. 160–172.

12. Камишнікова Е.В. Концепція стратегічного управління корпоративною соціальною відповідальністю. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. 1(175). С. 113–120.

REFERENCES:

1. Carroll A.B. (2016) Carroll's pyramid of CSR: taking another look. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, vol. 1, no. 3, pp. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40991-016-0004-6>
2. Husted B.W., Allen D.B. (2001) Toward a model of corporate social strategy formulation. *Proceedings of the Social Issues in Management Division at Academy of Management Conference*, Washington D.C., August. Available at: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.137.6020&rep=rep1&type=pdf> (accessed 16 June 2021).
3. Porter M.E., Kramer M.R. (2006) Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, vol. 84, no. 12, pp. 78–92.

4. Akhnovska I.O., Lepikhova O.Yu. (2016). Mechanism vprovadzheniya korporativnoyi social'noyi vidpovidalnosti na pidpryyemstvax Ukrayiny [Mechanism for Corporate Social Responsibility Implementation at Ukrainian Enterprises]. *Economics and organization of management*, vol. 1, no. 21, pp. 36–44.
5. Pavlykivska O.I. (2018) Osoblyvosti intehratsii sotsialno vidpovidalnoi diialnosti v systemu stratehichnoho upravlinnia pidpryyemstvom [Features of Integration of Social Responsibility in the System of the Enterprise Strategic Management]. *Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*, vol. 2, pp. 135–140.
6. Šerifi V., Dašić P., Dašić J. (2008) Functional and information model of expert specialization using IDEF standard. *Modelling and Optimization in the Machines Building Fields (MOCM)*, vol. 14, no. 2, pp. 268–279.
7. Ahmed F., Robinson S., Tako A. A. (2014) Using the structured analysis and design technique (SADT) in simulation conceptual modeling. *Proceedings of the Winter Simulation Conference 2014*, pp. 1038–1049. DOI: <http://doi.org/10.1109/WSC.2014.7019963>
8. Vallespir B., Ducq Y. (2018) Enterprise modelling: from early languages to models transformation. *International Journal of Production Research*, vol. 20, no. 43, pp. 2878–2896. DOI: <http://doi.org/10.1080/00207543.2017.1418985>
9. Stashkevych I., Turlakova S., Shevchenko O., Derzhevetska M. (2020) IDEF0-Technology of Modeling of Processes of Minimization the Resistance of the Personnel to Organizational Changes at the Enterprise. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, vol. 16, pp. 286–296. DOI: <http://doi.org/10.37394/232015.2020.16.30>
10. Turlakova S.S. (2019) Information and communication technologies for the development of “smart” industries. *Economika promislovosti*, vol. 85, no. 1, pp. 101–122. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.01.101>
11. Malchyk M.V. (2010) Strukturnoe modelirovanie biznes-protsessov marketinga pri refleksivnom upravlenii konkurentosposobnostyu promyshlennogo predpriyatiya [Structural modeling of marketing business processes in the reflexive management of the competitiveness of an industrial enterprise]. *Development of financial methods of public administration of the national economy*, vol. 177, pp. 160–172.
12. Kamyshnykova E.V. (2020) Kontseptsiiia stratehichnoho upravlinnia korporativnoiu sotsialnoiu vidpovidalnistiu [The Concept of Strategic Corporate Social Responsibility Management]. *Problems of systematic approach in the economy*, vol. 175, no. 1, pp. 113–120.

ДІЛОВИЙ ТА ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ У ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОМУ ТА ТУРИСТИЧНОМУ БІЗНЕСІ В ПРАКТИЦІ МЕНЕДЖМЕНТУ

BUSINESSLIKE AND DIPLOMATIC PROTOCOL IN HOTEL AND RESTAURANT AND TOURISM BUSINESS IN MANAGEMENT PRACTICE

УДК 338.48

<https://doi.org/10.32843/bses.66-10>

Лисюк Т.В.

к.п.н., доцент,
доцент кафедри туризму
та готельного господарства
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

Терещук О.С.

к.г.н., доцент,
доцент кафедри туризму
та готельного господарства
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

Демчук О.А.

студентка
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

Lysiuk Tetiana

Lesya Ukrainka Volyn National University
Tereshchuk Oksana

Lesya Ukrainka Volyn National University

Demchuk Olga

Lesya Ukrainka Volyn National University

У статті розглянуто характеристики і роль ділового та дипломатичного протоколу в готельно-ресторанному та туристичному бізнесі в практиці менеджменту. Наведено основні принципові засади оптимізації процесів формування та застосування ділового етикету в управлінні готельно-ресторанними і туристичними підприємствами. Зважаючи на розвиток готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, володіння правилами етикету стає більш актуальним сьогодні, адже взаєморозуміння між працівниками може забезпечити позитивні зрушення в індустрії гостинності, тим самим сприяючи розвитку дипломатичних відносин між працівниками підприємств, як із клієнтами, так і з партнерами по бізнесу незалежно від їхніх національних, етнічних та інших особливостей. Разом із тим проблема підвищення професіоналізму фахівців у сфері послуг відіграє ключову роль у конкурентоздатності готельно-ресторанних і туристичних підприємств. Тому фахівець повинен із легкістю налагоджувати ділові контакти, вміти організувати систему етикету туристичного та готельно-ресторанного бізнесу і підтримувати етичну субординацію в колективі.

Ключові слова: туристичні підприємства, готельно-ресторанний бізнес, дипломатичний протокол, етикет, менеджмент.

В статье рассмотрены характеристика и роль делового и дипломатического про-

токола в гостинично-ресторанном бизнесе в практике менеджмента. Приведены главные принципиальные основы оптимизации процессов формирования и применения делового этикета в управлении гостинично-ресторанными и туристическими предприятиями. Несмотря на развитие гостинично-ресторанного и туристического бизнеса, владение правилами этикета становится более актуальным сегодня, ведь взаимопонимания между работниками может обеспечить положительные сдвиги в индустрии гостеприимства, тем самым способствуя развитию дипломатических отношений между работниками предприятий, как с клиентами, так и с партнерами по бизнесу независимо от их национальных, этнических и других особенностей. Вместе с тем проблема повышения профессионализма специалистов в сфере обслуживания играет ключевую роль в конкурентоспособности гостинично-рестораннных и туристических предприятий. Поэтому специалист должен с легкостью налаживать деловые контакты, уметь организовывать систему этикета туристического бизнеса и поддерживать этическую субординацию в коллективе.

Ключевые слова: туристические предприятия, гостинично-ресторанный бизнес, дипломатический протокол, этикет, менеджмент.

The article considers the characteristics and role of business and diplomatic protocol in the hotel and restaurant and tourism business in management practice. The basic principles of optimization of the processes of formation and application of business etiquette in the management of hotel-restaurant and tourist enterprises are also given. Due to the development of the hotel and restaurant and tourism business, knowledge of etiquette is becoming more relevant today, because mutual understanding between employees can provide positive developments in the hospitality industry, thereby promoting diplomatic relations between employees of tourism enterprises with customers and business partners, regardless of their national, ethnic and other characteristics. At the same time, the problem of improving the professionalism of specialists in the field of tourism plays a key role in the competitiveness of tourism enterprises. Therefore, the specialist should easily establish business contacts, be able to organize the etiquette of the tourism business and maintain ethical subordination in the team. It was found that business and diplomatic protocol are generally accepted rules of social behavior in professional communication in a particular organization, and therefore the rules of business etiquette are very important for the professional activities of employees of hotel and restaurant and tourism business. After all, the correct presentation of the culture of communication makes a further impression of the subjects of the tourist enterprise. It should also be noted that knowledge of etiquette eliminates rigidity, allows not to offend a business partner with inappropriate words or actions, and at the same time not to lose the dignity and prestige of the company, and therefore acquired communication skills will help establish effective relationships in business practice and prevent conflicts. The usual rules of the protocol are the basis of diplomatic practice of any tourist enterprise, although each of them has certain features due to the specifics of generally accepted norms. Deviation from the diplomatic protocol or violation of its norms is unacceptable, because it can cause damage and cause undesirable consequences in the hotel and restaurant and tourism business.

Key words: tourism businesses, hotel and restaurant businesses, diplomatic protocol, etiquette, management.

Постановка проблеми. Готельно-ресторанний та туристичний бізнес є одним із найбільш перспективних напрямів економічної діяльності у світі. Щороку зростає кількість як аналогічних, так і спеціалізованих закладів розміщення, які потребують для забезпечення комфорту й якісного рівня обслуговування висококваліфікованих працівників. Сьогодні дуже важко організувати підприємство індустрії гостинності, не володіючи теорією і практикою міжкультурної комунікації. Відсутність протоколу у працівників індустрії гостинності відображається на внутрішній роботі закладу, а також

може призвести до конфліктних ситуацій, якщо не дотримуватися простих етичних норм.

Таке розповсюджене явище, як відсутність такту, може проявлятися у невмінні людини контролювати свою поведінку й управляти емоціями. Безтактність може виявитися у фамільярності, коли людина спеціально чи несвідомо порушує певну дистанцію спілкування, що існує між людьми різного віку, статі та соціального статусу.

Запорукою успішної діяльності туристичного та готельно-ресторанного бізнесу є менеджмент (управління). У сучасних теоріях управління значна

роль відводиться етичним аспектам управління. Як складник менеджменту організації етика ділових стосунків визначає систему моральних цінностей, критеріїв та параметрів взаємин між керівником і співробітниками та в організації загалом. Ефективність бізнесу діяльності підприємств значною мірою залежить від моральних якостей керівника, які виявляються у його діловій поведінці, взаємодії та спілкуванні (це, зокрема, відповідальність за доручену справу, корпоративна солідарність, самовдосконалення, повага до людей тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сучасному етапі багато наукових робіт присвячено проблемам ділового та дипломатичного протоколу. Зокрема, дослідження питань, які стосуються ділового та дипломатичного протоколу у готельно-ресторанному та туристичному бізнесі, викладено у роботах таких вітчизняних авторів, як: Г.М. Калашник [4], С.М. Ромаскевич [7], О.Г. Подворна [5], О.П. Сагайдак [8–10], Р.С. Брик [1], Ю.О. Чугаєнко [11].

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз взаємозв'язків і визначальних чинників між діловим та дипломатичним протоколом у готельно-ресторанному та туристичному бізнесі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Одним із найважливіших складників професійного забезпечення готельно-ресторанного та туристичного бізнесу є дотримання ділового та дипломатичного протоколу. Знання протоколу потрібне не лише дипломатам, а й кожному працівнику сфери послуг, який займається організацією, формуванням, реалізацією туристичного пакету клієнтів. Грамотне володіння правилами і нормами сучасного дипломатичного й ділового протоколу підвищує престиж готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, тим самим популяризує туристичну сферу серед різних верств населення.

Ефективну роботу з персоналом фахівці у сфері менеджменту ототожнюють зі здатністю взаємодіяти з колективом і групами фахівців, урахувати мотивацію й емоційний стан працівників, забезпечувати повноцінний інформаційний обмін, досягати точного і вчасного виконання завдань, запобігати і вирішувати конфлікти, спонукати підлеглих до сумісного пошуку способів ефективного досягнення цілей.

Реалізація різних заходів у готельно-ресторанному та туристичному бізнесі вимагає певних умовностей і правил, спільність яких називається дипломатичним протоколом. Дипломатичний протокол створює відповідні умови для того, щоб відносини між працівниками в індустрії гостинності могли розвиватися в дружній, мирній атмосфері та в обстановці взаємоповаги.

Протокол означає сукупність правил, відповідно до яких у кожному закладі готельно-ресторанного обслуговування регулюють порядок різних деталей, які необхідні для функціонування цілого закладу. Про-

токолу дотримуються під час переговорів, співбесід, підготовки угод. Діловий протокол, як і дипломатичний, регламентує порядок зустрічей і проводів делегацій, проведення бесід, переговорів та прийомів, ведення ділового листування, підписання договорів і угод та ін. Але на відміну від дипломатичного діловий протокол дотримується не так строго. У сфері ділового спілкування його правила можуть бути більш гнучкими. Проте солідні структури готельно-ресторанного та туристичного бізнесу у спілкуванні частіше дотримуються правил дипломатичного протоколу.

Індустрією людського спілкування називають сьогодні туризм. Саме ця сфера допомагає усунути бар'єри між людьми різних культур та національностей і створює атмосферу розуміння між народами. Туризм може забезпечити позитивні зрушення у секторі економіки, тим самим сприяючи розвитку індустрії гостинності в Україні. Адже найціннішими, на нашу думку, є професійні відносини, які виникають на базі спілкування працівників у сфері гостинності.

Окрім того, правила дипломатичного протоколу дають змогу підтримувати гармонійні відносини між партнерами навіть у тому разі, коли між сторонами виникають претензії та розбіжності. Практично всі заклади готельно-ресторанного та туристичного бізнесу проводять акції відповідно до протокольних норм. Адже будь-яке порушення цих правил, наприклад відсутність форми в офіціанта, неправильне сервірування столів та неналежне розміщення гостей за обіднім столом, може розцінюватися як недотримання норм протоколу і впливає на зниження престижу закладу.

Важливим аспектом розвитку ділового етикету стосунків є пошук, вироблення його стійких принципів. Відомий американський соціолог Джен Ягер визначає шість базових принципів [2, с. 41]:

- пунктуальність;
- конфіденційність;
- увічливість, привітливість і доброзичливість;
- уважне ставлення до гостей;
- зовнішній вигляд;
- грамотність.

Таким чином можна виділити основні види ділових та дипломатичних норм у готельно-ресторанному та туристичному бізнесі.

Саме від таких видів дипломатичного протоколу залежить успіх роботи всього закладу. Тим не менше багато що залежить від керівників туристичних підприємств, які володіють лідерськими та моральними якостями. Не випадково американці стверджують, що краще витратити десять тисяч доларів на пошуки розумного, вихованого менеджера, який уміє працювати з людьми, ніж потім витратити сто тисяч доларів через поганого керівника, який не може встановити нормальні стосунки з працівниками та гостями закладу [2, с. 44].

Перш за все керівник сфери послуг повинен володіти такими особливими якостями [2, с. 44]:

Види ділових та дипломатичних норм у готельно-ресторанному та туристичному бізнесі

Протокол у готельно-ресторанному бізнесі	Протокол у туристичному бізнесі
Зовнішній вигляд працівників	Підготовка програми подорожей згідно з правилами протоколу
Правила обслуговування гостей	Навики дипломатичного листування між країнами
Сервірування столів	Правила спілкування між представниками різних країн світу
Правила розміщення гостей за обіднім столом	Знання етнічних цінностей країн світу
Знання етнічної кухні	Здатність розробляти, просувати, реалізовувати та організовувати туристичний продукт
Швидкість обслуговування	Уміти виявляти проблемні ситуації і пропонувати шляхи їх розв'язання

– широта поглядів і глобальний підхід до проблем;
 – перспективне бачення та гнучкість;
 – ініціативність та рішучість, особливо в умовах ризику;
 – завзятість у роботі та безперервне самовдосконалення.

Серед особистісних якостей слід виділити такі [2, с. 44]:

– уміння чітко формулювати цілі та настанови;
 – готовність вислуховувати думки інших;
 – неупередженість, безкорисливість і лояльність;
 – здатність повністю використовувати можливості підлеглих із правильною їх розстановкою та справедливим ставленням до них;
 – особиста привабливість;
 – здатність згуртовувати людей і створювати їм сприятливу атмосферу для роботи.

Також у світовій практиці менеджменту є правила протоколу, які забороняють певні дії керівників, бо ті порушують етичні або морально-психологічні вимоги до спілкування. Серед них такі [2, с. 48]:

– не можна впливати на підлеглих нищівною критикою;
 – не слід шукати винних, краще шукати причини і шляхи подолання недоліків;
 – не можна принижувати гідність людини, потрібно аналізувати її дії;
 – не можна висувати претензії до працівника у присутності інших, краще висловлювати їх наодинці;
 – не слід боятися хвалити підлеглого, бо успіх надає впевненості працівнику;
 – у разі негативної оцінки слід говорити лише про результати діяльності працівника, а не про його особистість;
 – не варто обмежувати самостійність і свободу людей, слід довіряти їм і сприяти розвитку у них ініціативи, бажанню генерувати ідеї та ін.

Таким чином, професіоналізм та наявність вище перерахованих особистісних якостей у керівників готельно-ресторанних та туристичних підприємств сприяють розвитку закладу.

Сьогодні знання ділового етикету в туристичному і готельно-ресторанному бізнесі необхідні для того, щоб максимально підсилити імідж туризму, туристських центрів і звести до мінімуму його негативні впливи на навколишнє середовище і культурну спадщину. 1 жовтня 1999 р. у Сантьяго на Генераль-

ній асамблеї Всесвітньої туристичної організації схвалено Глобальний етичний кодекс туризму. Цей кодекс установлює комплекс орієнтирів для відповідального і стійкого розвитку світового туризму. Кодекс містить дев'ять статей, що визначають правила для туристських напрямів, урядів, туроператорів і самих мандрівників, таким чином, сприяє взаєморозумінню і повазі між народами і суспільствами.

Якщо порівняти вітчизняний і зарубіжний туризм, то слід визнати, що у цій сфері ми маємо деякі розбіжності в протокольних нормах. Скажімо, на Сході може здивувати те, що рідкі страви подають наприкінці обіду. В Японії господарі будуть довго вибачатися за те, що немає чим нагодувати гостей, тоді як стіл буде повністю заставлений їжею. У південних країнах гостей часто приймають на повітряній подушці. У турецькій сім'ї вам можуть запропонувати провести час у лазні, яка є своєрідним клубом, де спілкуються ділові партнери. Англіїці будуть стривожені, якщо партнер запізниться хоча б на п'ять хвилин, а в Іспанії на це не звернуть уваги. У Північній Африці не прийнято пити під час їжі. У Марокко після їжі запропонують три склянки чаю з м'ятою, і випити потрібно всі три, бо це вияв поваги до господарів. Потиснувши руку господарю-марокканцю на знак поваги, потрібно піднести свою руку до губ [11, с. 19].

За таких умов, готуючись до подорожі, слід якнайбільше дізнатися про звичаї і культуру тієї чи іншої країни, досконало вивчити норми і правила, прийняті в міжнародному спілкуванні.

Однією з важливих умов, що забезпечують якість послуг у готельно-ресторанному бізнесі, є етичний бік обслуговування. Висока етична культура – обов'язкова риса кожного працівника індустрії гостинності. Кожен працівник повинен мати чіткі уявлення про етичні вимоги, що висуюються до їхньої професії. Перш за все працівники повинні знати попит клієнтів, вивчати всі його зміни, спостерігати за станом товарних запасів, своєчасно подавати замовлення на продукцію, не допускаючи навіть короткочасної її відсутності на складах [3].

Для клієнта повинні бути створені сприятливі умови для задоволення його потреб. Якщо обслуговування проводиться офіціантами, то вимоги до дипломатичних норм набагато вищі. Високої оцінки за якість обслуговування за цим показ-

ником заслуговують офіціанти, які, крім уміння гарно сервірувати стіл і подати замовлені страви, повинні добре знати технологію приготування кулінарної продукції і можуть дати вичерпну характеристику наявних у меню виробів, як це зазначає протокол. Окрім цього, враховується здібність офіціанта налагодити контакт із людьми в процесі обслуговування.

Критерієм якості обслуговування у закладах ресторанного господарства є її відповідність системі протокольних вимог, що вимагають сучасного рівня техніки, організації виробництва й обслуговування, виробничих відносин, санітарно-гігієнічних норм і сумлінного ставлення до праці [3].

Якість обслуговування являє собою сукупність властивостей, упорядкованих у систему за своєю структурою. При цьому якість нульового рівня являє собою складні властивості, що характеризують процес обслуговування в найбільш узагальненому вигляді. До узагальнюючого показника якості обслуговування входять такі групові показники: комплексність обслуговування, якість продукції, якість праці працівників (рис. 1) [3].

Важливим є показник, що характеризує якість праці обслуговуючого персоналу, їх кваліфікаційний рівень. Він передбачає передусім опанування

професійних знань та навичок, високу етичну та естетичну цінність.

Висновки з проведеного дослідження. Досліджено, що діловий та дипломатичний протокол відіграє ключову роль у розвитку готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, адже культура й якість обслуговування безпосередньо впливають на престиж закладів туристичного обслуговування. Із дотриманням дипломатичного протоколу росте кількість споживачів та підвищується рентабельність закладу.

Генеральна стратегія орієнтації на споживача означає, що останній знаходиться у центрі уваги підприємства, яке повинне прагнути якнайкраще зрозуміти тенденції розвитку його системи переваг. З іншого боку, підприємство певною мірою може впливати на поведінку споживача і ринок. Практичний менеджмент виходить із того, що функція використання приносить споживачеві більше задоволення, ніж факт володіння товаром. Матеріальний продукт перетворюється на носія (умова надання) послуги. Підсилюється роль невлених атрибутів (комфорту, уваги, доброзичливості) як стимулів до здійснення покупки.

Отже, діловий та дипломатичний протокол впливає на процес управління готельно-ресторанного та туристичного бізнесу.

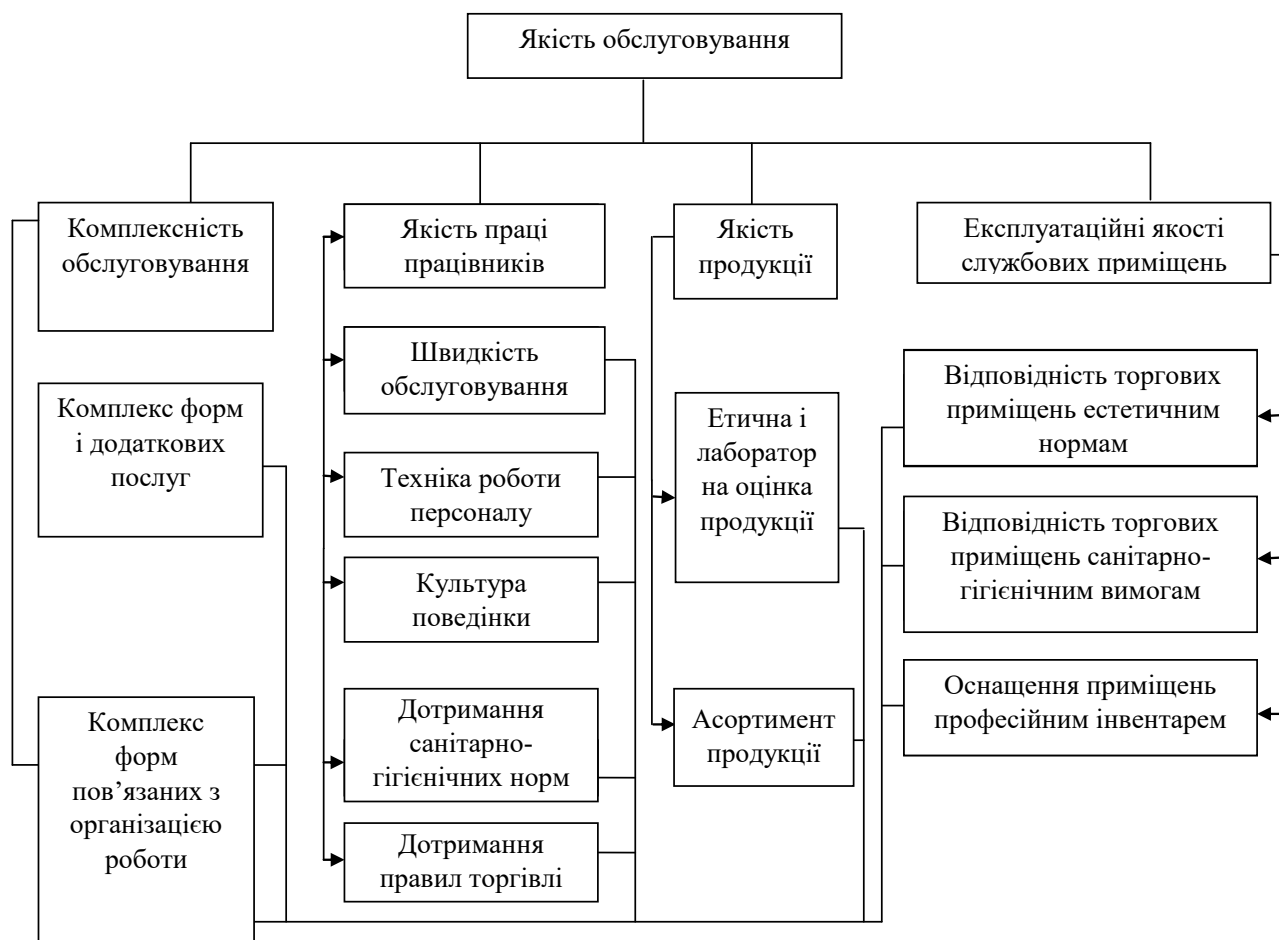

Рис. 1. Структура узагальнюючого показника якості обслуговування [3]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Брик Р.С. Формування професійної компетентності майбутніх працівників сфери туризму в професійно-технічних навчальних закладах засобами інформаційних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2011. 20 с.
2. Етика ділових відносин : навчальний посібник / О.Й. Лесько та ін. Вінниця : ВНТУ, 2011. 309 с.
3. Ресторанный сервис. Основы международной практики обслуживания / Л. Зигель и др. Москва : Центрполиграф, 2002.
4. Калашник Г.М. Вступ до дипломатичного протоколу та ділового етикету : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 143 с.
5. Подворна О.Г. Дипломатичний протокол та етикет : навчальний посібник. Острогоз : Острозька академія, 2014. 236 с.
6. Польова Л.В. Методичні рекомендації з курсу «Діловий етикет і протокол». Івано-Франківськ : Фоліант, 2012.
7. Ромаскевич С.М., Рудюк С.П. Дипломатичний протокол та етикет. Київ : МО України, 2005. 176 с.
8. Сагайдак О.П. Дипломатичний протокол та етикет : навчальний посібник ; 2-е вид. Київ : Знання, 2012. 262 с.
9. Сагайдак О.П. Дипломатичний протокол та етикет : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 382 с.
10. Сагайдак О.П. Дипломатичний протокол та етикет : підручник ; 2-е вид., випр. Київ : Знання, 2017. 382 с.
11. Чугаєнко Ю.О. Міжнародний і діловий протокол та етикет : навчальний посібник. Київ, 2011. 164 с.

REFERENCES:

1. Bryk R.S. (2011) Formuvannya profesiinoi kompetentnosti maibutnikh pratsivnykiv sfery turyzmu v profesiinotekhnichnykh navchalnykh zakladakh zasobamy informatsiinykh tekhnolohii [Formation of professional

competence of future workers in the field of tourism in vocation schools by means of information technology] (PhD Thesis), Kyiv. (in Ukrainian)

2. Lesko O. Y., Pryshchak M. D., Zaliubivska O. B (2011) Etyka dilovykh vidnosyn [Ethics of business relations]. Vinnytsia: VNTU. (in Ukrainian)

3. Zigel' L., Zigel' S., Lenger Kh., Lenger R., Shtikler G., Gutmayer V. (2002) Restorannyi servis. Osnovy mezhdunarodnoy praktiki obsluzhivaniya [Restaurant service. Fundamentals of International Service Practice for Professionals and Beginners]. Tsentrpoligraf. (in Russian)

4. Kalashnyk H.M. (2007) Vstup do dyplomatychnoho protokolu ta dilovoho etyketu [Introduction to diplomatic protocol and business etiquette]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)

5. Podvorna O.H. (2014) Dyplomatychnyi protokol ta etyket [Diplomatic protocol and etiquette]. Ostroh: Nats. Univ. «Ostrozka akademiia». (in Ukrainian)

6. Polova L.V. (2012) Metodychni rekomendatsi z kursu «Dilovy etyket i protokol» [Methodical recommendations for the course «Business etiquette and protocol»]. Ivano-Frankivsk: Foliant. (in Ukrainian)

7. Romaskevych S.M., Rudiuk S.P. (2005) Dyplomatychnyi protokol ta etyket [Diplomatic protocol and etiquette]. Kyiv: MO Ukrainy. (in Ukrainian)

8. Sahaidak O.P. (2012) Dyplomatychnyi protokol ta etyket [Diplomatic protocol and diplomatic]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)

9. Sahaidak O.P. (2006) Dyplomatychnyi protokol ta etyket [Diplomatic protocol and etiquette]. Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)

10. Sahaidak O.P. (2017) Dyplomatychnyi protokol ta etyket [Diplomatic protocol and etiquette]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)

11. Chuhaienko Yu.O. (2011) Mizhnarodnyi i dilovy-iprokol ta etyket [Diplomatic and international business protocol and etiquette]. Kyiv: Natsional'na akademiya upravlinnya. (in Ukrainian)

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ УКРАЇНИ НА СВІТОВІЙ АРЕНІ

DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE ON THE GLOBAL STAGE

У статті розглянуто основні показники, що характеризують економічний розвиток України за 2010–2020 рр. Виявлено негативні тенденції змін, зумовлені загостренням кризових явищ економіки, військовими діями на сході країни, анексією Автономної Республіки Крим, дестабілізацією соціального та політичного життя, пандемією COVID-19. Визначено, що основною причиною такої ситуації є банкрутство вітчизняних підприємств, зумовлене низьким рівнем конкурентоспроможності та нездатністю пристосуватися до мінливих умов зовнішнього та внутрішнього середовища і залучати інвестиції. Запропоновано методичні підходи до оцінки рівня інвестиційної привабливості країни. Встановлено, що погіршення рейтингових місць за цими показниками вимагає негайного розроблення нового нормативно-правового забезпечення, вибору нової стратегії залучення інвестицій, а також ефективного застосування важелів впливу на економіку країни.

Ключові слова: інвестиція, інвестиційна привабливість, інвестиційний ринок, конкурентоспроможність, банкрутство.

В статье рассмотрены основные показатели, характеризующие экономическое

развитие Украины за 2010–2020 гг. Выявлены негативные тенденции изменений, обусловленные обострением кризисных явлений в экономике, военными действиями на востоке страны, аннексией Автономной Республики Крым, дестабилизацией социальной и политической жизни, пандемией COVID-19. Определено, что основной причиной такой ситуации является банкротство отечественных предприятий, обусловленное низким уровнем конкурентоспособности и неспособностью приспособиться к изменяющимся условиям внешней и внутренней среды и привлечь инвестиции. Предложены методические подходы к оценке уровня инвестиционной привлекательности страны. Установлено, что ухудшение рейтинговых мест по этим показателям требует немедленной разработки нового нормативно-правового обеспечения, выбора новой стратегии привлечения инвестиций, а также эффективного применения рычагов воздействия на экономику страны.

Ключевые слова: инвестиция, инвестиционная привлекательность, инвестиционный рынок, конкурентоспособность, банкротство.

УДК 338.1:330.3

<https://doi.org/10.32843/bses.66-11>

Pina T.B.

к.е.н., старший викладач кафедри економіки та фінансів підприємства Київський національний торговельно-економічний університет

Ripa Tetiana

Kyiv National University of Trade and Economics

In the conditions of deepening of transformational processes of development and formation of market relations in the system of world economy all branches of economy of Ukraine undergo significant transformations and reorientation. Under the influence of internal and external factors, the market environment changes. Despite the great resource potential, Ukraine fails to gain a leading position compared to economically developed countries. Therefore, it is advisable to study the current state of Ukraine's economy, analyze the dynamics of key indicators, assess the place in the world economy and find possible ways to improve the situation. As a result of the study, the main indicators characterizing the economic development of Ukraine for 2010-2020 were considered. Among them, the index of global competitiveness, the index of investment attractiveness occupy a special place. The analysis of the dynamics of these indicators revealed negative trends due to the aggravation of economic crises, hostilities in the east, the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, destabilization of social and political life, the COVID-19 pandemic. It is determined that the main reason for this situation is the bankruptcy of domestic enterprises due to the low level of competitiveness and the inability to adapt to changing conditions of the external and internal environment and attract investment. The study proposed methodological approaches to assessing the level of investment attractiveness of the country and proved the importance of the ability not only to create new competitive advantages, but also to keep existing ones under the influence of a number of factors; Ukraine's ranking positions in comparison with other countries of the world according to the index of business conditions, the index of economic freedom, the index of global competitiveness, world competitiveness and world digital competitiveness are determined. It is established that the deterioration of rating places on these indicators requires the immediate development of new regulations, the choice of a new strategy for attracting investment, as well as the effective use of levers of influence on the economy.

Key words: investment, investment attractiveness, investment market, competitiveness, bankruptcy.

Постановка проблеми. В умовах поглиблення трансформаційних процесів розвитку та становлення ринкових відносин у системі світового господарства всі галузі економіки України зазнають значних перетворень і переорієнтації.

Під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників зазнає змін ринкове середовище. Незважаючи на великий ресурсний потенціал, Україні не вдається здобути лідерські позиції порівняно з економічно розвиненими країнами, тому доцільно дослідити сучасний стан галузей економіки країни, проаналізувати динаміку основних показників, оцінити місце в системі світового господарства та знайти можливі шляхи поліпшення ситуації.

Актуальність дослідження інвестиційної привабливості України зумовлена тим, що зростання

динаміки економічних процесів, наслідки економічних криз, світова пандемія COVID-19 визначають необхідність управління її рівнем для розширення ринків збуту та сфер впливу з метою притоку іноземних інвестицій. Високий рівень інвестиційної привабливості країни є запорукою її стабільного економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематикою з даного питання та дослідженням її на різних рівнях займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Ф. Бандурін, К. Берестовий, І. Бланк, В. Бочаров, Ф. Гайдуцький, С. Гуткевич, Ю. Іванов, О. Копил, П. Коренюк, А. Мазаракі, О. Носова, Г. Підлісецький, Д. Епштайн та багато інших.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження теоретико-методологічних засад, залишається логічно

не завершеним ефективно використання рейтингових показників економічного розвитку країн у системі управління.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в аналізі динаміки рівня інвестиційної привабливості України впродовж 2010–2020 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах господарювання та загострення конкурентної боротьби великого значення набуває здатність суб'єкта залучати інвестиції, тобто його інвестиційна привабливість. Це значною мірою залежить від стабільності зовнішнього і внутрішнього середовища, ефективності здійснення економічної діяльності, пріоритетності виконуваних завдань тощо. Потреби сучасного суспільства стрімко зростають, тому необхідно, щоб одночасно із цим здійснювався економічний розвиток країни.

Аналіз статистичної інформації у цілому свідчить про трансформаційні зрушення, проте в умовах пандемії позитивна динаміка або має незначний рівень, або взагалі відсутня.

Оцінка розвитку інвестиційного ринку є основою для комплексного підходу до аналізу інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання. Інвестиційний ринок – це ареал об'єктів інвестування в усіх його формах, ураховуючи умови виконання інвестиційної діяльності на окремих етапах економічного розвитку підприємства, галузі економіки, регіону й країни.

Для оцінки інвестиційної привабливості існують різні підходи та методи, але всі їх можна поділити на три основні групи [2, с. 60]:

1. Статистичний підхід. Ґрунтується на аналізі статистичних даних щодо надходження інвестицій в економіку країни.

2. Метод експертних оцінок. За використання цього методу експерт надає власну оцінку значущості показників, тобто вибирає найбільш важливі, після чого проводиться аналітика цих показників у динаміці та формуються висновки щодо інвестиційної привабливості регіону.

3. Рейтинговий підхід. Під час оцінки інвестиційної привабливості національної економіки можна виокремити два різновиди цього підходу: рейтингово-аналітичний та рейтинговий підходи на основі опитувань.

Сьогодні все ще не існує єдиної методики щодо оцінки інвестиційної привабливості економіки країни, яка б ґрунтувалася на оцінці економічних, соціальних, політичних, нормативно-правових та інших чинниках впливу, тому для оцінки інвестиційної привабливості потрібно використовувати декілька методик у комплексі [2, с. 62].

Для оцінки інвестиційної привабливості галузей І. Бланк запропонував інтегральний показник, розрахований шляхом підсумовування добутоків рангового значення кожного синтетичного показника

на його значимість (у відсотках) під час прийняття інвестиційних рішень [3, с. 86].

Центральний економіко-математичний інститут (ЦЕМІ) розробив методику оцінки інвестиційної привабливості галузі, яка ґрунтується на показниках прибутковості активів, що використовуються, розвитку галузі, її важливості для потреб економіки країни [4, с. 128–129].

Для оцінки інвестиційної привабливості регіону Світовий банк пропонує використовувати чотири основні показники: розмір валового регіонального продукту та основних фондів на душу населення, характеристику природних та людських ресурсів. Висока інвестиційна привабливість регіону дає змогу залучати великі інвестиції на його розвиток та гарантує отримання прибутків для інвесторів. Інвестиційна привабливість регіону може визначатися вигідним географічним розташуванням регіону, наявністю необхідних природних ресурсів, дешевою та кваліфікованою робочою силою, розвинутою інфраструктурою, ринком збуту продукції [5, с. 12].

С. Гуткевич запропонувала для оцінки інвестиційної привабливості регіонів використовувати п'ять груп показників: 1) оцінка економічного розвитку регіону; 2) оцінка рівня розвитку інвестиційної інфраструктури; 3) оцінка демографічної характеристики регіону; 4) оцінка рівня розвитку ринкових відносин та інфраструктури; 5) оцінка інвестиційного ризику [6, с. 44].

Для оцінки інвестиційної привабливості регіонів О. Сталінська пропонує використати матричний метод і такі показники [7, с. 68–69]: чисельність населення; зростання виробництва; освоєння інвестицій; фінансові результати; експорт; кредиторська заборгованість; рівень заробітної плати; заборгованість в оплаті праці.

Для визначення інвестиційної привабливості підприємств Ю. Іванов зробив відповідне узагальнення таких методів і пропонує поділити їх на шість груп [8, с. 47–48]: методи, що засновані на аналізі порівняльних переваг; методи, що базуються на теорії рівноваги підприємства та галузі; методи, побудовані на основі теорії ефективної конкуренції; методи, засновані на теорії якості продукції; матричні методи оцінки конкурентоспроможності; інтегральний метод.

У нинішніх складних соціально-економічних умовах аналітики не дають позитивної оцінки рівню інвестиційної привабливості України. Діагностуючи стан інвестиційної привабливості, вони звертають увагу саме на індекс інвестиційної привабливості України.

Слід дослідити тенденції зміни індексу інвестиційної привабливості України за 2009–2017 рр. (рис. 1).

Індекс інвестиційної привабливості вимірюється за 5-бальною шкалою Лайкерта, умовно-позитивним є значення більше 3. За даними Європейської

бізнес-асоціації, тільки протягом чотирьох років упродовж останнього десятиліття індекс інвестиційної привабливості України перевищував 3.

У 2020 р. Європейська бізнес-асоціація провела дослідження шляхом опитування керівників компанії. Було запропоновано низку питань. Інвестиційний клімат упродовж 2020 р. зазнав негативних оцінок підприємців та інвесторів. Виявилось, що 78% опитаних вважають поточний інвестиційний клімат несприятливим, лише 12% вважають Україну вигідним ринком для нових інвесторів. При цьому серед негативних чинників, що впливають на інвестклімат, названі слабка судова система (94% опитаних), високий рівень корупції (91%) та тіньова економіка (75%).

Інвестиційний клімат піддавався впливу пандемії у тому числі. Результати політики залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у 2020 р. виявилися провальними: приріст припливу ПІІ до України впродовж 2020 р. виявився негативним. Це означає, що інвестори не вводили, а, навпаки, виводили інвестиційні ресурси. Таке виведення становило 400 млн дол. США [10].

Частково це було пов'язано з коронавірусною кризою, унаслідок якої спостерігаємо скорочення ПІІ у всьому світі. Однак більш важливим є те, що Україна так і не спромоглася запропонувати міжнародним інвесторам належних умов діяльності та безпеки.

Розрекламована так звана «інвестиційна няня», за якої окремим інвесторам надавалися б особливі умови, не зацікавила (і, вірогідно, не зацікавить навіть після ухвалення відповідного закону) жодного серйозного інвестора, оскільки, по-перше, складається враження, що пропонувані пільгові умови найпершими використовуватимуться для лобістських цілей, по-друге, для них (вітчизняних і міжнародних інвесторів) більш важливими є верховенство права, низька корупція, забезпечення прав власності. А чергова активність навколо сумнівних податкових змін поставила «на паузу» рішення про ПІІ до України [11].

Україна приваблює інвесторів полегшенням митних процедур та позитивними змінами для міжнародних компаній у нафтогазовидобувній сфері та ІТ-бізнесі.

Сьогодні світова економіка продовжує відновлюватися після найсильнішої кризи з часів Дру-

гої світової війни. Проте перед нею постає новий виклик – світова пандемія. Особливого значення в таких умовах набувають чіткі кроки з боку уряду: запровадження цілої низки реформ, формування нової нормативно-правової бази та ефективного управління в усіх секторах економіки, зважаючи на запроваджені обмеження.

Також Світовим банком було представлено рейтинг країн за індексом ведення бізнесу (Doing Business). У 2013 р. Україна посідала 152-е місце, однак уже в 2020 р. піднялася до 64-ї позиції (рис. 2).

За підвищення загального рейтингу на сім позицій Україна продемонструвала зростання за п'ятьма напрямками [13]: захист інвесторів – було посилено захист міноритарних інвесторів шляхом запровадження вимоги більш докладного розкриття інформації про операції із зацікавленими сторонами; отримання дозволів на будівництво – спрощено процес отримання дозволів на будівництво за рахунок усунення вимоги щодо найму зовнішнього спостерігача і запровадження системи онлайн-повідомлень, а також здешевлено отримання дозволу на будівництво завдяки зменшенню внеску до Київської міської ради; підключення до електромереж – спрощено процес отримання електроенергії за рахунок оптимізації випуску технічних умов і запровадження системи географічної інформації, підвищено надійність енергопостачання шляхом запровадження механізму компенсації за відключення; міжнародна торгівля – скорочено час на імпорт завдяки спрощенню вимог сертифікації відповідності для автозапчастин; реєстрація власності – спрощено реєстрацію власності за рахунок підвищення прозорості системи управління земельними ресурсами.

Наступний соціально-економічний індекс – це індекс економічної свободи. На рис. 3 представлено інформацію про зміни індексу економічної свободи за 2010–2019 рр.

Відповідно до індексу, Україна зайняла у 2019 р. 147-е місце зі 186 країн світу, що є найкращою позицією за останнє десятиліття (рис. 4).

Ураховуючи невисокі рейтинги України у сфері інвестиційної привабливості та бізнес-регулювання, переконати інвесторів спрямувати свої фінансові ресурси на покриття потреб у залученому капіталі можуть повна інформаційна відкри-

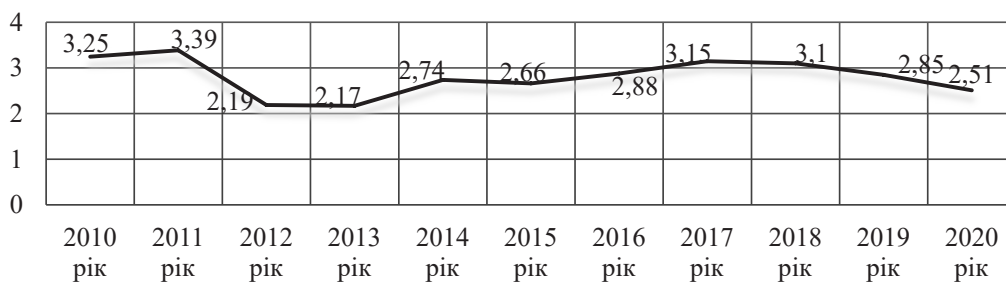

Рис. 1. Динаміка індексу інвестиційної привабливості України за цільовим спрямуванням за 2010–2020 рр.

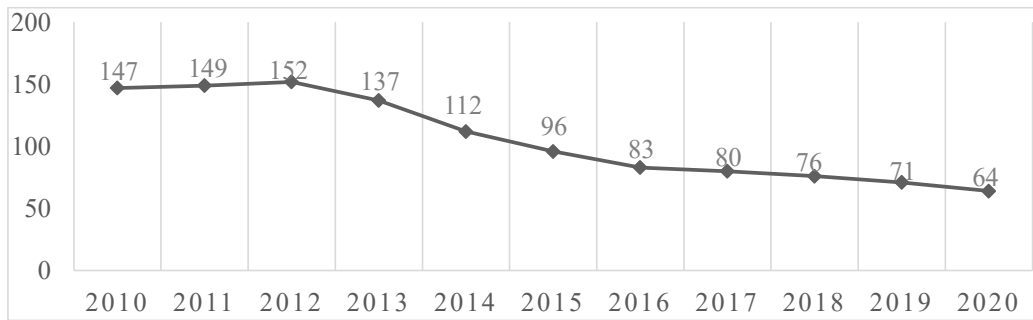

Рис. 2. Динаміка індексу умов ведення бізнесу України за 2010–2020 рр.

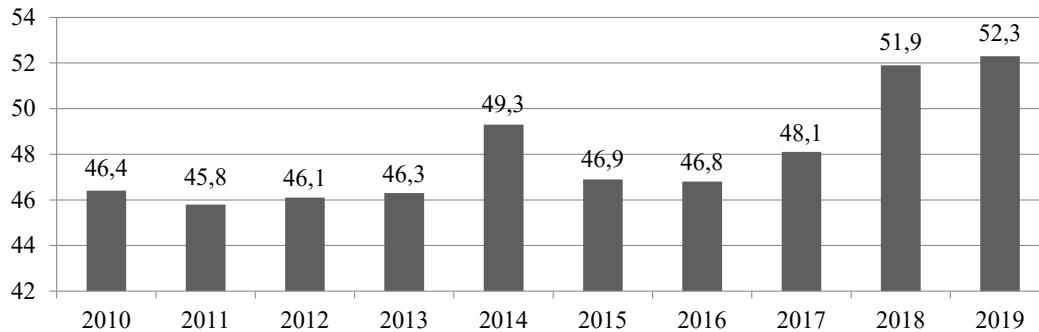

Рис. 3. Динаміка індексу економічної свободи України за 2010–2019 рр.

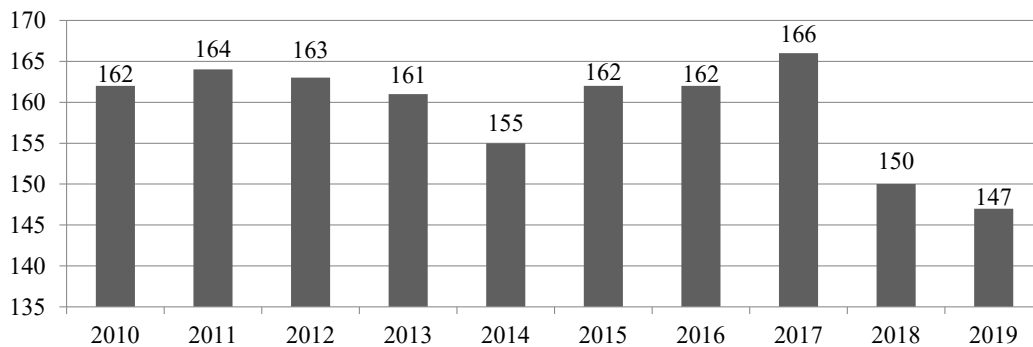

Рис. 4. Позиція України у світовому рейтингу за індексом економічної свободи за 2010–2019 рр.

тість, готовність суб'єктів господарювання надавати повні та достовірні дані про фінансовий стан.

Нами було досліджено особливості розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності, тому слід детальніше зупинитися на позиції України в рейтингу за цим показником.

Україна продовжує кожного року втрачати позиції в рейтингу країн світу. Так, за даними Світового економічного форуму, за індексом глобальної конкурентоспроможності у 2018–2019 рр. Україна посіла 85-е місце серед 138 країн світу, втративши за рік п'ять позицій (рис. 5).

Лідруючі позиції рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності втримали такі країни: Швейцарія, Сінгапур, США, Нідерланди, Німеччина, Швеція, Великобританія, Японія, Гонконг та Фінляндія.

Згідно з даними Всесвітнього економічного форуму, Україна погіршила свої позиції у семи з 12 основних показників, які використовують для розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності. Найбільше нами втрачено (17 пунктів) за складником «Ефективність ринку праці», а також по дев'ять пунктів – за показниками, що характеризують розвиток фінансового ринку країни та охорону здоров'я і початкову освіту. Ця негативна динаміка зумовлена коливаннями у внутрішньому середовищі країни та макроекономічною дестабілізацією.

Пов'язаним є дослідження Інституту управлінського розвитку в Швейцарії IMD, яким визначаються рейтинги серед 63 країн світу: світової конкурентоспроможності, світової цифрової конкурентоспроможності. Найбільшим досягненням країни було 49-е місце в 2013 та 2014 рр., проте в наступні п'ять років

Рис. 5. Рейтингові позиції України за індексом глобальної конкурентоспроможності за 2010–2019 рр.

Рис. 6. Рейтингові позиції України за індексом цифрової конкурентоспроможності за 2013–2019 рр.

ситуація погіршилася, і лише в 2019 р. Україна посіла 54-е місце, піднявшись у рейтингу на п'ять позицій. Серед чинників, що знижують місце України в рейтингу, експерти називають неефективність уряду.

Індекс цифрової конкурентоспроможності передбачає оцінку здатності країн впроваджувати та вивчати технології, що сприяють трансформації урядової діяльності, бізнес-моделі та у цілому суспільства (рис. 6).

У динаміці спостерігається дуже негативна тенденція щодо зниження місця країни в усіх без винятку рейтингових позиціях.

Індекс цифрової конкурентоспроможності України у 2019 р. становив 55,255, перемістившись у рейтингу на 60-е місце, з найбільшими прогалинами в частині розвитку науки та рівня освіти, вважають дослідники.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті дослідження розглянуто основні показники, що характеризують економічний розвиток України за 2010–2020 рр. Серед них особливе місце займають індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс інвестиційної привабливості. У результаті проведеного аналізу динаміки цих показників виявлено негативні тенденції змін,

зумовлені загостренням кризових явищ економіки, військовими діями на сході країни, анексією Автономної Республіки Крим, дестабілізацією соціального та політичного життя, пандемією COVID-19.

Визначено, що основною причиною такої ситуації є банкрутство вітчизняних підприємств, зумовлене низьким рівнем конкурентоспроможності та нездатністю пристосуватися до мінливих умов зовнішнього та внутрішнього середовища й залучати інвестиції.

У процесі дослідження запропоновано методичні підходи до оцінки рівня інвестиційної привабливості країни та доведено важливість здатності не лише створювати нові конкурентні переваги, а й утримувати існуючі під впливом низки чинників. Визначено рейтингові позиції України порівняно з іншими країнами світу за індексом умов ведення бізнесу, індексом економічної свободи, індексом глобальної конкурентоспроможності, світової конкурентоспроможності та світової цифрової конкурентоспроможності. Установлено, що погіршення рейтингових місць за цими показниками вимагає негайного розроблення нового нормативно-правового забезпечення, вибору нової стратегії залучення інвестицій, а також ефективного застосування важелів впливу на економіку країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.06.2021).

2. Коренюк П., Копил О. Концептуальні підходи та методи визначення інвестиційної привабливості національної економіки. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. Вип. 2. С. 56–62.

3. Бланк І.О. Фінансовий менеджмент. Київ : ІТЕМ ЛТД ; Юнайтед Лондон Трейд Лімітед, 1995. 448 с.

4. Носова О.В. Оцінка інвестиційної привабливості України: основні підходи. *Економіка та прогнозування*. 2003. Вип. 3. С. 119–137.

5. Алимов А.Н., Ємченко В.Н. Конкурентоспроможність національної економіки. Київ : НАН України, Інститут економіки, 2001. 59 с.

6. Гуткевич С.А. Інвестиційна привабливість аграрного сектору економіки. Київ : Європ. ун-т, 2003. 251 с.

7. Онікієнко С. Облікові методи оцінки інвестиційної привабливості. *Вісник Нацбанку України*. 2001. Вип. 7. С. 49–51.

8. Іванов Ю.Б. Конкурентоспроможність підприємства в умовах формування ринкової економіки. Харків : ХГЕУ, 1997. 246 с.

9. Офіційний сайт Європейської бізнес-асоціації. URL: <https://eba.com.ua/> (дата звернення: 29.06.2021).

10. Сайт інформаційного порталу «Банк-Чарт». Прямі іноземні інвестиції з 2002 по 2020 р. URL: https://bankchart.com.ua/spravochniki/indikatory_rynka/foreigninvestment (дата звернення: 29.06.2021).

11. Сайт інформаційного порталу «Разумков Центр». Україна 2020–2021: невіправдані очікування, неочікувані виклики (аналітичні оцінки). URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-PIDSUMKI-PROGNOZI-UKR-ENG.pdf> (дата звернення: 29.06.2021).

12. Офіційний сайт Світового банку. URL: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 29.06.2021).

13. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Аналітичний огляд «Місце України у рейтингу Світового банку Doing Business». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9cd60d26-fa44-481c-bb2a-1b28c713081f&title=AnalitichniiOgliadmistsUkrainiUReitinguSvitovogoBankudoingBusiness&isSpecial=true> (дата звернення: 29.06.2021).

14. The Global Competitiveness (2019). Report. Retrieved 09/03/2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 29.06.2021).

15. IMD Global Competitiveness Rating. Humanitarian portal. (2019). Report. Retrieved 09/03/2020. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/the-imd-world-competitiveness-yearbook> (дата звернення: 29.06.2021).

REFERENCES:

1. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 29 June 2021).

2. Koreniuk P., Kopyl O. (2018) Kontseptualni pidkhody ta metody vyznachennia investytsiinoi pryvablyvosti natsionalnoi ekonomiky [Conceptual approaches

and methods for determining the investment attractiveness of the national economy]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainki*, vol. 2, pp. 56–62.

3. Blank I.O. (1995) Finansovyi menedzhment [Financial management]. Kyiv: MP "ITEM LTD", "lunaited London Treid Limited". (in Ukrainian)

4. Nosova O.V. (2003) Otsinka investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy: osnovni pidkhody [Assessment of investment attractiveness of Ukraine: main approaches]. *Ekonomika ta prohoznovannia*, vol. 3, pp. 119–137.

5. Alymov A.N., Yemchenko V.N. (2001) Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky [Competitiveness of the national economy]. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ekonomiky. (in Ukrainian)

6. Hutkevych S.A. (2003) Investytsiina pryvablyvist ahrarnoho sektoru ekonomiky [Investment attractiveness of the agricultural sector of the economy]. Kyiv: Vydav. Yevrop. un-tu. (in Ukrainian)

7. Onikiienko S. (2001) Oblikovi metody otsinky investytsiinoi pryvablyvosti [Accounting methods for assessing investment attractiveness]. *Visnyk Natsbanku Ukrainy*, vol. 7, pp. 49–51.

8. Ivanov Yu.B. (1997) Konkurentospromozhnist pidpriemstva v umovakh formuvannia rynkovoї ekonomiky [Competitiveness of enterprises in the conditions of market economy formation]. Kharkiv: KhHEU. (in Ukrainian)

9. Ofitsiyni sait Yevropeiskoi biznes Asotsiatsii [Official site of the European Business Association]. URL: <https://eba.com.ua> (accessed 29 June 2021).

10. Sait informatsiinoho portalu «BankChart». Priami inozemni investytsii z 2002 po 2020 rr. [Foreign direct investment from 2002 to 2020]. URL: https://bankchart.com.ua/spravochniki/indikatory_rynka/foreign_direct_investment (accessed 29 June 2021).

11. Sait informatsiinoho portalu «Razumkov Tsentr». Ukraina 2020–2021: nevypravdani ochikuvannia, neochikuvani vyklyky (analitichni otsinky) [Ukraine 2020–2021: unjustified expectations, unexpected challenges (analytical assessments)]. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-PIDSUMKI-PROGNOZI-UKR-ENG.pdf> (accessed 29 June 2021).

12. Ofitsiyni sait Svitovoho banku [Official site of the World Bank]. URL: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (accessed 29 June 2021).

13. Ofitsiyni sait Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. Analitichnyi ohliad "Mistse Ukrainy u reitynhu Svitovoho banku "Doing Business" [Analytical review "Ukraine's place in the World Bank's Doing Business" rating]. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9cd60d26-fa44-481c-bb2a-1b28c713081f&title=AnalitichniiOgliadmistseUkrainiUReitinguSvitovogoBankudoingBusiness&isSpecial=true> (accessed 29 June 2021).

14. The Global Competitiveness (2019). Report. Retrieved 09/03/2020 [The Global Competitiveness (2019). Report. Retrieved 09/03/2020]. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GlobalCompetitivenessReport2019.pdf> (accessed 29 June 2021).

15. IMD Global Competitiveness Rating. Humanitarian portal. (2019). Report. Retrieved 09/03/2020 [IMD Global Competitiveness Rating. Humanitarian portal. (2019). Report. Retrieved 09/03/2020]. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/the-imd-world-competitiveness-yearbook> (accessed 29 June 2021).

РОЛЬ, МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ DIGITAL-МАРКЕТИНГУ У СИСТЕМІ ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ АГРОВИРОБНИКАМИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

ROLE, PLACE AND SIGNIFICANCE OF DIGITAL MARKETING IN THE SYSTEM OF PRODUCTION DISTRIBUTION BY AGRICULTURAL PRODUCERS IN THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC

У статті розкрито, що вебсередовище для аграрних підприємств під час карантину стало інноваційним механізмом реалізації продукції, коли традиційні канали збуту були закриті для доступу суб'єктів господарювання аграрної галузі. Визначено основні проблеми, з якими довелося зіштовхнутися за останній рік агровиробникам в умовах пандемії COVID-19. Охарактеризовано створення регіональної Інтернет-платформи з реалізації продукції аграрного виробництва на прикладі Херсонської області. Згруповано чинники забезпечення функціонування Інтернет-платформи «Агроонлайнкомерція» щодо збуту сільськогосподарської продукції аграрними підприємствами. Вивчено переваги впровадження стратегії digital-маркетингу для аграрних суб'єктів господарювання. З'ясовано, що переведення реалізації товарів у вебсередовище дасть змогу аграрному малому та середньому бізнесу скоротити витрати на звичну реалізацію, через роздрібні та оптові ринки, що, своєю чергою, дасть змогу понизити собівартість товару.

Ключові слова: digital-маркетинг, Інтернет-платформа, електронна комерція, вебринок, контент-маркетинг, таргетинг, онлайн-продажі.

В статті раскрыто, что веб-среда для аграрных предприятий во время карантина стала инновационным механизмом реализации продукции, когда традиционные каналы сбыта были закрыты для доступа субъектам хозяйствования аграрной отрасли. Определены основные проблемы, с которыми пришлось столкнуться за последний год агропроизводителям в условиях пандемии COVID-19. Охарактеризовано создание региональной Интернет-платформы по реализации продукции аграрного производителя на примере Херсонской области. Сгруппированы факторы обеспечения функционирования Интернет-платформы «Агроонлайнкомерция» по сбыту сельскохозяйственной продукции аграрными предприятиями. Изучены преимущества внедрения стратегии digital-маркетинга для аграрных субъектов хозяйствования. Выяснено, что перевод реализации товаров в Интернет-среду позволит аграрному малому и среднему бизнесу сократить расходы на привычную реализацию через розничные и оптовые рынки, что, в свою очередь, позволит снизить себестоимость товара.

Ключевые слова: digital-маркетинг, Интернет-платформа, электронная коммерция, веб-рынок, контент-маркетинг, таргетинг, онлайн-продажи.

УДК 658.8+004:338.43

<https://doi.org/10.32843/bses.66-12>

Стукан Т.М.

молодший науковий співробітник
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Stukan Tatyana

Kherson State Agrarian and Economic
University

The article reveals that the web environment for agricultural enterprises during quarantine became an innovative mechanism for the sale of products at a time when traditional sales channels were closed to the access of economic entities. The main problems that agricultural producers had to face in the last year in the context of the COVID-19 pandemic have been identified. The creation of a regional Internet platform for the sale of agricultural products on the example of the Kherson region is described. Factors of ensuring the functioning of the Internet platform "Agroonlinecommerce" for the sale of agricultural products by agricultural enterprises are grouped. The advantages of implementing a digital marketing strategy for agricultural businesses have been studied. It was found that the transfer of sales of goods through the web environment will allow small and medium-sized businesses to reduce the cost of regular sales, through retail and wholesale markets, which in turn will reduce the cost of goods. The creation of Internet platforms for the sale of agricultural products is positive not only for agricultural producers themselves, but also for the regional centers themselves, as this is another area from which the region's budget will be replenished in the context of the COVID-19 pandemic. It has been determined that digital marketing for the sale of agricultural products provides the most favorable conditions for both the consumer and the agricultural enterprise, while saving time and money, reducing unnecessary costs, and establishing a relationship between seller and buyer. The prospect for agricultural enterprises today is to promote products through the diversification of sales channels and the transition to new sales channels, which they previously did not use at all and the newly created regional Internet platform is a priority step in selling agricultural products in quarantine. But at the same time, for the intensive development of this area and the promotion of digital integration of agriculture should attract additional investment funds that will accelerate the development of these platforms and expand the number of users, thereby increasing trade and cash flows from agriculture.

Key words: digital marketing, internet platform, e-commerce, web market, content marketing, targeting, online sales.

Постановка проблеми. Сьогодні повсякчас змінюється парадигма не лише щодо виробництва, а й реалізації аграрної продукції, і товаровиробники для того, щоб зберегти свої конкурентні позиції, вдаються до пошуку інноваційних підходів, до яких їх спонукають умови, в яких їм доводиться функціонувати. Пандемія COVID-19 для економіки країни та для виробничо-господарської діяльності всіх галузей створила несприятливі та невизначені умови функціонування, що вимагає від них пошуку та застосування дієвих механізмів, які призведуть до нового вектору розвитку. Наслідки карантинних обмежень торкнулися й агровиробників, оскільки через закриття внутрішніх і зовнішніх рин-

ків збуту на неозначений час це призвело до втрати можливості реалізовувати продукцію через звичні для них канали збуту, тому роль діджитал-маркетингу у системі збуту продукції агровиробниками набуває ще більшої актуальності. Така ситуація спричинила й те, що аграрні суб'єкти господарювання зіштовхнулися з низкою бар'єрів, які стримують процес їх розвитку, але тим самим спонукають до пошуку шляхів, які допоможуть їм утриматися на ринку та втримати свого цільового споживача. Аграрні підприємства сьогодні стали на шлях просування продукції через диверсифікацію каналів продажів та перейшли до апробації нових каналів збуту, які вони раніше не використовували зовсім.

За рік пандемії агротоваровиробники почали здійснювати рух у напрямі освоєння онлайн-продажів через Інтернет-ресурси та майданчик, оскільки ситуація з гуртовими, внутрішніми та зовнішніми ринками є не до кінця визначеною, що вимагає переходу на альтернативні канали реалізації продукції. Така невизначеність у каналах просування аграрної продукції зумовила необхідність розгляду та пропонування використання Інтернет-платформ як інноваційного чинника, що спричинить в умовах пандемії COVID-19 вибір саме даного механізму як пріоритетного каналу збуту серед інших уже раніше використовуваних. За таких умов актуальності набуває вебсередовище, яке в реаліях карантину стало чинником, який дає змогу активізувати та надати новий вектор розвитку інноваційної діяльності суб'єктів господарювання аграрної галузі. Тому цілком можна погодитися, що для аграрних підприємств питання логістики в умовах пандемії COVID-19 є дуже важливим. Це зумовлюється характерною для ринкових умов ситуацією, коли пріоритетним для суб'єктів господарювання стає опанування вміння реалізувати продукцію з використанням сучасних альтернативних каналів збуту, ніж її виробляти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Викликом, з якими стикнувся аграрний сектор України в умовах пандемії COVID-19, присвячено праці таких вітчизняних учених, як О. Давимука, Д. Денкова, А. Каракуц, І. Федів, Р. Федів, Ю. Щедрина та ін. [3; 6]. Дослідили у своїх роботах вплив карантинних обмежень на виробничу спроможність аграрних суб'єктів господарювання такі науковці, як Р. Мудрак та О. Довгаль [2]. Інтернет-маркетинг як метод просування продукції аграрними підприємствами досліджено у працях таких вітчизняних учених, як Л. Балабанова, А. Войчак, А. Павленко, С. Солнцев, О. Швиденко та ін. [7]. Вивченню аграрного ринку у сфері електронного бізнесу присвячено роботи О. Нужиної, С. Пирога. Водночас загострюється питання щодо дослідження альтернативних каналів збуту, у тому числі використання підходів digital-маркетингу та їхніх переваг для суб'єктів господарювання, що є інноваційним методом для аграрного малого та середнього бізнесу, що й зумовило вибір теми дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є проведення аналізу щодо створення та визначення факторів забезпечення функціонування Інтернет-платформи зі збуту сільськогосподарської продукції суб'єктами господарювання як додаткового чинника, який стимулює аграрні підприємства застосовувати нові для себе підходи та використовувати їх як альтернативу іншим способам збуту в умовах карантину.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах світової пандемії, коли більшість ринків зачинено, попит на продукцію знизився, аграрні

підприємства та фермерські господарства регіонів України зіштовхнулися з проблемою реалізації власної продукції. Основні проблеми, з якими довелося зіштовхнутися за останній рік агровиробникам: ускладнення логісти власної продукції, зниження купівельної спроможності населення, карантинні обмеження у роботі агропродовольчих ринків, а в деяких регіонах і закриття на деякий час точок продажу. Такі умови функціонування розкрили для аграрного бізнесу його нестійкість та вразливість до невизначеностей у здійсненні виробничо-господарської діяльності. Тому розвиток аграрних суб'єктів господарювання більшість науковців убачає у використанні ними інноваційних методів, підходів, технік та технологій у виробничій діяльності, які зараз є актуальними та дадуть змогу переформатуватися під новітні умови ведення бізнесу. Актуальним для аграрних підприємств стає використання digital-маркетингу, який дасть змогу збувати продукцію за допомогою використання цифрових технологій, що застосовуються на всіх етапах взаємодії зі споживачами. Даний підхід дає змогу використовувати не лише мережу Інтернет, а й офлайн-інструменти: smart-гаджети, POS-термінали, інтерактивні дисплеї тощо. Digital-маркетинг для збуту сільськогосподарської продукції надає максимально сприятливі умови як для споживача, так і для аграрного підприємства, забезпечуючи при цьому економію часу і грошей, зменшення зайвих витрат та налагодження взаємозв'язку між продавцем та покупцем [4].

Сьогодні збут продукції переходить до віртуальної мережі, де відбувається їх активне позиціонування з використанням різних способів просування для того, щоб зацікавити споживача, щоб він захотів придбати цей товар не один раз. Доцільним в умовах карантинних реалій, які вплинули і на ведення аграрного виробництва розглядати не лише звичні для аграріїв інноваційні підходи до здійснення виробничих процесів, а й перейти до освоєння нових способів продажу та задоволення потреб споживачів із використанням різного роду Інтернет-ресурсів та платформ.

На вебринку з реалізації продукції сьогодні є компанії, які повністю відмовилися від традиційної мережі дистриб'юторських послуг, а приймають замовлення та ведуть товарно-грошові відносини в електронній формі, зокрема здійснюють продаж зі свого вебсайту та створених Інтернет-платформ. Їхні Інтернет-майданчики пристосовані до онлайн-продажів, товар, який вони реалізують має інтерактивні сторінки, які дають змогу користувачу відшукати продукт за своїми потребами та оформити замовлення і здійснити оплату в будь-який час і з будь-якого місця.

Тому умовою не втрати попиту на продукцію є перехід до електронних (Інтернет) продажів, для впровадження цього доцільним є створення сай-

тів, комерційних сторінок у соціальних мережах, Ютуб-каналів із відеоконтентом, а також почати впровадження регіональної онлайн-платформи для аграрних товаровиробників на кшталт prom.ua, OLX.ua, rta.com, shafa.ua тощо. Інтернет-платформа – це, по суті, створений онлайн-портал, який представляє перелік найменувань, якісних і кількісних характеристик продукції, що тим самим створює торговий майданчик у світовій мережі, де продавець здійснює онлайн-продажі, проводить рекламу і отримує замовлення з Інтернету. Дана платформа повинна бути спрямована виключно на реалізацію продукції, товарів та послуг аграрного спрямування.

У цьому контексті можна вважати Інтернет-платформу для аграрного підприємства інноваційним чинником, оскільки ця ніша як канал збуту є недостатньо апробованою суб'єктами господарювання даної галузі та вимагає проведення аналізу щодо використання її механізмів відповідно до реалій сьогодення, які диктує середовище існування. Актуальність та затребуваність Інтернет-платформи є досить суттєвими для аграрних підприємств, адже внаслідок уведених карантинних заходів вони зазнали збитків через неможливість реалізовувати свою продукцію. Тому розширення представлення Інтернет-майданчиків в онлайн стане поштовхом до створення вебринку електронної сільськогосподарської комерції на вітчизняному ринку, де пропозицію на ньому будуть формувати багато різних товаровиробників – від великих агрохолдингів до одноосібних підсобних домогосподарств. Для початкової реалізації цієї платформи необхідні першочергова державна підтримка, фінансове та законодавче сприяння. Так, у червні 2020 р. Кабінетом Міністрів України був ініційований проєкт зі створення онлайн-платформи для реалізації продукції малими і середніми підприємствами. Планується, що дана платформа стане майданчиком, де матимуть змогу комунікувати між собою виробники сільськогосподарської продукції та споживачі без посередників. Створення даного онлайн-майданчику стане підтримкою для агропромислового сектору регіонів та стимулом для дистанційного збуту агропродукції в умовах пандемії COVID-19. Це також призведе до нового вектору налагодження онлайн-продажів сільськогосподарської продукції і діджиталізації всіх процесів, що із цим пов'язані.

Зараз у регіонах України запущена онлайн-платформа як соціальний проєкт «Відкритий ринок» (grupok.in.ua), який є доступним для аграрних товаровиробників та споживачів, але сьогодні там представлена продукція виробників Закарпатської, Київської, Харківської областей. Реалізовує його громадська організація «Освітньо-аналітичний центр розвитку громад» у партнерстві та за підтримки Асоціації міст України. Водночас

доцільним є запровадження такого майданчика і для інших регіонів вітчизняного ринку аграрної продукції, де поєднувати області за територіальним розташуванням та створити п'ять глобальних Інтернет-майданчиків: Південний, Північний, Східний, Західний та Центральний.

Для прикладу розглянемо реалізацію такого проєкту для аграрної Херсонщини, де це є актуально. Розпочати його впровадження слід з обласного рівня, долучивши безпосередньо до цього процесу Департамент агропромислового розвитку Херсонської обласної державної адміністрації у партнерстві з громадськими організаціями та з Асоціацією міст України. Проєктна назва даної Інтернет-платформи може бути «Агроонлайнкомерція».

Основні можливості та характеристики Інтернет-платформи «Агроонлайнкомерція» відображено в табл. 1.

Реалізація даної Інтернет-платформи – це створення майданчика для онлайн-продажів аграрної продукції, що дасть змогу зменшити ризики щодо ліквідації чи банкрутства малого та середнього бізнесу, місцевих сільськогосподарських товаровиробників, дрібних сімейних кооперативів Херсонської області. Це додатковий канал збуту сільськогосподарської продукції, який становитиме конкуренцію роздрібній торгівлі, оскільки зараз відбувається стрімке збільшення Інтернет-замовлень і популярність робити покупку в онлайн серед споживачів зростає. Метою створення Інтернет-платформи також передбачається акумулювання агровиробників не лише з однієї області, а й здійснення її систематичного доповнення залежно від того, скільки виробників бажають долучитися до такого каналу збуту продукції.

Для створення даної платформи щодо збуту агропродукції слід, щоб було наявне фінансове, технічне (діджиталізація), нормативно-правове та кадрове забезпечення (рис. 1).

Із рис. 1 видно, що фінансування Інтернет-платформи «Агроонлайнкомерція» планується здійснювати з використанням державних коштів (гранти, стартап-проєкти, Державний фонд регіонального розвитку), місцевого бюджету, громадських організацій, приватних фірм, міжнародних фондів. Це одні з перелічених варіантів, де можливо віднайти початкове фінансування на запуск та просування платформи для того, щоб отримати програмне забезпечення, технічне оснащення та розробити вебсайт для запуску онлайн-продажів. У результаті відбувається формування великого масиву оцифрованих даних у вигляді BigData, які показуватимуть характеристику, основні властивості продукту, що буде зручним для споживача, щоб визначитися, здійснювати покупку чи ні. Для запуску механізмів функціонування даної онлайн-платформи також бажаним була б підтримка на рівні Кабінету Міністрів України, обласної дер-

Характеристика Інтернет-платформи «Агроонлайнкомерція»

Інтернет-платформа «Агроонлайнкомерція» Гасло: РЕАЛІЗОВУЙ БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ	
Територія запровадження та цільова орієнтація	Херсонська область
Для кого?	Малий та середній бізнес аграрної продукції, місцеві сільськогосподарські товаровиробники, дрібні сімейні кооперативи.
Тип проєкту	Соціально-комерційний
Організатор проєкту	Херсонська обласна державна адміністрація Департамент агропромислового розвитку
Партнери проєкту	Громадські організації та Асоціація міст України.
Можливості Інтернет-майданчика	Пряма взаємодія агровиробника зі споживачем без посередників. Додаткова і безкоштовна можливість збуту продукції. Необмежений доступ до платформи як для підприємств, так і для покупців. Виробники зможуть розміщувати свої пропозиції без додаткової плати за це та в необмеженій кількості. Реалізація як у межах Херсонської області, так і в Одеській, Миколаївській, Запорізькій та Дніпропетровській областях.
Доступ через	Сайт та мобільний додаток.
Механізми здійснення реєстрації на платформі	Слід пройти процес реєстрації, це може бути як через мобільний додаток, так і на самому сайті платформи. Особливих даних для введення надавати не потрібно, достатньо вказати ПІБ, назву (за наявності) та місце розташування господарства чи проживання особи, яка планує реалізовувати товар, електронну пошту, контактний номер телефону.
Механізми потрапляння продукту на платформу	Це перелік послідовних дій: завантажити фото товару, написати його назву; вибрати категорію товару; зазначити коротку характеристику продукції; визначити та вказати ціну; вибрати місце розташування; вказати, чи доступний споживачеві самовивіз товару чи є доставка «Новою Поштою» чи в будь-який інший спосіб; зазначити контактний номер, за яким можуть зв'язуватися для уточнення деталей.
Пошук продукції на платформі	Це можна здійснити через «живий пошук» по сайту або скористатися наявними фільтрами.
Перспективи розвитку онлайн-майданчика	Розширення платформи за рахунок об'єднання всіх виробників сільськогосподарської продукції Херсонської, Одеської, Миколаївської, Запорізької та Дніпропетровської областей, тим самим створення майданчика для південних регіонів України.

жавної адміністрації, об'єднаних територіальних громад, які б, для прикладу, в рамках стратегій розвитку регіонів та аграрного виробництва запустили окремі проєкти щодо використання Інтернет-ресурсу в рамках просування аграрної продукції малим та середнім бізнесу. Реалізація функцій Інтернет-майданчика також забезпечується через наявність кадрів (маркетолог, дизайнер, редактор, СММ-фахівець), які володіють навичками ефективного складання і використання інформації щодо просування продукту та її реалізації, що призведе також і до підвищення конкурентоспроможності підприємства.

На початковому етапі в процесі формування онлайн-платформи слід здійснити відбір власників особистих селянських господарств (ОСГ) та малих фермерських господарств (ФГ), які будуть представлені; сформувати асортимент продукції, яка буде представлена на Інтернет-ресурсі. Бажаючи створення певної кооперації у складі 3 тис учасників, третина з яких – представники ОСГ та малі ФГ. На початку запуску даного Інтернет-майданчика доцільним вважаємо презентувати товаровиробників сільськогосподарської продукції, де

споживач міг би наочно побачити товар, оцінити його властивості та сформувати думку про нього, а це можливо зробити через проведення:

- масових заходів (ярмарки, агрофестивалі);
- ознайомчих поїздок до господарств;
- ярмарок-конференцій, що включає навчальну компоненту (експертна думка) та обговорення проблемних питань.

Апробацію даної платформи слід запустити в одному чи декількох регіонах, щоб можна було оцінити всі ризики пілотного проєкту та внести відповідні корективи для подальшої ефективної роботи.

Також доцільним є створення на даному майданчику й окремих онлайн-магазинів конкретного товаровиробника, який готовий вкладати кошти в просування своєї продукції та бренду. Інтернет-магазин – це вебресурси з каталогом продукції та можливістю замовлення й оплати товарів, які сподобалися покупцю. Такий суб'єкт акумулює у собі всі фінансові, торгові транзакції та бізнес-процеси, пов'язані з проведенням цих розрахунків. Інтернет-магазин у цьому контексті виступає безпосереднім учасником електронної комерції, адже для того, щоб реалізувати товар, у хід йдуть мобільна

Рис. 1. Чинники забезпечення функціонування Інтернет-платформи «Агроонлайнкомерція» щодо збуту сільськогосподарської продукції аграрними суб'єктами господарювання

комерція, електронний переказ коштів, управління ланцюгами поставок, Інтернет-маркетинг, обробка онлайн-транзакцій, електронний обмін даних, і це все відбувається з метою надання якісної послуги споживачу, тим самим мінімізуючи витрати його часових ресурсів.

Якщо здійснювати реалізацію через Інтернет-магазини чи платформи, так чи інакше суб'єкт господарювання зіштовхнеться з необхідністю здійснення просування та промоції серед цільового споживача, що користується послугами Інтернет-майданчика аграрної продукції, а здійснювати це слід через використання стратегії digital-маркетингу, переваги якої наведено на рис. 2.

Виходячи з перерахованих переваг на рис. 2, аграрні підприємства, використовуючи стратегію

контент-маркетингу через дану Інтернет-платформу, розширюють свою цільову клієнтську базу, це також сприяє формуванню та просуванню їхнього бренду, роблячи його більш успішним, упізнаваним та авторитетним, а це створює позитивний імідж для фірми.

Сьогодні контент-маркетинг також спонукає бути конкурентоспроможним за наявних змін чинників ринкового середовища, при цьому створюючи власний неповторний образ; стимулює суб'єктів господарювання до пошуку своєї ринкової ніші через формування знаку, що ідентифікує виробника за унікальними для нього властивостями, що, своєю чергою, призводить до нарощення виробничих потужностей, позитивних структурних зрушень, налагодження стабільного

Рис. 2. Переваги впровадження стратегії digital-маркетингу для аграрних суб'єктів господарювання

розвитку агроформування й ефективного використання наявних ресурсів.

Висновки з проведеного дослідження.

Сьогодні вітчизняне аграрне виробництво має дуже низький рівень оцифрування, що становить перспективний напрям, в якому слід рухатися суб'єктам господарювання, що тим самим призведе до створення вітчизняної комплексної платформи електронної та цифрової інтеграції сільського господарства на вебринок товарів і послуг. Зараз в умовах постійних трансформаційних змін аграрна сфера вимагає систематичного використання інноваційних технологій не лише у виробництві, а й пошуку нових каналів збуту та використання нових методів просування виробленої продукції до споживачів. Тому Інтернет-платформа в реаліях часу виступає як інноваційний чинник, який є додатковою можливістю для реалізації продукції аграрними підприємствами, що проявляється через пристосування до змін зовнішнього середовища, дає можливість бути активним учасником й ініціатором цих змін, запроваджуючи нові онлайн-технології у просуванні продукції: контент-маркетинг, таргетинг тощо. Інноваційний шлях розвитку з використанням Інтернет-майданчика як каналу збуту є для суб'єктів господарювання позитивною практикою і додатковою перевагою, що призводить до підвищення рівня конкурентоспроможності та ефективності їхньої діяльності. Але водночас для інтенсивного розвитку даного напрямку та просування цифрової інтеграції сільського господарства слід здійснювати залучення додаткових інвестиційних коштів, які пришвидшать розвиток даних платформ та розширять кількість користувачів, що тим самим збільшить обсяги товарообороту та грошових потоків від аграрної сфери.

Проведене дослідження дало підстави визначити основні переваги щодо використання аграрними підприємствами Інтернет-платформи: скорочення етапів перепродажу продукту від виробника до споживача з використанням Інтернет-технологій, через які відбувається пряма взаємодія з кінцевим покупцем; отримання якісних характеристик, властивостей та відгуків про продукт, порівняння його з аналогами; суттєве зниження витрат на оформлення угод та їх подальше ведення. Переведення реалізації товарів у вебсередовище дасть змогу аграрному малому та середньому бізнесу скоротити витрати на звичну реалізацію через роздрібні та оптові ринки, що, своєю чергою, дасть можливість понизити собівартість товару. Створення таких Інтернет-платформ із реалізації аграрної продукції є позитивним не лише для самих агровиробників, а й для обласних центрів, адже це є ще одним із напрямів поповнення бюджету регіону в умовах пандемії COVID-19.

Перспективою для аграрних підприємств сьогодні є просування продукції через диверсифікацію каналів продажів та перехід до нових каналів збуту, які вони раніше не використовували взагалі, і новостворена регіональна Інтернет-платформа є першочерговим кроком на шляху реалізації аграрної продукції в умовах карантину.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кирилов Ю.Є. Концептуальні засади конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 420 с.
2. Мудрак Р.П., Довгаль О.В. Актуальні проблеми глобальної економіки: зміни у світовому виробництві

в постпандемічний період. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2020. Вип. 96. Ч. 2. С. 116–131.

3. Наслідки епідемії COVID-19 та карантинних заходів для провідних секторів економіки України. *Дослідження за результатами глибинних інтерв'ю з власниками та топ-менеджерами українських компаній*. Київ ; Харків: О.А. Мірошниченко, 2020. 188 с.

4. Рябов І.Б., Шевкопляс І.М. Особливості та сучасні тенденції застосування системи digital-маркетингу на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8423> DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.93 (дата звернення: 28.06.2021).

5. Стукан Т.М. Інноваційний тип розвитку аграрних підприємств як чинник зміцнення конкурентоспроможних позицій. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. 2(76)/2020. С. 80–87. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2020-2-133>

6. Федів І., Федів Р. Основні виклики для аграрного сектору України в умовах пандемії COVID-19. *Аграрна політика і вдосконалення економічних відносин в АПК*. 2020. С. 13–17.

7. Швиденко О.М. Впровадження Інтернет-маркетингу в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2014. № 1. С. 129–135.

REFERENCES:

1. Kyrylov Yu.Ye. (2015) Kontseptualni zasady konkurentospromozhnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Conceptual bases of competitive development of agrarian sector of economy of Ukraine in the conditions of globalization]. Kherson: OLDI-PLYUS.

2. Mudrak R., Dovhal O. (2020) Aktualni problemy hlobalnoi ekonomiky: zminy u svitovomu vyrobnytvstvi v postpandemichnyi period [Current problems of the

global economy: changes in world production in the post-pandemic period]. *Zbirnyk naukovykh prats Uman'skoho NUS*, vol. 96, pp. 116–131.

3. Miroshnychenko O. (2020) Naslidky epidemii COVID-19 ta karantynnykh zakhodiv dlia providnykh sektoriv ekonomiky Ukrainy [Consequences of the COVID-19 epidemic and quarantine measures for the leading sectors of Ukraine's economy. Research based on the results of in-depth interviews with owners and top managers of Ukrainian companies]. Kharkiv: Vydavets O.A. Miroshnychenko.

4. Riabov I., Shevkoplyas I. (2020) Osoblyvosti ta suchasni tendentsii zastosuvannia systemy digital-marketynhu na pidpriemstvi [Features and current trends in the application of digital marketing system in the enterprise]. *Efektivna ekonomika*, vol. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8423> DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.93

5. Stukan T. (2020) Innovatsiyni typ rozvytku ahrarnykh pidpriemstv yak chynnyk zmitsnennia konkurentospromozhnykh pozytsii [Innovative type of development of agricultural enterprises as a factor in strengthening competitive positions]. *Fakhovyi zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu "Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi"*, vol. 2(76)/2020, pp. 80–87. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2020-2-133>

6. Fediv I., Fediv R. (2020) Osnovni vyklyky dlia ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh pandemii COVID-19 [The main challenges for the agricultural sector of Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic]. *Ahrarna polityka i vdoskonalennia ekonomichnykh vidnosyn v APK*, pp. 13–17.

7. Shvydenko O. (2014) Vprovadzhennia Internet-marketynhu v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Introduction of Internet marketing in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 129–135.

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО СТРАТЕГІЇ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

AN INTEGRATED APPROACH TO THE STRATEGY OF THE TRANSFORMATION OF PRODUCTIVE ENTERPRISES

УДК 338.242-027.5.1.33.3

<https://doi.org/10.32843/bses.66-13>**Чепельюк М.І.**

к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин Харківський національний університет імені Семена Кузнеця

Куценко К.І.

аспірант кафедри міжнародних економічних відносин Харківський національний університет імені Семена Кузнеця

Chepeliuk Marharyta

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic

Kutsenko Kateryna

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic

Об'єктом даного дослідження є промислові підприємства України. Методологія дослідження спирається на теоретичний і методологічний аналіз наукової літератури, статистичний і економетричний методи, а також спостереження, порівняльний метод, опис, вимірювання, аналіз. Для розроблення підходу проводиться трансформація структури підприємства, його бізнес-процесів і моделей. Комплексний підхід до трансформації дасть змогу побачити цілісну картину інтеграції стратегії, технологій, бізнес-процесів і даних для отримання значущих результатів у підвищенні ефективності бізнесу і оцінки цифрової зрілості підприємства. Розвиток часто описують як рух – від старого до нового, від простих форм до складних. Ми використовуємо цю метафору стосовно цифрового розвитку, такий рух має висхідну точку і мету, до якої рухається підприємство. Цифровий розвиток нескінченний, можна ставити нові цілі і рухатися далі. Для того щоб рухатися швидше та ефективніше, потрібно орієнтуватися у цій сфері.

Ключові слова: трансформація, стратегія, стратегічний інструментарій, цифровізація, цифрова зрілість, стратегія цифрової трансформації, маркетингова стратегія, промислове підприємство.

Объектом данного исследования являются промышленные предприятия Украины.

Методология исследования опирается на теоретический и методологический анализ научной литературы, статистический и эконометрический методы, а также наблюдение, сравнительный метод, описание, измерение, анализ. Для разработки подхода производится трансформация структуры предприятия, маркетинговой стратегии и моделей. Комплексный подход к трансформации позволит увидеть целостную картину интеграции стратегии, технологий, бизнес-процессов и данных для получения значимых результатов в повышении эффективности бизнеса и оценки цифровой зрелости предприятия. Развитие часто описывают как движение – от старого к новому, от простых форм к сложным. Мы используем эту метафору в отношении цифрового развития, такое движение имеет восходящую точку и цель, к которой движется предприятие. Цифровое развитие бесконечно, можно ставить новые цели и двигаться дальше. Для того чтобы двигаться быстрее и эффективнее, нужно ориентироваться в этой сфере.

Ключевые слова: трансформация, стратегия, стратегический инструментарий, цифровизация, цифровая зрелость, стратегия цифровой трансформации, маркетинговая стратегия, промышленное предприятие.

The subject of this study is Ukrainian industrial enterprises. The methodology of the study is based on theoretical and methodological analysis of scientific literature, statistical and econometric methods, as well as observation, comparative method, description, measurement, analysis. To develop the approach, the transformation of the structure of the enterprise, its business processes and models is carried out. An integrated approach to transformation will provide a holistic picture of the integration of strategy, technology, business processes and data to obtain meaningful results in improving business efficiency and assessing the digital maturity of an enterprise. Development is often described as a movement from old to new, from simple to complex forms. We use this metaphor for digital development, such a movement has a rising point and a purpose towards which the enterprise moves. Digital development is endless, we can set new goals and move on. In order to move faster and more effectively, we need to navigate in this area. The strategy should be based on an understanding of the current situation and a projection of the future. This makes it possible to choose the target and direction of traffic, to define resources, to propose back-up options. Competitive and digital transformation strategies are now needed, and new methodologies are needed for their development based on architectural, technological, value, ecosystem and methodological approaches. The strategic plan poses all the problems because of the rapid pace of change and the nature of governance, but that is what enterprises need now in the new economy. Marketing tools are becoming relevant in the development of a digital transformation strategy. External and internal factors must be taken into account in order to ensure that the enterprise's business activities generate a positive dynamic of economic growth. Marketing strategies should be taken into account and adapted to new developments in shaping a digital transformation strategy. Measuring digital maturity is becoming an applied tool for developing a digital strategy for a data-based organization, not just subjective judgments about potentially promising development paths.

Key words: transformation, strategy, strategic tools, digitization, digital maturity, digital transformation strategy, marketing strategy, industrial enterprise.

Постановка проблеми. Інтенсифікація реалізації новітніх управлінських технологій на всіх рівнях економічної системи потребує диверсифікації існуючих практик та інституційних форм, виявляючи фундаментальну неоднорідність економічного середовища здійснення виробничої діяльності промислових підприємств.

Стрімкий розвиток технологій, масштабна глобалізація, інновацізація є детермінантами трансформації існуючих методологій управління підприємствами під впливом сучасних концепцій та трендів світового економічного розвитку, що сприятиме формуванню дієвого механізму підвищення

рівня ефективності виробничо-економічних систем на засадах цифрової економіки.

У 2018 р. уряд схвалив «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки», яка передбачає здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, усвідомлення наявних викликів та інструментів розвитку цифрових інфраструктур, набуття персоналом цифрових компетенцій, а також визначає критичні сфери та проекти цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових техноло-

гій. Шлях до цифрової економіки пролягає через внутрішній ринок виробництва, використання та споживання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.

У зв'язку із цим досліджено широке коло питань, що стосуються поглибленого розгляду теоретичних аспектів та стратегічного управління в контексті сучасних концепцій та трендів світового економічного розвитку. Основну увагу дослідження присвячено впливу цифрової економіки на формування методології управління підприємствами, виявлення імперативів цифровізації промислових підприємств через призму векторів і форм реалізації інвестиційно-інноваційної діяльності, адже за сучасних умов господарювання одним із важливих чинників ефективного функціонування виробничо-економічної системи у довгостроковій перспективі є цифрова трансформація та ефективний механізм залучення інвестицій для її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Активні зміни в економіці у цілому, зокрема в контексті пандемії COVID-19, стали об'єктом уваги багатьох міжнародних установ та компаній, серед яких – Всесвітній економічний форум і партнери по регіональному огляду (WEF, 2020), провідні консалтингові компанії, такі як Deloitte Touche Tohmatsu Limited (Deloitte, 2020), McKinsey & Company (McKinsey, 2020), Gartner (2020). Їхня діяльність спрямована на виявлення ключових тенденцій, аналіз основних причинно-наслідкових зв'язків глобальних змін на ринку та економічної взаємодії у цілому. Однак такі дослідження носять широкомасштабний характер, і для подолання кризи і подальшого ефективного розвитку підприємств необхідно приділяти увагу трансформації бізнесу, яка визначає мету й основні завдання даного дослідження [1; 2; 7].

З урахуванням цього у статті використовується структурований варіант огляду літератури. Структурований огляд літератури дає змогу вибрати й оцінити дослідження, щоб відповісти на поставлене запитання. Проведення огляду літератури є формальним способом узагальнення інформації з наявних первинних досліджень, пов'язаних із набором дослідницьких питань.

Окрім того, у цій роботі використовувалися загальні методи наукових досліджень, такі як аналіз і синтез, дедукція та індукція, пошук причинно-наслідкових зв'язків.

Постановка завдання. Метою дослідження є створення комплексного підходу до стратегії цифрової трансформації, що забезпечує ефективне проведення цифрових перетворень промислових підприємств, яке забезпечить отримання максимальних вигід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблення стратегій підприємств є першим і основним етапом цифрової трансформації бізнес-

процесів, що включає у себе набір сценаріїв, що відповідають за бізнес-завдання підприємства. Ефективна стратегія не може бути просто метою підвищення ефективності та оптимізації бізнесу. Успішна реалізація цифрової стратегії дасть змогу підприємствам не втратити свої конкурентні позиції і завоювати нові ринки. При цьому слід урахувати, що в сучасних конкурентних умовах необхідно оперативно розробляти стратегії [3; 5].

Цифрова трансформація є комплексним упровадженням процесних інновацій. Процесною інновацією є впровадження нових або значно вдосконалених методів виробництва або поставки. Мається на увазі значні зміни в техніці, обладнанні та/або програмному забезпеченні.

Ключова складність процесних інновацій пов'язана з їх системним характером: зміна однієї частини виробничої системи вплине на інші підсистеми і процеси. Упровадження будь-яких технологічних інновацій може призвести до непередбачених технологічних проблем, потреби в освоєнні нових навичок і зростанні вимог до кваліфікації обслуговуючого персоналу, а також значних змін у робочих процесах протягом виробничого циклу [6; 8; 9].

Цифрова трансформація тягне за собою перетворення структури, процесів та бізнес-моделі.

Для того щоб мінімізувати ризики і збільшити ефект від упровадження, як перші кроки ми пропонуємо сформулювати концепцію і розробити стратегію цифрової трансформації.

Оцінка «цифрової зрілості» дає змогу прийняти обґрунтовані рішення про інвестиції в проекти цифрової трансформації і мінімізувати ризики [10].

Оцінка цифрової зрілості – це багаторівневе дослідження організації, яке дає змогу оцінити потенціал її зростання, виявити зони розвитку і розробити індивідуальну стратегію цифрової трансформації. Розуміючи «точку відліку», керівництво організації може поставити перед співробітниками завдання опрацювати пропозиції щодо вибору оптимального варіанта розвитку. Своєю чергою, команда може поставити перед собою амбітні цілі, засновані на реальних наявних ресурсах [6; 8; 9].

Оцінка цифрової зрілості стає прикладним інструментом розроблення цифрової стратегії організації, заснованої на даних, а не лише суб'єктивних судженнях про потенційно перспективні шляхи розвитку. Такі цифрові стратегії в результаті мають більш високу точність, отже, мають більше шансів бути реалізованими протягом декількох років. Оцінка рівня цифрової зрілості як спосіб оцінки поточного стану організації:

- вводить у рамку трансформації роботу з культурою, кадрами, процесами;

- дає змогу зіставляти рівень розвитку аналітики й якості даних, кадрів та інфраструктури з рівнем процесного і продуктового управління;

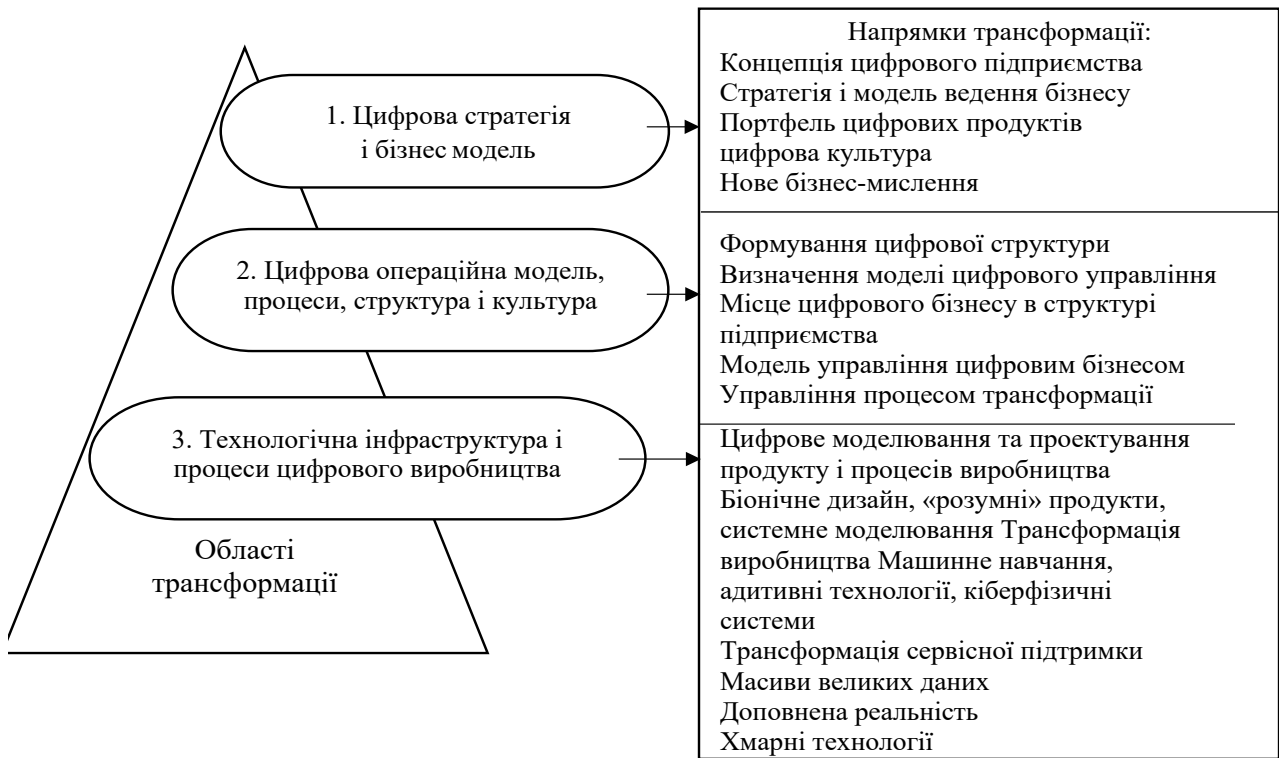

Рис. 1. Напрями цифрової трансформації

Джерело: авторська розробка

- надає порівняльну оцінку організації у цілому та її окремих підрозділів;
 - формує план необхідних дій аж до рівня окремих підрозділів, департаментів та відділів [13–15].
- Також слід зазначити, що стратегії цифрової трансформації корелюються з маркетинговими стратегіями промислового підприємства. Під час

формування стратегії цифрової трансформації потрібно враховувати або розробляти маркетингові стратегії, що включатимуть цілі, завдання та результати цих стратегій. Доцільно корелювати стратегію цифрової трансформації з маркетинговою стратегією диференціації продукту, що насамперед поліпшує технічне лідерство фірми на ринку,

Рис. 2. Етапи цифрової трансформації

Джерело: авторська розробка

Підвищення ефективності Зниження витрат Ріст виручки і прибутку Вихід на нові ринки Поліпшення інших показників бізнесу Ефекти від упровадження	Ризики Недостатній ефект Перевищення бюджету Втрата керованості Зниження ефективності виробництва Не цільові витрати
---	---

Рис. 3. Ефекти та ризики від упровадження цифрової стратегії

Вибір пріоритетних процесів і цільових сфер діяльності для трансформації Оцінка ефективності пропонованих змін. Розроблення концепції цифрового підприємства Розроблення стратегії і бізнес-моделі. Портфель і дорожня карта проєктів	Цілі: Оцінити поточну структуру і процеси компанії з погляду ефективності та готовності до передбачуваних змін Оцінити ефективність передбачуваних змін, сформулювати дорожню карту Завдання: Сформулювати критерії лідерства в галузі на основі кращої практики і технологічних трендів Провести порівняльний аналіз поточного стану щодо цільових показників Виділити процеси, зміна яких дасть найбільший ефект Розрахувати бюджети і фінансову модель майбутніх перетворень Результат: Концепція і стратегія трансформації на основі розвитку існуючих і впровадження нових бізнес-моделей, процесів, інфраструктури і сервісів Фінансово-економічне обґрунтування Розрахунок ефективності впровадження Дорожня карта трансформації
---	---

Рис. 4. Концепція формування стратегії цифрової трансформації

Таблиця 1

Ключові блоки для оцінки цифрової зрілості

	Блок	
1.	Цифрова культура	Рівень організаційної культури, що підтримує процеси постійного вдосконалення та інновацій, управління змінами
2	Кадри	Відповідність персоналу компетенціям держслужбовця, необхідним для успішної роботи в умовах цифрової економіки
3	Процеси	Застосування практик процесного управління: методи оптимізації процесів, бережливе виробництво, дизайн-мислення. Аналіз, моніторинг та постійне оновлення процесів
4	Цифрові продукти	Аналіз існуючих продуктів і діяльності з ними. Продукт – рішення потреби користувача, що несе в собі цінність для останнього
5	Моделі	Постійне оновлення моделей, їх валідність і включеність у процеси діяльності
6	Дані	Доступ до необхідних даних у режимі реального часу із забезпеченням необхідного рівня безпеки. Повнота й якість даних для прийняття рішень
7	Інфраструктура і інструменти	Доступ до сучасної цифрової інфраструктури і забезпечення роботи на всіх типах пристроїв

Джерело: сформовано авторами [11; 12]

надійність продукту в експлуатації, забезпечує впізнання продукту на ринку. Отже, під час формування стратегії цифрової трансформації доцільно враховувати маркетингові стратегії та адаптувати їх до нових змін.

Висновки з проведеного дослідження.

Представлена концепція включає покрокове перетворення структури, процесів і бізнес-моделі підприємства. Проте з огляду на додаткові складнощі, пов'язані з впровадженням нових технологій і відсутністю однозначного розуміння всіх нюансів її впровадження, масштаб проблеми неясний. Ці складності роблять технологічні інновації, особливо в контексті цифрової трансформації, надзвичайно складним завданням, що вимагає постійної оптимізації процесів і дій, які можуть виходити далеко за рамки спочатку позначеного обсягу робіт з впровадження.

За даними дослідження Digital IQ 2020 р., проведеного компаніями PwC і ABBYY серед керівників і фахівців промислових підприємств, банків, телеком, транспортних і логістичних компаній, середній показник їхньої цифрової зрілості (ступінь готовності до впровадження цифрових рішень) за підсумками 2020 р. становив 2,8 із 5 балів. На думку респондентів, у найближчі два роки підвищити цифрову зрілість їм допоможуть платформи глибинного аналізу процесів та інструменти для інтелектуального аналізу бізнес-процесів: попит на ці системи може збільшитися на 140%. Такий інтерес експерти пояснюють тим, що дані рішення дають змогу прогнозувати повернення інвестицій у технології.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. McKinsey & Company (2020) Available at: <https://www.mckinsey.com> (дата звернення: 27.06.2021).
2. Gartner (2020) Available at: <https://www.gartner.com/en> (дата звернення: 27.06.2021).
3. Strategy Partners (2020) Available at: <https://strategy.ru> (дата звернення: 27.06.2021).
4. Отенко І.П. Стратегічні пріоритети підприємства : монографія. Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. 180 с.
5. Отенко І.П., Чепелюк М.І. Корпоративна культура: міжнародний та трансформаційний аспекти: монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 256 с.
6. Sondergaard P. (2019) Did Digital Die? Available at: <https://www.sondergaardgroup.com/post/did-digital-die> (дата звернення: 27.06.2021).
7. PWS (2020) Navigating the rising tide of uncertainty: 23rd Annual Global CEO Survey. Available at: <https://www.pwc.com/gx/en/ceo-survey/2020/reports/pwc-23rd-global-ceo-survey.pdf> (дата звернення: 27.06.2021).
8. Casselman R.M., Samson D. Aligning knowledge strategy and knowledge capabilities. *Technology Analysis & Strategic Management*. 2007. No. 19(1), pp. 69–81.
9. Venkitachalam K., Willmott H. (2016) Determining strategic shifts between codification and personalization

in operational environments. *Journal of Strategy and Management*, no. 9(1), pp. 2–14.

10. Vial G. (2019) Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, no. 28(2), pp. 118–144.

11. Briel F. V., Davidsson P., Recker J. (2018) Digital technologies as external enablers of new venture creation in the IT hardware sector. *Entrepreneurship Theory and Practice*, no. 42(1), pp. 47–69.

12. Giones F., Brem A. (2017) Digital technology entrepreneurship: A definition and research agenda. *Technology Innovation Management Review*, no. 7(5), pp. 44–51.

13. Nambisan S., Wright M., Feldman M. (2019) The digital transformation of innovation and entrepreneurship: Progress, challenges and key themes. *Research Policy*, no. 48(8), pp. 1–9.

14. Sturgeon T. J. (2019) Upgrading strategies for the digital economy. *Global Strategy Journal*, no. 11(7), pp. 1–24.

15. Billon M., Lera-Lopez F., Marco R. (2010) Differences in digitalization levels: a multivariate analysis studying the global digital divide. Available at: <https://www.readcube.com/articles/10.1007%2Fs10290-009-0045-y> (дата звернення: 27.06.2021).

REFERENCES:

1. McKinsey & Company (2020) Available at: <https://www.mckinsey.com/#> (accessed 27 June 2021).
2. Gartner (2020) Available at: <https://www.gartner.com/en> (accessed 27 June 2021).
3. Strategy Partners (2020) Available at: <https://strategy.ru> (accessed 27 June 2021).
4. Otenko I.P. (2008) Strategichni prioriteti pidpriemstva [The strategic priorities of the enterprise]. Kharkiv: KhNEU. (in Ukrainian)
5. Otenko I.P., Chepeliuk M.I. (2018) Korporatyvna kultura: mizhnarodnyi ta transformatsiyni aspekty [Corporate culture: international and transformational aspects]. Kharkiv: KhEU. (in Ukrainian)
6. Sondergaard P. (2019) Did Digital Die? Available at: <https://www.sondergaardgroup.com/post/did-digital-die> (accessed 27 June 2021).
7. PWS (2020) Navigating the rising tide of uncertainty: 23rd Annual Global CEO Survey. Available at: <https://www.pwc.com/gx/en/ceo-survey/2020/reports/pwc-global-ceo-survey.pdf>. (accessed 27 June 2021).
8. Casselman R.M., Samson D. (2007) Aligning knowledge strategy and knowledge capabilities. *Technology Analysis & Strategic Management*, no. 19(1), pp. 69–81.
9. Venkitachalam K., Willmott H. (2016) Determining strategic shifts between codification and personalization in operational environments. *Journal of Strategy and Management*, no. 9(1), pp. 2–14.
10. Vial G. (2019) Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, no. 28(2), pp. 118–144.
11. Briel F. V., Davidsson P., Recker J. (2018) Digital technologies as external enablers of new venture creation in the IT hardware sector. *Entrepreneurship Theory and Practice*, no. 42(1), pp. 47–69.
12. Giones F., Brem A. (2017) Digital technology entrepreneurship: A definition and research agenda.

Technology Innovation Management Review, no. 7(5), pp. 44–51.

13. Nambisan S., Wright M., Feldman M. (2019) The digital transformation of innovation and entrepreneurship: Progress, challenges and key themes. *Research Policy*, no. 48(8), pp. 1–9.

14. Sturgeon T. J. (2019) Upgrading strategies for the digital economy. *Global Strategy Journal*, no. 11(7),

pp. 1–24.

15. Billon M., Lera-Lopez F., Marco R. (2010) Differences in digitalization levels: a multivariate analysis studying the global digital divide. Available at: <https://www.readcube.com/articles/10.1007%2Fs10290-009-0045-y>. (accessed 27 June 2021).

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКАГАСТРОНОМІЧНИЙ БРЕНД ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ
УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОЮ ДЕСТИНАЦІЄЮGASTRONOMIC BRAND AS AN EFFECTIVE TOOL
FOR TOURIST DESTINATION MANAGEMENT

Метою даного дослідження є визначення етапів формування та особливостей застосування гастрономічного бренду для підвищення атрактивності й ефективності управління туристичною дестинацією. У результаті дослідження визначено: процес створення бренду має відбуватися поетапно та передбачає визначення типу території, виявлення щільності зв'язку між кількістю туристів та їхніми гастрономічними запитами (якщо такі взагалі існують), ідентифікація та відтворення історичних традицій етнічної кухні та створення умов гармонійного поєднання гастрономічного бренду з брендом туристичної дестинації; між гастрономічним брендом території та брендом туристичної дестинації існує прямо пропорційний зв'язок: наявність першого сприяє сталому розвитку другого; позитивний вплив гастрономічного бренду на розвиток туристичної дестинації стає можливим за рахунок гармонізації спільних ціннісно-орієнтованих складників що реалізуються в рамках брендингу дестинації так само, як і під час гастрономічного брендингу території.

Ключові слова: гастрономічний бренд, туристична дестинація, територія, гармонізація, розвиток.

Целью данного исследования является определение этапов формирования и

особенностей применения гастрономического бренда для повышения атрактивности и эффективности управления туристической дестинации. В результате исследования определено: процесс создания бренда должен происходить поэтапно, он предусматривает определение типа территории, выявление плотности связи между количеством туристов и их гастрономическими запросами (если таковые вообще существуют), идентификацию и воспроизведение исторических традиций этнической кухни, создание условий гармоничного сочетания гастрономического бренда с брендом туристической дестинации; между гастрономическим брендом территории и брендом туристической дестинации существует прямо пропорциональная связь: наличие первого способствует устойчивому развитию второго; положительное влияние гастрономического бренда на развитие туристической дестинации становится возможным за счет гармонизации общих ценностно-ориентированных составляющих, реализуемых в рамках брендинга дестинации так же, как и во время гастрономического брендинга территории.

Ключевые слова: гастрономический бренд, туристическая дестинация, территория, гармонизация, развитие.

УДК 338.48:[641:659.126

<https://doi.org/10.32843/bses.66-14>

Зеленко О.О.

д.е.н., доцент,
професор кафедри
міжнародної економіки і туризму
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Дала

Zelenko Olena

Volodymyr Dahl East Ukrainian
National University

The article considers the peculiarities of the formation of the gastronomic brand of the territory. It was found that a large number of scientific works on gastronomic branding does not reveal the essence of the stages of formation of such a brand. Despite some successful practices in the use of gastronomic products to promote tourism services, the general recommendations for the use of the gastronomic brand as a tool for managing the development of a tourist destination in the functioning of the tourism industry at the regional level remain undisclosed. Based on the review of previous publications, the purpose of this study is to determine the stages of formation and features of the gastronomic brand to increase the attractiveness and efficiency of tourist destination management. As a result of the study on the role of the gastronomic brand in the process of managing a tourist destination, it was determined: the process of creating a brand should take place in stages, and involves determining the type of territory, identifying the relationship between the number of tourists and their gastronomic needs, historical traditions of ethnic cuisine and the creation of conditions for a harmonious combination of gastronomic brand with the brand of a tourist destination; there is a directly proportional connection between the gastronomic brand of the territory and the brand of the tourist destination: the presence of the former contributes to the sustainable development of the latter; The positive impact of the gastronomic brand on the development of the tourist destination becomes possible due to the harmonization of common value-oriented components implemented in the destination branding as well as during gastronomic branding. Ukraine is just beginning its journey to recognize its gastronomic products, traditions and related historical and cultural heritage. Adherence to the presented recommendations on the creation and gastronomic brands of certain areas will promote their development as tourist destinations, improve the socio-economic situation of the region, and allow to restore the full functioning of the tourism industry after the pandemic crisis.

Key words: gastronomic brand, tourist destination, territory, harmonization, development.

Постановка проблеми. Сучасний туризм – це не просто сонце, море і пісок. Сучасний турист із кожним роком стає вибагливішим у своїх уподобаннях та висуває ще більше вимог до провайдерів туристичних послуг. Не останню роль у процесі вибору туристичного продукту відіграє гастрономічний складник. Саме їжа, що споживається під час подорожі, є одним із найбільш важливих складни-

ків, під впливом якої формуються яскраві враження туриста. Поступово за останні двадцять років сформовано окремий напрям – гастрономічний туризм – центральну роль та власне мету подорожі виконує конкретний продукт харчування, напій або страва, заради якої, власне, і здійснюється подорож.

Світова практика розвитку туристичної індустрії налічує вже достатню кількість прикладів фор-

мування нових туристичних дестинацій на основі просування наявних у конкретному регіоні унікальних гастрономічних продуктів. Україна, маючи унікальну національну кухню, також може стати центром гастрономічного паломництва, але необхідно розуміти, як саме формується гастрономічний бренд та яку роль він відіграє у подальшому розвитку туризму на території, до якої він належить.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На відміну від закордонних колег проблематика гастрономічного туризму є відносно новою для української наукової спільноти. Тим не менше вже є ціла низка публікацій, присвячених розвитку гастрономічного туризму та перспективам формування національних гастрономічних брендів у межах України та окремих її територій. Серед авторів, що працюють із цією проблематикою, можна виділити: О. Дишкантюк та К. Власюк [1], І. Нестерук [2], Д. Горову [3], Ю. Лагусева та К. Балиніна [4], Ю. Травську та О. Чернову [5], І. Гайворонську [6] тощо.

На переконання більшості українських і закордонних науковців, ринок гастрономічного туризму та всіх його супутніх компонентів тільки розпочинає свій розвиток [1, с. 15], має багато ніш, які ще не заповнені та можуть розглядатися як перспективні для потенційних провайдерів послуг такого характеру. Дехто, розкриваючи проблематику гастрономічного туризму, намагається пояснити це явище з позиції наукового пізнання, визначає його як сучасний соціокультурний феномен, вартий активних комплексних досліджень із використанням такого методу, як соціальний експеримент [2, с. 213–214]. Інші дослідники висвітлюють процес створення гастрономічних маршрутів із суто практичного погляду, здійснивши акцент на організаційних та технологічних аспектах розвитку даного напрямку туристичних послуг [3].

Ґрунтовне дослідження щодо наявності взаємозв'язку між гастрономічним брендингом території та розвитком туристичної дестинації провели закордонні науковиці Ю. Травська та О. Чернова [5]. Авторки запропонували визначити щільність та міцність такого взаємозв'язку за кількістю згадувань гастрономічного продукту (що претендує на роль бренду) у рекламі провайдерів туристичних послуг.

Результати колег доповнюють дослідження Ю. Лагусева та К. Балиніна [4], які зробили спробу класифікувати наявні гастрономічні бренди відповідно до різних критеріїв. Науковці зазначають, що даний ресурс, який є фактично у кожній території, використовується несистематично, а тому його вплив на розвиток туристичних дестинацій та економіку регіону визначити достатньо проблематично.

Наявність великої кількості наукових доробок щодо гастрономічного брендингу не розкриває сутності етапів формування такого бренду. Незважаючи на окремі успішні практики викорис-

тання гастрономічних продуктів для просування туристичних послуг, так і залишаються нерозкритими загальні рекомендації щодо використання гастрономічного бренду як інструменту управління розвитком туристичної дестинації в умовах функціонування вітчизняної туристичної галузі на регіональному рівні.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення етапів формування та особливостей застосування гастрономічного бренду для підвищення атрактивності й ефективності управління туристичною дестинацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети дослідження доцільно чітко визначити всі складники поняття гастрономічного бренду та ступінь його причетності до процесу обслуговування туристів на конкретній території.

Загалом під брендом прийнято розуміти сукупність понять та уявлень, які сформовано групою людей, населенням регіону, країни, міжнародною спільнотою про конкретний товар, послугу, підприємство, що їх виробляє. Відповідно, під гастрономічним брендом розуміється сукупність уявлень людей про певний продукт або про страву чи напій автентичної кухні конкретної території. Поява гастрономічного бренду передуює розвитку гастрономічного туризму в конкретному регіоні.

Підґрунтям формування гастрономічного бренду [1, с. 16] є теруар – сукупність природно-кліматичних чинників та додаткових специфічних характеристик місцевості (рельєф, наявність гідроресурсів, рослинний і тваринний світ), які визначають унікальність властивостей сільськогосподарських продуктів, що на ній виробляються. Саме ця неповторність території за певними характеристиками формує основу для появи продуктів харчування, страв і напоїв та традицій їх споживання, яких немає у жодній іншій місцевості.

Успішне формування гастрономічного бренду передбачає реалізацію декількох етапів:

1. Визначення типу території, для якої передбачається розроблення гастрономічного бренду. Як правило, така градація визначається сільською місцевістю (монокультурне поселення з моногастрономічними вподобаннями) чи міським поселенням (здебільшого являє собою мультикультурне середовище зі спектром різноманітних гастрономічних уподобань).

2. Визначення рівня впливу гастрономічних аспектів на туристичний потік: чи існує взагалі така залежність. Якщо існує, то наскільки щільним є цей зв'язок. Джерелом отримання такої інформації можуть бути різноманітні Інтернет-платформи, які пропонують різноманітні сервіси з організації подорожей. Кількісний та якісний аналіз запитів від користувачів дасть можливість визначити, що саме приваблює туриста, чи є серед переліку атрактивних чинників гастрономія, виявлення

якої свідчитиме про наявність латентного гастро-бренду. Якщо такого немає, необхідно шукати унікальні продукти, напої чи страви.

3. Ідентифікація та відтворення культурно-історичних традицій створення та споживання визначеного продукту або страви чи напою, дотримання яких має на меті посилити враження туриста не лише від процесу споживання їжі, а й від усієї туристичної дестинації, до якої він завітав.

4. Створення умов гармонійного поєднання гастрономічного бренду з туристичним брендом дестинації. Обидва бренди мають підсилювати позитивний вплив один одного на контактні аудиторії за рахунок єдності концепцій розвитку.

Для забезпечення такої єдності варто звернутися до пропозицій І. Гайворонської [6, с. 126], яка запропонувала систему змістових елементів ціннісно-орієнтованої концепції брендингу туристичної дестинації. Спираючись на складники даної концепції, можна схематично представити принципи гармонізації бренду туристичної дестинації та гастрономічного бренду тієї самої території (рис. 1).

Відповідно до пропозицій І. Гайворонської [6, с. 126], система змістових елементів ціннісно-орієнтованої концепції брендингу туристичної дестинації включає:

- якість території, що визначається естетичністю, креативністю дизайну та відчуттям затишку, яке має супроводжувати туриста весь час перебування в межах дестинації;

- екологічність, комфорт та безпека туриста під час перебування в межах дестинації, що передбачає: високу якість та безпечність під час трансферту, розміщення та харчування відвідувачів, якісну інфраструктуру гостинності, застосування новітніх технологій у процесах обслуговування туристів та вторинної переробки, доступність соціальних послуг;

- привітність та толерантність місцевої громади до власних традицій та до відвідувачів території їх постійного проживання;

- сприятливі умови для підприємництва і творчої самореалізації, що передбачає створення партнерських умов між усіма суб'єктами економічної діяльності, зацікавленими у гармонійному розвитку туристичної дестинації;

- різноманітне культурне життя та широкий спектр розваг, що передбачає наявність відповідних умов та локацій для проведення культурних заходів на тлі усталених традицій щорічних заходів, заради яких і приїжджатимуть туристи;

- збереження власної ідентичності та унікальності території через підтримку та збереження культурно-історичних традицій шляхом проведення різноманітних заходів, а також через їх фіксацію у регіональній фірмовій туристичній символіці;

- культура споживання окремих продуктів, напоїв чи страв, притаманних лише для цієї території, через створення атрактивних гастрономічних локацій, розроблення гастрономічних маршрутів, проведення презентацій та майстер-класів тощо.

На перший погляд тільки останній складник має відношення до обох брендів, але насправді всі перераховані складники ціннісно-орієнтованої концепції брендингу туристичної дестинації будуть посилені та ефективно реалізовані саме за наявності якісно сформованого гастрономічного бренду, і навпаки, а всі представлені складники є обов'язковими для його формування та розвитку (табл. 1).

Україна вже має успішний досвід упровадження гастрономічних брендів. Серед них є продукти, які мають офіційно зареєстроване географічне зазначення. Першим таким продуктом в Україні стала гуцульська овеча бринза. Географічні зазначення мають як швидші, так і відкладені у часі виграші. Зокрема, це свідчить, що продукт походить із певної території, він якісний, автентичний, унікальний, виготовляється за віковими традиціями сироваріння і може бути виготовлений тільки на цій території, все решта – це

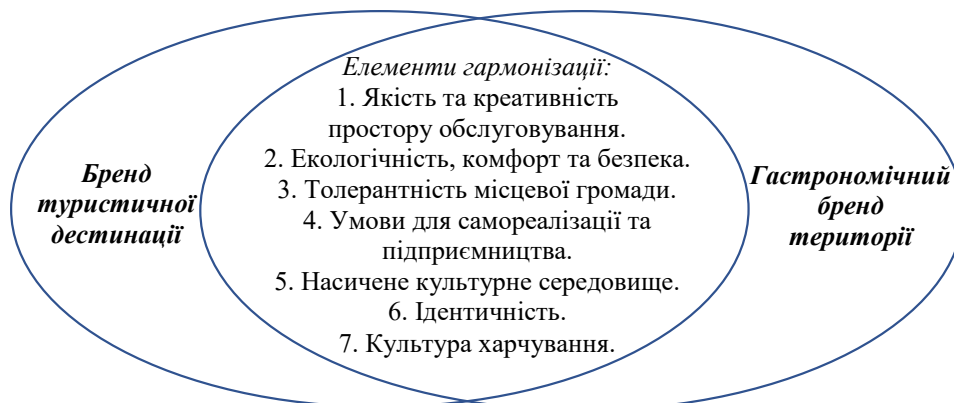

Рис. 1. Гармонізація бренду туристичної дестинації та гастрономічного бренду території на основі спільних ціннісно-орієнтованих елементів

Джерело: побудовано автором на основі [6, с. 126]

Таблиця 1

Реалізація ціннісно-орієнтованих складників у гастрономічному бренді території

Ціннісно-орієнтований складник	Практичні заходи та рекомендації для реалізації
1. Якість та креативність простору обслуговування	– нестандартний підхід до оформлення приміщень та прилеглої території, де відбувається процес обслуговування та споживання гастрономічної продукції; – створення автентичної атмосфери споживання продуктів, готових страв та напоїв
2. Екологічність, комфорт та безпека	– екологічне виробництво продуктів харчування; – дотримання всіх санітарно-гігієнічних умов під час виробництва гастрономічної продукції та її споживання відвідувачами; – дотримання норм технологічної безпеки під час відвідування виробництва та організації і проведення різноманітних гастрономічних заходів
3. Толерантність місцевої громади	– підтримка мешканцями громади діяльності виробників гастрономічної продукції; – шанобливе ставлення до туристів, які відвідують регіон і безпосередньо гастрономічні локації; – опанування іноземних мов для спрощення процесу комунікації із закордонними відвідувачами
4. Умови для самореалізації та підприємництва	– підтримка розвитку підприємництва у виробництві гастрономічної продукції з боку місцевих органів влади; – залучення зовнішніх джерел фінансових ресурсів для реалізації нових гастрономічних проєктів; – створення рівних умов здорової конкуренції для всіх учасників і провайдерів ринку гастрономічних послуг регіону
5. Насичене культурне середовище	– проведення гастрономічних ярмарок та фестивалів; – організація майстер-класів із кулінарного мистецтва; – створення музеїв відповідної гастрономічної тематики
6. Ідентичність	– розповсюдження інформації про власну гастрономічну унікальність через організацію гастрономічних турів; – збереження традицій виробництва гастрономічної продукції; використання автентичних засобів виробництва; – розроблення та проведення активної PR-кампанії щодо збереження гастрономічних традицій регіону та просування самого гастрономічного бренду і його символики
7. Культура харчування	– збереження та пропаганда культури споживання окремих продуктів, страв, напоїв, що стали основою створення гастрономічного бренду; – пропаганда здорового харчування та культури правильного споживання окремих продуктів, страв та напоїв (зокрема, алкогольних); – створення та/або підтримка закладів громадського харчування, які сприятимуть розвитку гастрономічного бренду території

Джерело: сформовано автором на основі [6]

підробка. Щорічно гастрономічний фестиваль, присвячений саме цьому продукту, залучає до цієї туристичної дестинації тисячі шанувальників цього молочного продукту.

Активно над своїм гастрономічним мульти-брендом працюють Одеса, Львів, Полтава [7; 8]. Не одне випробування доведеться пройти новому гастрономічному проєкту, який пропонується зробити гастробрендом м. Київ, – це перепічка «Kuiv Pie», але вже зараз проєкт підлягає критиці як мінімум за свою назву, що містить слова іншомовного походження.

Висновки з проведеного дослідження.

В результаті проведеного дослідження щодо ролі гастрономічного бренду у процесі управління туристичною дестинацією визначено:

– процес створення бренду має відбуватися поетапно та передбачає визначення типу території, виявлення щільності зв'язку між кількістю туристів та їхніми гастрономічними запитами (якщо такі взагалі існують), ідентифікацію та відтворення історичних традицій етнічної кухні та

створення умов гармонійного поєднання гастрономічного бренду з брендом туристичної дестинації;

– між гастрономічним брендом території та брендом туристичної дестинації існує прямо пропорційний зв'язок: наявність першого сприяє сталому розвитку другого;

– позитивний вплив гастрономічного бренду на розвиток туристичної дестинації стає можливим за рахунок гармонізації спільних ціннісно-орієнтованих складників, що реалізуються в рамках брендингу дестинації так само, як і під час гастрономічного брендингу.

Україна тільки розпочинає свій шлях до визнання своїх гастрономічних продуктів, традицій та пов'язаного з ними історико-культурного надбання. Дотримання представлених рекомендацій щодо створення та гастрономічних брендів окремих територій сприятиме їх розвитку як туристичних дестинацій, поліпшить соціально-економічне становище даного регіону та дасть змогу відновити повноцінне функціонування туристичної галузі після пандемічної кризи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дишкантюк О.В., Власюк К.В. Гастрономічний туризм. Одеса : Олді-Плюс, 2021. 136 с.
2. Нестерук І.К. Гастрономічний туризм: методична платформа. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. Вип. 7. С. 210–214.
3. Горова Д. Гастрономічний туризм в Україні та світі: чим цікавий та як все влаштовано. *Lowcost.UA*. 2020. 5 листопада. URL: <https://lowcost.ua/what-is-food-tourism/>
4. Лагусев Ю.М., Балынин К.А. Гастрономические бренды как средства продвижения дестинаций. *Сервис Plus*. 2016. Т. 10. № 2. С. 9–16.
5. Травская Ю.Г., Чернова О.В. Роль гастрономических брендов в продвижении туристических дестинаций. *Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета*. 2015. № 1(91). С. 52–59.
6. Гайворонська І.В. Брендинг дестинації у процесі відтворення регіонального продукту. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 121–132.
7. Зеленко О.О., Готкевич Р.А. Гастротуризм як складова туристичної галузі на Сході України. *Часопис економічних реформ*. 2021. № 1(41). С. 107–116.
8. Олішевська Ю.А. Особливості гастрономічного брендингу України. *Географія та туризм*. 2019. № 53. С. 27–34.

REFERENCES:

1. Dishkanyuk O.V., Vlasyuk K.V. (2021) *Hastronomichnyi turizm* [Gastronomic tourism]. Odessa: Oldi-Plus. (in Ukrainian)

2. Nesteruk I.K. (2017) *Hastronomichnyy turizm: metodychna platforma* [Gastronomic tourism: a methodical platform]. *Naukoviy visnik of the Kherson State University. Series: Economics of Science*, no. 7, pp. 210–214.

3. Gorova D. (2020) *Hastronomichnyy turizm v Ukraini ta sviti: chym tsikavyi ta yak vse vlashtovano* [Gastronomic tourism in Ukraine and the world: what is interesting and how everything is arranged]. *Lowcost.UA*. 5 November. Available at: <https://lowcost.ua/what-is-food-tourism/> (accessed 1 July 2021).

4. Lagusev Y.M., Balynin K.A. (2016) *Gastronomich-eskiye brendy kak sredstva prodvizheniya destinatsiy* [Gastronomic brands as a means of promoting destinations]. *Service Plus*, vol. 10, no. 2, pp. 9–16.

5. Travskaya Y.G., Chernova O.V. (2015) *Rol' gastronomicheskikh brendov v prodvizhenii turisticheskikh destinatsiy* [The role of gastronomic brands in promoting tourist destinations]. *Bulletin of the St. Petersburg State University of Economics*, no. 1(91), pp. 52–59.

6. Gaivoronska I.V. (2019) *Brendynh destynatsiyi u protsesi vidtvorennya rehional'noho produktu* [Destination branding in the process of regional product reproduction]. *Business Inform*, no. 2, pp. 121–132.

7. Zelenko O.O., Gotkevych R.A. (2021) *Hastro-turizm yak skladova turystychnoyi haluzi na skhodi Ukrainy* [Gastrotourism as a component of the tourism industry in eastern Ukraine]. *The Time Description of Economic Reforms*. no. 1(41), pp. 107–116.

8. Olishvska Y.A. (2019) *Osoblyvosti hastronom-ichnoho brendynhu Ukrainy* [Features of gastronomic branding of Ukraine]. *Geography and tourism*, no. 53, pp. 27–34.

УПРАВЛІННЯ ЦИФРОВОЮ ТРАНСФОРМАЦІЄЮ ЕКОНОМІКИ МАЙБУТНЬОГО: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

MANAGEMENT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY OF THE FUTURE: WORLD EXPERIENCE AND PROSPECTS OF THE BLACK SEA REGION

УДК 339.972

<https://doi.org/10.32843/bses.66-15>

Сторожилова У.Л.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
і адміністрування
Український державний університет
залізничного транспорту

Сторожилів Г.М.

студент
Київський коледж будівництва,
архітектури та дизайну
Сторожилів П.М.
студент
Київський коледж комп'ютерних
технологій та економіки
Національного авіаційного університету

Storozhylova Uliana

Ukrainian State University
of Railway Transport

Storozhylov Hlib

Kiev College of Civil Engineering,
Architecture and Design

Storozhylov Pilip

Kiev College of Computer Technology
and Economics of the
National Aviation University

Глобалізаційна цифрова трансформація економіки майбутнього та швидкі зміни сучасності окреслюють потребу в переході від традиційного управління економічною політикою до сучасних інноваційно-інвестиційних моделей розвитку економічної політики Причорноморського регіону за допомогою діджиталізації, впровадження сучасних передових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління, електронного урядування, інформаційних інструментів нового покоління, заснованих на повністю цифровому інтелектуальному smart-менеджменті. У статті визначено загальносвітові процеси цифрової трансформації економіки. Обґрунтовано доцільність забезпечення відкритості креативних тенденцій моделювання політики розвитку електронного урядування. Зроблено аналіз упровадження сучасних передових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління в провідних країнах світу та розглянуто карти інвестиційної привабливості, діджиталізації бізнес-процесів, налагодження економічного процвітання, зміцнення соціальної стабільності, екологічної стійкості Причорноморського регіону. Порівняно місце країн за розташуванням в Індексі мережевої готовності у 2020 р. **Ключові слова:** розвиток Причорноморського регіону, цифрова трансформація економіки майбутнього, ІТ-технології, S.M.A.R.T.-менеджмент, HR-управління.

Глобализационная цифровая трансформация экономики будущего и быстрое

изменение современности ориентируют потребность в переходе от традиционного управления экономической политикой к современным инновационно-инвестиционным моделям развития экономической политики Причерноморского региона с помощью диджитализации, внедрения современных передовых ИТ-технологий S.M.A.R.T. и HR-управления, электронного управления, информационных инструментов нового поколения, основанных на полностью цифровом интеллектуальном smart-менеджменте. В статье определены общемировые процессы цифровой трансформации экономики. Обоснована целесообразность обеспечения открытости креативных тенденций моделирования политики развития электронного управления. Сделан анализ внедрения современных передовых ИТ-технологий S.M.A.R.T. и HR-управления в ведущих странах мира и рассмотрены карты инвестиционной привлекательности, диджитализации бизнес-процессов, налаживания экономического процветания, укрепления социальной стабильности, экологической устойчивости Причерноморского региона. Сравнивается рейтинг стран по расположению в Индексе сетевой готовности в 2020 г.

Ключевые слова: развитие Причерноморского региона, цифровая трансформация экономики будущего, ИТ-технологии, S.M.A.R.T.-менеджмент, HR-управление.

*The global digital transformation of the economy of the future and rapid changes in the present orient the need for transition from traditional economic policy management to modern innovation and investment models of economic policy of the Black Sea region through digitalization, introduction of modern advanced IT technologies S.M.A.R.T. and HR management, e-government, next-generation information tools based on fully digital intelligent smart management. Digital transformation of the future economy in the world, significant acceleration of e-government, introduction of modern advanced IT technologies S.M.A.R.T. and HR-management open new unique opportunities for development and contribute to a radical improvement of quality in the field of economic, social life of citizens and digitalization of business processes of the Black Sea region. Emergence of new digital tools, political changes require: formation of high-quality innovative and creative approaches in management, global cooperation and support of flexible transformation on the basis of multilevel network structures of the Black Sea region and exclusivity are the priority vectors of the global digital economy of the future. The digital future, improving the quality of economic and social life of citizens, digitalization of business processes and e-government are integral to effective and high-quality economic management policy of any country in the world. The article identifies global processes of digital economic transformation. The expediency of ensuring openness of creative tendencies of modeling of e-government development policy is substantiated. An analysis of the implementation of modern advanced IT technologies S.M.A.R.T. and HR-management in the leading countries of the world and consideration of the map of investment attractiveness, digitalization of business processes, establishment of economic prosperity, strengthening of social stability, ecological sustainability of the Black Sea region. Comparison of countries by location in the Network Readiness Index in 2020. The Black Sea region is ready to take the next step to become even more efficient and competitive in the world market. **Key words:** development of the Black Sea region, digital transformation of the economy of the future, IT technologies, S.M.A.R.T. management, HR-management.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація економіки майбутнього у світі, суттєве пришвидшення темпів удосконалення електронного урядування, упровадження сучасних передових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління відкривають нові унікальні можливості розвитку та сприяють кардинальному підвищенню якості у сфері економічного, соціального життя громадян

та діджиталізації бізнес-процесів Причорноморського регіону.

Поява нових цифрових інструментів, політичні зміни вимагають формування якісних інноваційно-креативних підходів до управління, глобальної співпраці та підтримки гнучкої трансформації на основі багаторівневих мережевих структур Причорноморського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Управління сучасною цифровою трансформацією економіки майбутнього у світі, впровадження сучасних передових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-тенденції менеджменту й електронного урядування є предметом дослідження багатьох українських і закордонних учених. Зокрема, слід відзначити публікації І. Арістової, Н. Гвеноле, В. Данюка, О. Загвойської, Е. Кеннеді, В. Куйбіди, В. Маврової, Дж. Фонтейна, М. Хейга та ін. Праці цих дослідників розглянуто під час аналізу даних та оформлено у запропонованій статті.

Водночас можливості сучасної цифрової трансформації економіки та політичні зміни світу вимагають креативної систематизації й поширення напрямів застосування ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління для ефективного розвитку Причорноморського регіону.

Вихідними даними в запропонованому дослідженні щодо питань сучасних тенденцій в управлінні цифровою трансформацією Причорноморського регіону в просторі глобалізаційних процесів були вибрані: проєкт «Цифрова економіка та інформаційно-комп'ютерні технології» Кабінету Міністрів України, проєкт «Цифровізація інноваційного розвитку України та держав світу», проєкт «Цифрове перетворення Одеської та Херсонської областей», Комплексний інформаційний бюлетень основних показників соціально-економічного розвитку «Інвестиційний паспорт міста Одеси» Департаменту економічного розвитку Одеської міської ради та інші проєкти, а також праці вчених, які присвятили власні дослідження висвітленню проблем розвитку Причорноморського регіону, серед яких – В. Геєць, Т. Загородній, В. Семенов, О. Шубравська та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення загальносвітових процесів цифрової трансформації економіки майбутнього у світі, обґрунтування та забезпечення відкритості креативних тенденцій моделювання політики розвитку електронного урядування, аналіз впровадження сучасних передових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління у провідних країнах світу, порівняння країн за місцем розташування в Індексі мережевої готовності у 2020 р., розгляд карти інвестиційної привабливості, діджиталізації бізнес-процесів, налагодження економічного процвітання, зміцнення соціальної стабільності, екологічної стійкості Причорноморського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прискорені темпи технологічного розвитку, світова пандемія, ІТ-перетворення і цифрове мислення світу зміцнили роль управління цифровою трансформацією економіки Причорноморського регіону, його електронного уряду, акцентували увагу на формуванні нових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління і партнерських відносин між При-

чорноморським регіоном та іншими регіонами України, між Причорноморським регіоном та країнами світу й їхніми громадянами.

Управління цифровою трансформацією економіки, впровадження сучасних ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління та електронного урядування в Причорноморському регіоні – це оновлення всієї системи менеджменту, логістики та контролю в Причорноморському регіоні, налагодження інноваційної концепції «смартизації» між громадянським суспільством, владою та бізнесом, підвищення індексу швидкості, мережевої готовності, гарантія якості виконання стратегій та змога на скорочення часу, коштів, ризиків, надання нових швидких ефективних послуг та рівня життя в Причорноморському регіоні.

Це унікальна можливість і для всієї України у формуванні привабливого лідируючого інвестиційного середовища, у становленні країни як однієї з успішних цифрових держав світу з орієнтацією на «смартизацію», стійкість, інноваційність і ексклюзивність.

Цифрова трансформація, «смартизація», стійкість та ексклюзивність – це пріоритетні вектори розвитку загальносвітових процесів світової цифрової економіки майбутнього.

Цифрове майбутнє, підвищення якості у сфері економічного, соціального життя громадян, діджиталізація бізнес-процесів та електронне урядування є невід'ємною частиною ефективного й якісного управління економічною політикою будь-якої держави світу.

Е-демократія, цифрова трансформація, «смартизація» країни – це не лише процес забезпечення доступу громадян до електронних послуг, а й контроль в онлайн-режимі над діями уряду.

Структурні інноваційно-інформаційні технології нового покоління та цифрова трансформація економічної політики майбутнього передових країн світу в умовах глобалізації і постійного прогресу потребують нової стратегії у багатьох напрямках.

Digital Economy and Society Index (DESI) – це зведений індекс, який вимірює прогрес цифрової трансформації економіки та суспільства. Індекс цифрової трансформації економіки та суспільства публікується Європейською Комісією з 2014 р. і об'єднує п'ять показників цифрової трансформації країн світу, а саме:

1. підключення – 25%;
2. людський капітал – 25%;
3. користування Інтернетом – 15%;
4. інтеграція цифрових технологій – 20%;
5. цифрові державні послуги – 15%.

Завдяки графіку індексів цифрової трансформації економіки та суспільства можна відстежити цифровий розвиток країн Європи.

Під час дослідження порівняння країн за місцем розташування в Індексі цифрової трансформації економіки та суспільства у 2020 р. у ЄС лідерами

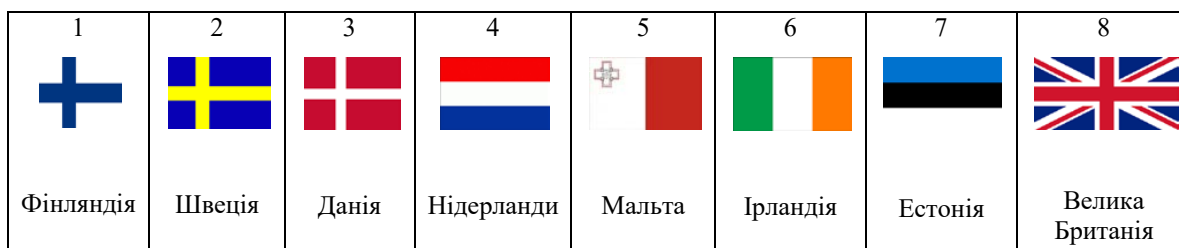

Рис. 1. Місце розташування країн в Індексі цифрової трансформації економіки та суспільства у 2020 р. у ЄС

Джерело: складено за даними The Digital Economy and Society Index (DESI) 2020 – European Commission.
URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-economy-and-society-index-desi>

Рис. 2. Порівняння країн за місцем розташування в Індексі мережевої готовності у 2020 р.

Джерело: складено за даними Індексу мережевої готовності – 2020

стали Фінляндія, Швеція, Данія та Нідерланди. Найменш розвинуті економіки в Європі: Болгарія, Греція, Румунія, Італія.

Лідерами графіка порівняння країн за місцем розташування в Індексі мережевої готовності у 2020 р. є Швеція, США, Німеччина та Естонія.

Під час дослідження ситуації за участі громадян в 193 країнах світу щодо готовності до впровадження цифрової трансформації економіки та електронного уряду в рейтингу за даними оприлюдненого на офіційному вебсайті Організації Об'єднаних Націй (ООН) за 2020 р. Україна посіла 69-е місце та 64-е місце у графіку порівняння країн за місцем розташування в Індексі мережевої готовності у 2020 р.

За результатами аналізу Індексу мережевої готовності головними завданнями управління цифровою трансформацією, пришвидшення розвитку електронного урядування, впровадження сучасних передових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління в Причорноморському регіоні є:

Цифрова трансформація економіки майбутнього в Причорноморському регіоні вимагає інноваційно-інвестиційних, «смартизованих», скоординованих та багаторівневих підходів до управління, які сприяють взаємодії між наукою, промисловістю, громадянами, бізнесом, неурядовими організаціями та державними адміністраціями.

Схема послідовності принципів сучасних моделей цифрової трансформації майбутнього та електронного урядування в управлінні економічною політикою будь-якої держави світу має вигляд:

Уряди несуть відповідальність за надання умов, в яких інші сектори можуть розвиватися та

максимально використовувати можливості цифрової трансформації економіки майбутнього та розвитку online-суспільства.

Успішна цифрова трансформація Причорноморського регіону вимагає багаторівневих «смартизованих» механізмів управління, що включають як вертикальний, так і горизонтальний вимір.

Міжгалузєва співпраця є ключовою у здійсненні цифрової трансформації економіки Причорноморського регіону в Європейський простір цифрової трансформації майбутнього.

Схема інтеграції сфери науки, промисловості і бізнесу Причорноморського регіону в Європейський простір цифрової трансформації майбутнього має вигляд:

Ефективність стратегії управління цифровою трансформацією, пришвидшення розвитку електронного урядування, впровадження сучасних передових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління в Причорноморському регіоні вимагають:

- забезпечення сучасних тенденцій в управлінні проєктами;
- проведення форсайт-досліджень;
- підвищення цифрового розвитку та цифрової грамотності суспільства;
- формування економіки нового покоління;
- оцифровки бізнес-процесів;
- підтримки smart-інфраструктури;
- поєднання технологій;
- більшої прозорості і більшої лояльності з боку цифрових платформ;
- розроблення нових ефективних і якісних пошукових платформ, соціальних мереж та сайтів;
- гармонізації цифрового середовища.

Шляхи державного стимулювання цифрової трансформації економіки Причорноморського регіону з досвіду провідних країн світу

<p>Шляхи державного стимулювання цифрової трансформації економіки Причорноморського регіону з досвіду провідних країн світу</p>	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток електронного уряду, електронної демократії, «смартизація»; – далекоглядна політика цифрової трансформації, доповнена реальність (VR); – прозорість публічної адміністрації та громадський контроль; – електронний добробут, організація електронних тендерів, електронна суспільна співпраця, залучення громадян до управління; – розвиток інформаційних комунікацій між органами влади; – створення централізованих баз електронного документообігу; – побудова партнерських відносин між громадянами, бізнесом і урядом, сучасної моделі культури та освіти, штучний інтелект; – підвищення конкурентоспроможності виробників на міжнародному ринку, поліпшення міжнародної співпраці, транскордонна електронна комерція; – розширення електронного ринку товарів і послуг для забезпечення державних замовлень, розвиток поновлювальних джерел енергії; – забезпечення гарантій правової, екологічної й особистої безпеки; – підвищення якості та комфорту життя громадян, розвиток Smart city, системи охорони здоров'я через удосконалення надання соціальних послуг; – розширення можливостей сучасної відкритої online-освіти; – упровадження системи електронного голосування, єдина відкрита платформа всіх процесів у регіоні; – відкрита система обігу коштів регіону «Прозорий бюджет»; – можливість громадянам вільно працювати і розвивати свій бізнес; – online-банкінг, тендери, закупівля, online-робота державних міністерств, відомств, служб, установ, відділів, відсутність бюрократії та корупції; – єдина відкрита on-line судова система; – on-line відкрита платформа для роботи з проєктами на державному рівні; – єдиний електронний «документ громадянина» (поєднання паспорта, ідентифікаційного коду, медичної картки та ін.); – залученість громадян в усі урядові процеси, можливість участі та наявність ефективного зворотного зв'язку, мобільність суспільства, сприяння громадській позиції; – модернізації інфраструктури регіону, залучення інвестиції, краудфандинг; – розвиток високошвидкісного доступу до Інтернету; – прозорість дій влади, допрацьована законодавча база, інклюзивне зростання, кібербезпека та інші заходи.
---	---

Джерело: авторська розробка

Таблиця 2

Послідовність принципів сучасних моделей цифрової трансформації майбутнього та електронного урядування в управлінні економічною політикою будь-якої держави світу

1. Аналіз і розроблення сучасних моделей діджиталізації
2. Планування системи дій для досягнення ефективних результатів
3. Проведення запланованих дій
4. Перевірки отриманих результатів на їх відповідність попередньо встановленим вимогам
5. Корегування системи дій з огляду на якість отриманих результатів

Джерело: авторська розробка

Таблиця 3

Інтеграція сфери науки, промисловості і бізнесу Причорноморського регіону в Європейський простір цифрової трансформації майбутнього

Цифровий сектор		
Наука	Промисловість	Бізнес
on-line – цифрове майбутнє Розвиток – Контроль		

Джерело: авторська розробка

СПІВВІДНОШЕННЯ ДОХОДІВ І ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ

громад облцентрів Південного регіону

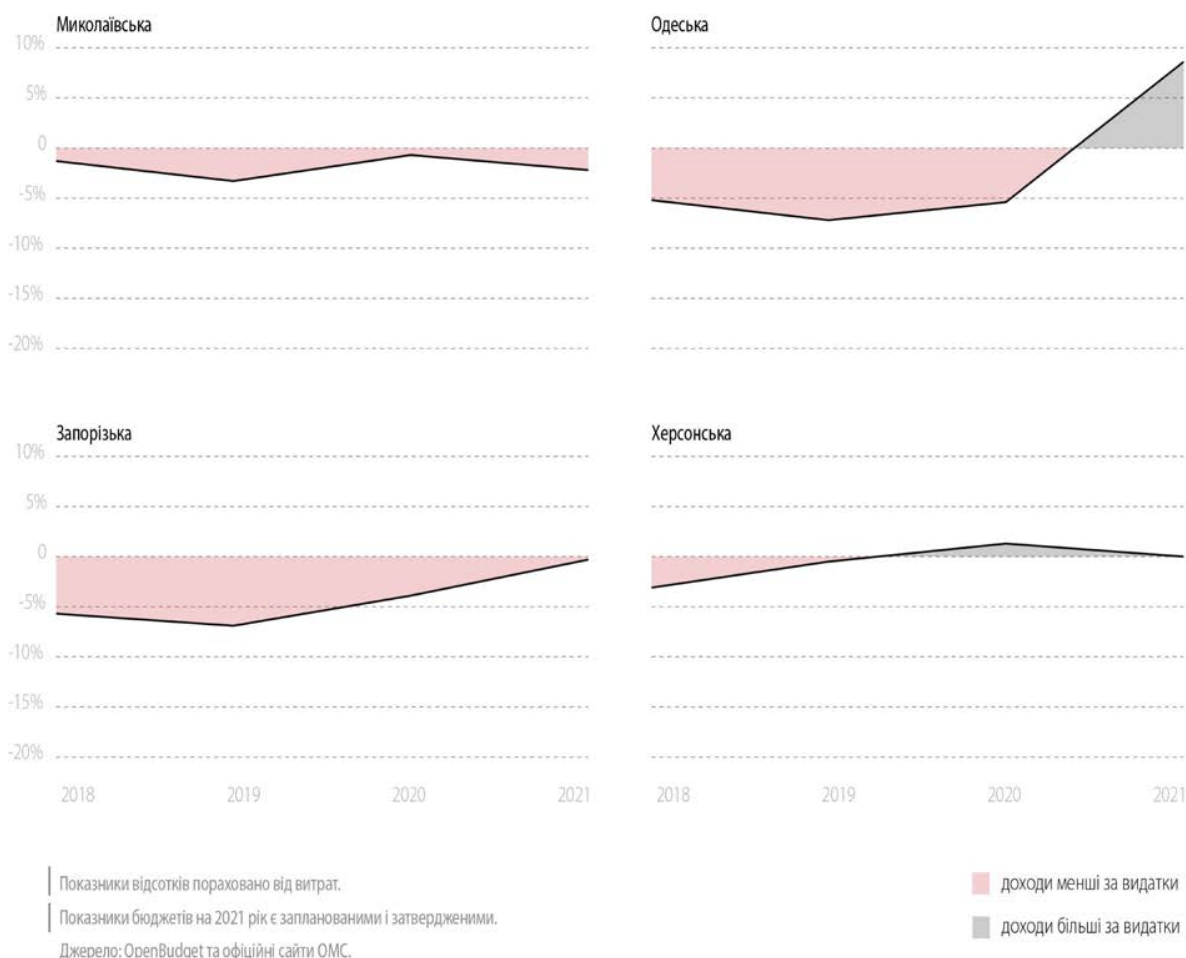

Рис. 3. Графіки співвідношення доходів і витатків бюджетів Миколаївської, Одеської, Запорізької та Херсонської територіальних громад, за даними Центра спільних дій Державного вебпорталу Міністерства фінансів України (показники відсотків пораховано від витрат; показники бюджетів на 2021 р. є запланованими і затвердженими)

Джерело: складено за даними OpenBudget та за офіційними даними сайтів ОМС

За даними аналізу Центра спільних дій Державного вебпорталу Міністерства фінансів України у співвідношенні доходів і витатків бюджетів у Причорноморському регіоні з 2018 по 2020 р. в усіх територіальних громадах, а саме Миколаївській, Одеській, Запорізькій та Херсонській, спостерігається зріст, окрім Херсонської територіальної громади.

Місцеві бюджети отримують надходження з кількох основних джерел:

- податкові надходження;
- неподаткові надходження;
- дотації та субвенції з державного бюджету;
- міжбюджетні трансферти.

Важливим елементом планування бюджетів у Причорноморському регіоні є збалансованість доходів і витатків. На 2021 р. у всіх радах про-

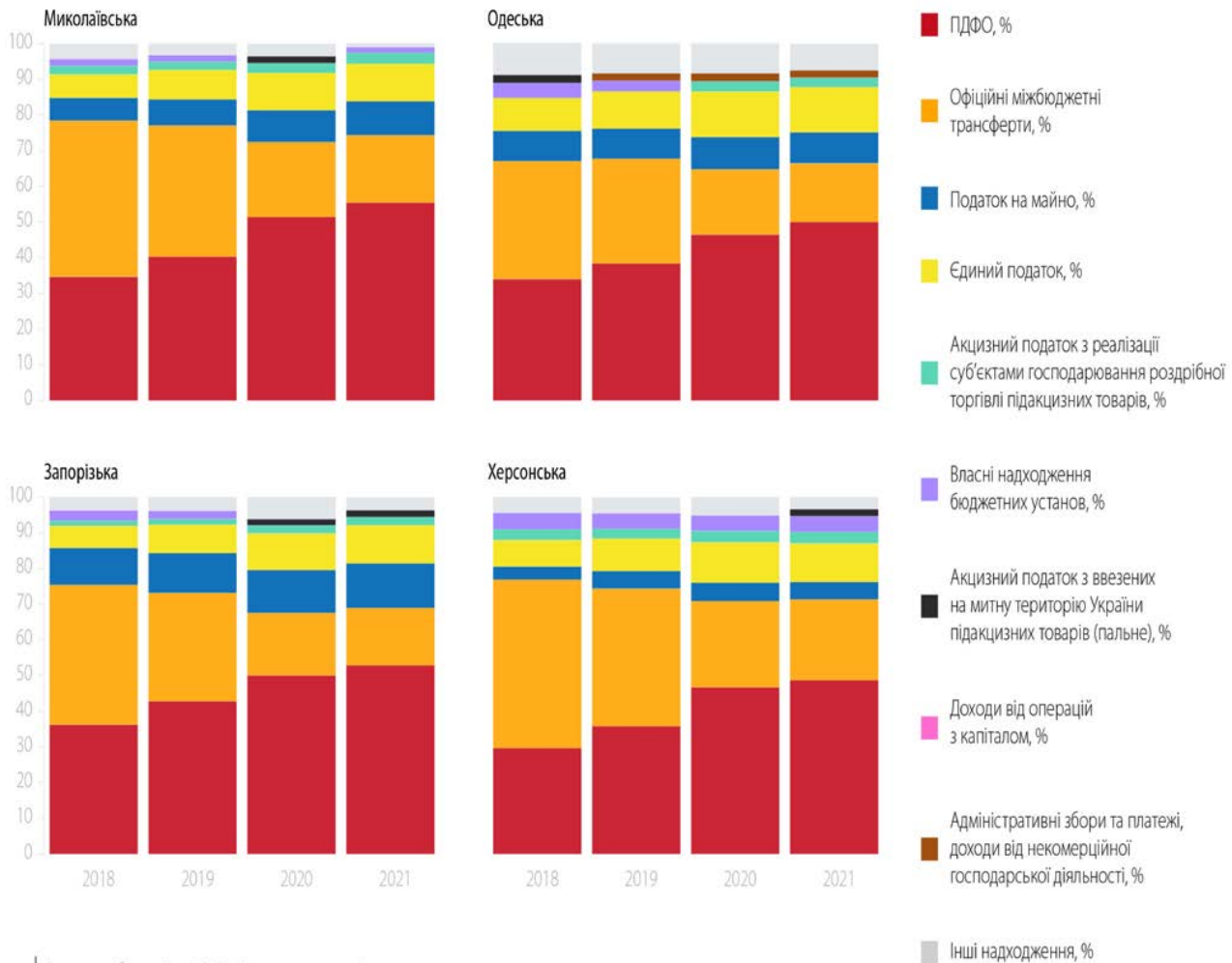
гнозують збільшення доходів, відповідно, мають зростати й витатки. Зростання витатків визначено тим, що в кожному місті є проблеми, вирішення яких потребує значних коштів із бюджету.

У Херсонському та Миколаївському регіонах протягом 2018–2019 рр. спостерігалось незначне перевищення доходів. Після 2020 р. в Херсоні ситуація змінилася на краще, і витатки на декілька відсотків стали менші, ніж доходи.

Збільшення власних доходів у Причорноморському регіоні свідчить про більшу автономію та значно посилює самостійність територіальних громад.

Вагома частка надходжень у бюджети міст у Причорноморському регіоні складається з податків від підприємницької діяльності. Тобто сприятливі умови налагодження і росту бізнесу є запорукою постійних надходжень до бюджету територіальних громад.

ЧАСТКА НАЙБІЛЬШИХ ДОХОДІВ БЮДЖЕТІВ громад облцентрів Південного регіону

Показники бюджетів на 2021 рік є запланованими і затвердженими.

Джерело: OpenBudget та офіційні сайти ОМС.

Рис. 4. Графіки частки найбільших доходів бюджетів громад облцентрів Південного регіону за даними Центру спільних дій (показники бюджетів на 2021 р. є запланованими і затвердженими)

Джерело: складено за даними OpenBudget та за офіційними даними сайтів ОМС

Практика затвердження програм діджиталізації бізнесу, проєктів соціально-економічного розвитку, багаточисленних технологічних трендів, а також розширення сектору ІТ-послуг як одного з найбільш динамічних галузей в світі:

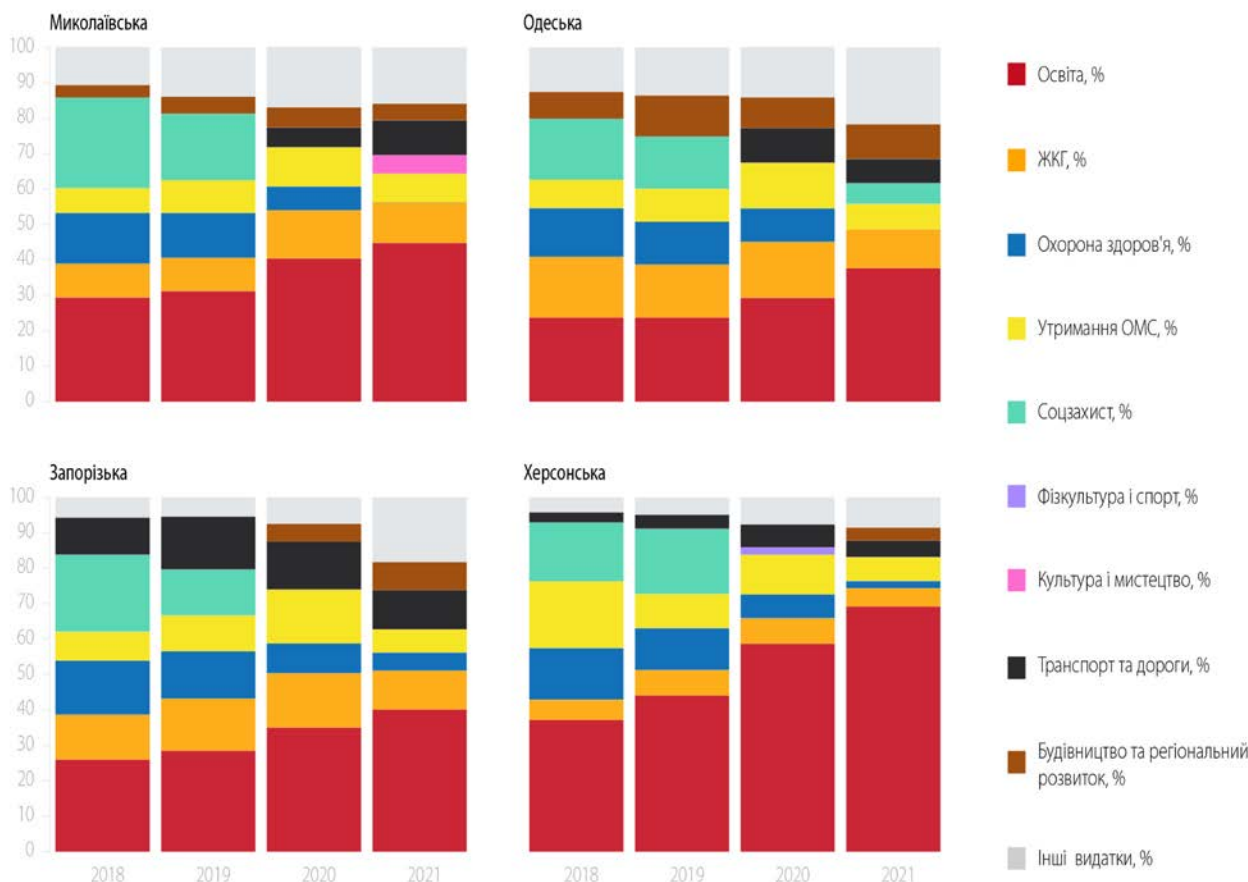
- зменшує цифровий розрив між державами;
- створює електронну державу та розвинуті мережеві структури суспільства;
- сприяє зростанню економіки країн;
- дає змогу модернізувати економічні платформи зі штучним інтелектом;
- забезпечує створення сотень тисяч робочих місць;
- є головним чинником цифрової трансформації економіки майбутнього в Причорноморському регіоні.

Таким чином, у контексті глобалізаційної цифрової трансформації майбутнього та швидких змін сучасності кожного дня зростає потреба у переході від традиційного управління економічною політикою до сучасних інноваційно-інвестиційних моделей розвитку економічною політикою Причорноморського регіону за допомогою діджиталізації, упровадження сучасних передових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління, електронного урядування, інформаційних технології нового покоління, заснованих на повністю цифровому інтелектуальному smart-управлінні.

Одеська область стала першою областю в Україні, яка впроваджує проєкти цифрової трансформації економіки майбутнього в регіонах.

ЧАСТКА НАЙБІЛЬШИХ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ

громад облцентрів Південного регіону

Показники бюджетів на 2021 рік є запланованими і затвердженими.

Джерело: OpenBudget та офіційні сайти ОМС.

Рис. 5. Графіки співвідношення доходів і видатків бюджетів Миколаївської, Одеської, Запорізької та Херсонської територіальних громад, за даними Центра спільних дій (показники бюджетів на 2021 р. є запланованими і затвердженими)

Джерело: складено за даними OpenBudget та за офіційними даними сайтів ОМС

Досвід Одеської області є корисним і став частиною перетворення для всіх регіонів України в упровадженні інструментів цифрового розвитку.

Балта, Білгород-Дністровський, Біляївка, Ізмаїл, Подільськ, Теплодар, Чорноморськ та Южне – це міста обласного значення, де першими почали впровадження стратегію цифрового smart-розвитку та реінжинірингу публічних послуг, а саме:

- сервіс «Дія» на всіх рівнях;
- розвиток системи цифрового документообігу;
- забезпечення якості надання послуг у центрах надання адміністративних послуг;
- забезпечення електронної взаємодії між національними реєстрами та реєстрами місцевого самоврядування;
- запровадження програм отримання електронних послуг через смартфон;

– забезпечення безперешкодного доступу до високошвидкісного Інтернету всіх населених пунктів;

- унікальні сайти «Відчуй Одесу», «Мандруй Херсонщиною» та ін.;
- серія семінарів для малого і середнього бізнесу «Ваш бізнес онлайн»;
- підключення до послуг «є-Малюк» та «є-Прописка»;
- проекти з дитячої безпеки і цифрової грамотності для вчителів;
- семінари із цифрової грамотності для державних службовців регіону;
- запровадження інноваційних технологій у системи управління розвитком міст на засадах концепції розумного міста (Smart city);
- робота Google-карт та спеціалізованих сайтів для розвитку туристичної привабливості областей регіону;

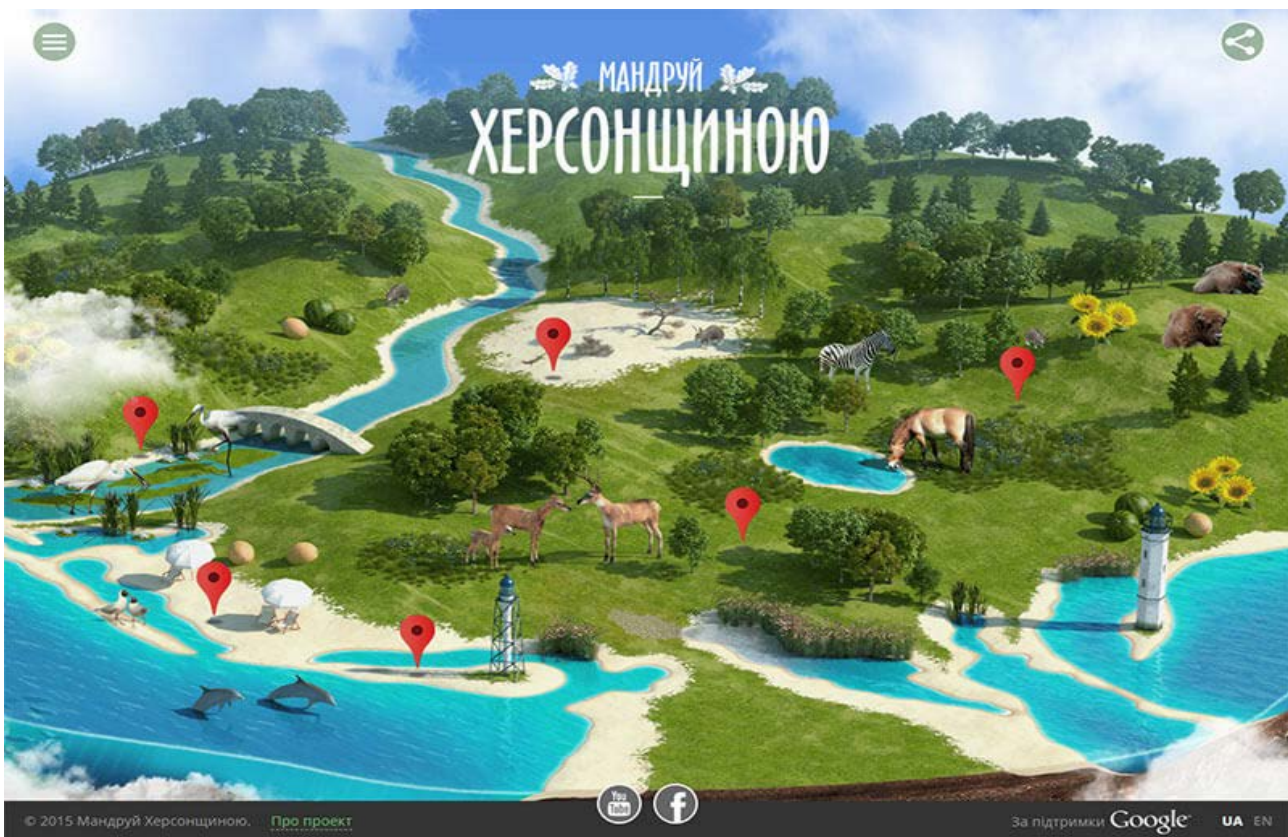

Рис. 6. Інтерфейс цифрового порталу проекту, присвяченого туристичним об'єктам Причорноморського регіону

Джерело: Інформаційне агентство Casec <https://cases.media/>

Рис. 7. Карта Програми проекту «Цифрове перетворення Херсонської області»

Джерело: Херсонська обласна державна адміністрація <https://khoda.gov.ua>

– створення карти інвестиційної привабливості Причорноморського регіону.

Сторінки цифрового порталу проекту, присвяченого туристичним об'єктам Причорноморського регіону, мають вигляд віртуальних турів із відзначенням міст соціального, туристичного та громадського значення у форматі фотосфер, фототурів, відео, фото та 3D street view.

Херсонською обласною державною адміністрацією до кінця 2022 р. заплановано такі завдання з діджиталізації регіону:

– 100% online-доступність усіх державних послуг;

– високий рівень задоволеності державними послугами та ефективна робота вебпорталу електронних послуг «Дія», е-послуг нового покоління з реєстрації ФОП, ТОВ, будівництва, допомоги при народженні дитини;

– сприяння запровадженню послуг е-кабінет, е-дозволи та е-сертифікати;

– наявність високошвидкісного Інтернету зі швидкістю не менше 30 Мбіт/с на всіх міжнародних автошляхах та в усіх населених пунктах Херсонської області;

– для всіх бажаючих жителів Херсонської області впродовж 2020–2023 рр. будуть створені онлайн-платформи дистанційного навчання цифровим навичкам та офлайн-хаби;

– розвиток сучасних електронних способів ідентифікації особистості (наприклад, SMART ID);

– 90% паперових бізнес-процесів Херсонської обласної державної адміністрації будуть переведені в електронну форму до кінця 2020 р., а до кінця 2022 року – районів Херсонської області.

Водночас важливим складником упровадження стратегії цифрового smart-розвитку Причорноморського регіону стало створення карти інвестиційної привабливості Причорноморського регіону та Інвестиційного паспорта міста Одеси для залучення нових інвестицій у регіон та сприяння його розвитку.

Особливість проекту в тому, що карту інвестиційної привабливості Причорноморського регіону можна редагувати та додавати нові цікаві для інвесторів об'єкти.

Інвестиційний паспорт міста Одеси – це документ у форматі комплексного інформаційного бюлетеня. Інвестиційний паспорт міста Одеси містить:

- основні дані про показники соціально-економічного розвитку міста;
- відомості про місто;
- інформацію про інвестиційний клімат;
- дані про співробітництво та налагодження конструктивних ділових зв'язків;
- фактори щодо інвестиційних та бюджетних можливостей.

Висновки з проведеного дослідження. Установлення належної етики інформаційного спілкування та нові технології діджиталізації економіки можуть перетворити Причорноморський регіон на лідери у сфері ІТ-технологій і перевести його у цифрове майбутнє, де всі сфери життя отримують перевагу. Поступ в Причорноморському регіоні на цьому шляху з кожним роком розвивається та все більше наповнюється практикою.

Гармонійне і комплексне використання нових цифрових технологій, формування якісних креативних підходів до управління, е-демократія, е-урядування, прозорість дій влади, залучення громадян до управління, сприяння формуванню громадської позиції, глобальна співпраця та підтримка гнучкої трансформації на основі багаторівневих мережевих структур, суттєве пришвидшення розвитку електронного урядування, упровадження сучасних передових ІТ-технологій S.M.A.R.T. та HR-управління, розвиток інформаційної культури та зменшення цифрового розриву відкривають нові унікальні можливості розвитку та сприяють кардинальному підвищенню якості у сфері економічного, соціального життя громадян та діджиталізації бізнес-процесів Причорноморського регіону.

Багато адміністративних завдань і робочих процедур уже оцифровано. Причорноморський регіон уже готовий зробити наступний крок, щоб стати ще більш ефективним і конкурентоспроможним на світовому ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белая книга – Транспорт. Стратегический план для единой европейской транспортной зоны: в направлении к конкурентоспособной и ресурсоэффективной транспортной системе. Люксембург : Бюро официальных публикаций Европейского Союза, 2011. 28 с.
2. Україна посередині рейтингу в Доповіді ПРООН про стан людського розвитку за 2019 р. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-midtable>

[in-undps-2019-human-development-report.html](https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-midtable) (дата звернення: 01.06.2020).

3. Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>. (дата звернення: 01.06.2020).

4. Індекс процвітання. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_процвітання (дата звернення: 01.06.2020).

5. Україна посіла 96-е місце у світовому рейтингу процвітання. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/11/26/654129/> (дата звернення: 01.06.2020).

6. Рейтинг Doing Business. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2805261-rejtingdoing-business-so-robiti-sob-naresti-obignatibilorus.html> (дата звернення: 01.06.2020).

7. Social progress imperative. URL: <https://www.socialprogress.org> (дата звернення: 01.06.2020).

8. Індекс соціального розвитку. *Делойт*. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/footerlinks/newsroom/deloitte-research/social-progressindex.html> (дата звернення: 01.06.2020).

9. Український інститут аналізу і менеджменту політики. URL: https://uiamp.org.ua/ukrayina-v-mizhnarodnih-rejtingah?fbclid=IwAR0yFEhMYxGvXi-5IFsdSukhJUUnx-Fm7llKYk1f89wCf_k8kpdFhFetlpus (дата звернення: 01.06.2020).

10. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення : монографія / за заг. ред. О.Г. Янкового. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.

11. Маврова В.В. Управління конкурентоспроможністю підприємств в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 78–80.

12. Перебийніс В.І., Перебийніс О.В. Транспортно-логістичні системи підприємств: формування та функціонування : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. 207 с.

13. Перебийніс В.І., Болдирева Л.М., Перебийніс О.В. Транспортний менеджмент і транспортний маркетинг виробничо-комерційної діяльності : монографія. Полтава : Полтавський ун-т споживчої кооперації України, 2009. 201 с.

14. Пилипчук В.П., Оснач О.Ф., Коваленко Л.П. Промисловий маркетинг. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 298 с.

15. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств: кредитно-модульний курс / за ред. І.Ю. Сіваченка, Ю.Г. Козака, Н.С. Логвінової ; 3-є вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 312 с.

REFERENCES:

1. Belaya kniga – Transport. Strategicheskiy plan dlya edinoy evropeyskoy transportnoy zony: v napravlenii k konkurentosposobnoy i resursoeffektivnoy transportnoy sisteme [White paper – Transport. Strategic plan for a single European transport zone: towards a competitive and resource-efficient transport system] (2011). Luxembourg: Bureau of Official Publications of the European Union. (in Russian)
2. Ukraïna poseredyni rejtyngu v Dopovidi PROON pro stan ljud'skogo rozvytku za 2019 r. [Ukraine in

the middle of the ranking in the UNDP Report on the state of human development for 2019]. Available at: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-mid-table-inundps-2019-human-development-report.html> (accessed 01 June 2020).

3. Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro Stratehiiu staloho rozvytku "Ukraina – 2020". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (accessed 01 June 2020).

4. Indeks procvitannja [Prosperity index]. From Wikipedia, the free encyclopedia. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Index_of_prosperity (accessed 01 June 2020).

5. Ukrai'na posila 96 misce u svitovomu rejtyngu procvitannja [Ukraine ranked 96th in the world ranking of prosperity]. Economic truth. Available at: <https://www.althoughda.com.ua/news/2019/11/26/654129/> (accessed 01 June 2020).

6. Rejtyng Doing Busines [Doing Business Rating. Ukrinform]. Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2805261-rejting-doing-business-so-roboti-sob-naresti-obignati-bilorus.html> (accessed 01 June 2020).

7. Social progress imperative [Social progress imperative]. Available at: <https://www.socialprogress.org> (accessed 01 June 2020).

8. Indeks social'nogo rozvytku [Index of social development]. Deloitte website. Available at: <https://www2.deloitte.com/en/en/footerlinks/newsroom/deloitte-research/social-progress-index.html> (accessed 01 June 2020).

9. Ukrai'ns'kyj instytut analizu i menedzhmentu polityky [Ukrainian Institute for Policy Analysis and

Management]. Available at: https://uiamp.org.ua/ukrayina-vmizhnarodnih-reytingah?fbclid=IwAR0yFE-hMYxGvXi-5IFSdSukhJUnx-Fm7IIKYk1f89wCf_k8kpd-FhFetlpus (accessed 01 June 2020).

10. Jankovyi O.G. (2013) Konkurentospromozhnistj pidpryjemstva: ocinka rivnja ta naprjamy pidvyshhennja [Competitiveness of the enterprise: assessment of the level and directions of improvement]. Odesa: Atlant.

11. Mavrova V.V. (2016) Upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryjemstv v Ukraini [Enterprise competitiveness management in Ukraine]. Young scientists, no. 7, pp. 78–80.

12. Perebyjnis V.I., Perebyjnis O.V. (2006) Transportno-loghistrychni systemy pidpryjemstv: formuvannja ta funkcionuvannja [Transport and logistics systems of enterprises: formation and functioning]. Poltava: RVC PUSKU. (in Ukrainian)

13. Perebyjnis V.I., Boldyrjeva L.M., Perebyjnis O.V. (2009) Transportnyj menedzhment i transportnyj marketyng vyrobnycho-komercijnoji dijalnosti [Transport management and transport marketing of production and commercial activity]. Poltava: Poltava University of Consumer Cooperation of Ukraine. (in Ukrainian)

14. Pylypchuk V.P., Osnach O.F., Kovalenko L.P. (2006) Promyslovij marketyng [Industrial marketing]. Kyiv: Center of educational literature. (in Ukrainian)

15. Sivachenko I.Yu., Kozak Yu.G., Loghvinova N.S. (2010). Upravlinnja mizhnarodnoju konkurentospromozhnistju pidpryjemstv: kredytno-moduljnyj kurs [Managing the International Competitiveness of Enterprises: A Modular and Credit Course]. Kyiv: Center of educational literature. (in Ukrainian)

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

METHODOLOGICAL APPROACH TO EVALUATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SPORTS AND HEALTH SPHERE

У статті визначено сутність спортивно-оздоровчої сфери регіону. З'ясовано, що протягом останніх двох десятиліть спорт та інші форми фізичної активності використовувалися для досягнення цілей соціального розвитку та як інструмент миротворчих операцій по всьому світу в рамках так званого «спорту задля розвитку та миру». Наведено основні міжнародні документи, що декларують важливість спорту у досягненні сталого розвитку та миру. Доведено, що ефективне функціонування спортивно-оздоровчої сфери регіону в комплексі забезпечує досягнення економічних, соціальних й оздоровчих цілей, що відповідає орієнтирам сталого розвитку. Розкрито законодавчі основи сталого розвитку фізичної культури і спорту в Україні, наведено основні завдання та шляхи активізації сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери в Україні за умов децентралізації. Стверджується, що визначення ефективності заходів щодо активізації фізичної культури, спорту та оздоровлення в регіонах задля своєчасного коригування політики місцевих органів самоврядування щодо її підтримки потребує систематичного моніторингу сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери. На цій підставі обґрунтовано необхідність проведення комплексного аналізу та розроблено методіку оцінювання сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону. Використання цієї методіки надає можливість виявлення здобутків і проблем розвитку сфери масового спорту задля застосування відповідними державними інститутами, конкретизації заходів, спрямованих на розвиток фізичної культури, спорту та оздоровлення.

Ключові слова: спортивно-оздоровча сфера регіону, фізична культура, спорт заради розвитку та миру, сталлий розвиток спортивно-оздоровчої сфери, методіка аналізу, інтегральний індекс.

двух десятилетий спорт и другие формы физической активности использовались для достижения целей социального развития и как инструмент миротворческих операций по всему миру в рамках так называемого «спорта для развития и мира». Приведены основные международные документы, декларирующие важность спорта в достижении устойчивого развития. Доказано, что эффективное функционирование спортивно-оздоровительной сферы региона в комплексе обеспечивает достижение экономических, социальных и оздоровительных целей, соответствует ориентирам устойчивого развития. Раскрыты законодательные основы устойчивого развития физической культуры и спорта в Украине, приведены основные задачи и пути активизации устойчивого развития спортивно-оздоровительной сферы в Украине в условиях децентрализации. Утверждается, что определение эффективности мероприятий по активизации физической культуры, спорта и оздоровления в регионах для своевременного корректирования политики местных органов самоуправления по ее поддержке нуждается в систематическом мониторинге устойчивого развития спортивно-оздоровительной сферы. На этом основании обоснована необходимость проведения комплексного анализа и разработана методика оценки устойчивого развития спортивно-оздоровительной сферы региона. Использование этой методіки дает возможности выявления достижений и проблем развития сферы массового спорта для применения соответствующими государственными институтами, конкретизации мероприятий, направленных на развитие физической культуры, спорта и оздоровления.

Ключевые слова: спортивно-оздоровительная сфера региона, физическая культура, спорт ради развития и мира, устойчивое развитие спортивно-оздоровительной сферы, методіка анализа, интегральный индекс.

УДК 332:330.31]:796.5:005.52

<https://doi.org/10.32843/bses.66-16>

Цимбалюк С.М.

здобувач,
молодший науковий співробітник
Лабораторія проєктів та ініціатив
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Tsymbaliuk Serhii

Laboratory of Projects and Initiatives
Lesya Ukrainka Volyn National University

В статье определена сущность спортивно-оздоровительной сферы региона. Установлено, что в течение последних

The study aims to substantiate the methodology for assessing the sustainable development of sports and health in the region. To achieve this goal, the following tasks are necessary: to reveal the essence of the sports and health sphere of the region; determine the role of sport in achieving sustainable development goals; substantiate the need for a comprehensive analysis of sustainable development of sports and health in the region; to develop a methodology for assessing the sustainable development of sports and health in the region. The article defines the essence of the sports and health sphere of the region. Over the past two decades, sport and other forms of physical activity have been found to be used to achieve social development goals and as a tool for peacekeeping and peacekeeping operations around the world as part of the so-called "sport for development and peace". The main international documents declaring the importance of sport in achieving development and peace are presented. It is proved that the effective functioning of the sports and health sphere of the region in the complex ensures the achievement of economic, social, and health goals, which meets the guidelines of sustainable development. The legislative bases of sustainable development of physical culture and sports in Ukraine are revealed, the main tasks and ways of activation of sustainable development of sports and health sphere in Ukraine under the conditions of decentralization are given. It is argued that determining the effectiveness of measures to enhance physical culture, sports, and health in the regions in order to timely adjust the policy of local governments to support it requires systematic monitoring of sustainable development of sports and health. On this basis, the need for comprehensive analysis is substantiated and a method for assessing the sustainable development of sports and health in the region has been developed. The use of this technique provides opportunities to identify the achievements and problems of the development of mass sports for the application of relevant state institutions, the specification of measures aimed at the development of physical culture, sports, and health.

Key words: sports and health sphere of the region, physical culture, sports for development and peace, sustainable development of sports and health sphere, methods of analysis, integrated index.

Постановка проблеми. Спортивно-оздоровча сфера посідає важливе місце у системі відтворення робочої сили, забезпечуючи відновлення і підтримку фізичних здібностей людини, та має вагомe значення у досягненні перспектив сталого розвитку. За умов ринкової економіки сфера спорту та оздоровлення є привабливим сектором для розвитку підприємницької діяльності, створення нових робочих місць і виробництва суспільно важливого продукту, що робить її невід'ємною ланкою сучасної економіки.

Реформа децентралізації змістила повноваження та відповідальність за координацію й стимулювання спортивно-оздоровчої діяльності на місцевий рівень. Водночас питання активізації розвитку галузі та зміни уявлень про те, хто й як має здійснювати таке регулювання, поставлене досить гостро. Його вирішення потребує теоретичного осмислення і статистичного дослідження стану спортивно-оздоровчої сфери в регіонах, що актуалізує необхідність розроблення відповідної комплексної методики задля визначення основних чинників впливу на її функціонування та надання пропозицій щодо подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення сфери фізичної культури та спорту, визначення її соціальної та економічної ролі носять міждисциплінарний характер, а тому завжди були у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних учених із різних галузей. Традиційними й найбільш поширеними є дослідження фізіологічних, педагогічних і виховних аспектів занять фізичною культурою та спортом. Зокрема, дослідженням фізичного виховання та ролі фізкультурно-оздоровчих технологій у цьому процесі, визначенню сутності спортивно-оздоровчої діяльності присвятили свої роботи В. Бондаренко, Л. Рибалко, А. Ціпов'яз [1; 2]. Останнім часом набуває значного наукового інтересу проблематика ефективного управління спортивно-оздоровчою сферою, вивченням якої займалися М. Стегней, К. Богатирьов, І. Бошинда, І. Бошинда, Ю. Наумко [3; 4] та ін. Особливості регіонального розвитку, у тому числі стану спортивної інфраструктури регіонів висвітлені у працях Н. Павліхи, І. Цимбалюк [5–7] та ін. Проте за умов визначення пріоритетності сталого розвитку, засобом досягнення якого є розвиток фізичної культури і спорту, та проведення реформи децентралізації, яка посилила роль місцевих органів самоврядування, існує необхідність дослідження специфіки функціонування спортивно-оздоровчої сфери в регіонах. Розроблення комплексної методики дасть змогу оцінити перспективи розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону, а також обґрунтувати прийняття адекватних управлінських рішень щодо поліпшення ситуації на місцях та в країні загалом.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування методики оцінювання сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону. Для виконання поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити сутність спортивно-оздоровчої сфери регіону; визначити роль спорту у досягненні цілей сталого розвитку; обґрунтувати необхідність проведення комплексного аналізу сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону; розробити методику оцінювання сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. За умов децентралізації значної ваги у функціонуванні спортивно-оздоровчої сфери набувають місцеві органи самоврядування, а центр розвитку фізичної культури, спорту та оздоровлення переміщується на рівень регіонів та громад. Розвиток спортивно-оздоровчої сфери в Україні потребує визначення регіональних особливостей задля їх урахування у процесі розроблення стратегії її розвитку на місцевому рівні, адже будь-який регіон країни вирізняється демографічною ситуацією та рівнем розвитку культури, здоров'я населення, природно-кліматичними умовами, екологічною ситуацією, наявністю рекреаційних ресурсів, структурою зайнятості, рівнем оплати праці та інших доходів населення, методами регулювання з боку місцевих органів влади, що створює специфічні для регіону економічні, соціальні та природно-екологічні передумови для сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери.

Узагальнюючи наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, спортивно-оздоровчу сферу регіону можна представити як сукупність відносин між господарюючими суб'єктами, населенням, державними та місцевими органами управління, що відбуваються в регіоні з приводу надання спортивно-оздоровчих послуг і задоволення попиту населення у руховій активності та зміцненні здоров'я, результатом чого є зростання добробуту та якості життя населення регіону.

Розвиток фізичної культури та заняття спортом сприймається як позитивна діяльність передусім із двох причин. По-перше, спорт забезпечує можливість для фізичного розвитку та здоров'я, підтримки фізичної та психічної форми, гарного самопочуття, що відіграє важливу роль у профілактиці захворювань. По-друге, спорт виконує важливу освітню функцію, яка допомагає розвитку особистості. Через заняття спортом стверджуються культурні цінності та норми, він може розвивати почуття приналежності та надихати [3; 4; 10].

Сталий розвиток лежить в основі спорту. Він є одним із трьох стовпів Олімпійського порядку денного – 2020 та стратегічної дорожньої карти майбутнього Олімпійського руху. Ефективне функціонування спортивно-оздоровчої сфери регіону в комплексі забезпечує досягнення економічних,

соціальних й оздоровчих цілей, що відповідає орієнтирам сталого розвитку.

Протягом останніх двох десятиліть спорт та інші форми фізичної активності використовувалися для досягнення цілей соціального розвитку та як інструмент миротворчих операцій по всьому світу в рамках так званого «спорту задля розвитку та миру» [4; 10; 11].

Потенціал спорту визнаний у Порядку денному сталого розвитку до 2030 р. (пункт 37) [12], де відзначено зростаючий внесок спортивно-оздоровчої сфери у реалізацію розвитку та миру, пропаганду толерантності та поваги, розширення прав і можливостей жінок та молоді, людей та громад, а також цілей охорони здоров'я, освіти та соціальної інтеграції, що в комплексі сприяє досягненню сталого розвитку.

В Україні сталий розвиток фізичної культури і спорту визнаний одним із важливих векторів державної підтримки та напрямом діяльності місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, що затверджено Постановою Верховної Ради України «Про забезпечення сталого розвитку сфери фізичної культури і спорту в Україні в умовах децентралізації» від 19.10.2016 [13].

Законодавчо закріплено необхідність ужиття місцевими органами самоврядування заходів щодо створення умов для регулярної організованої рухової активності населення, збереження та розвитку мережі фізкультурно-оздоровчих закладів та налагодження державно-приватного партнерства як умови залучення різних верств населення до оздоровчого дозвілля; відновлення спортивної інфраструктури, забезпечення підтримки діяльності дитячих спортивно-оздоровчих таборів. Підтримка спортивних організацій в їх прагненні до сталого розвитку набуває особливої актуальності в середовищі після COVID-19.

Досягнути окреслених завдань можливо шляхом збільшення видатків із місцевих бюджетів на розвиток спортивно-оздоровчої сфери регіону, створення центрів фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх» з урахуванням можливостей і потреб регіонів; надання фінансової підтримки з місцевих бюджетів громадським організаціям фізкультурно-спортивної спрямованості; проведення інформаційно-просвітницької роботи та популяризації здорового способу життя засобами соціальної реклами тощо [13]. Сьогодні у багатьох громадах уже прийняті та реалізуються програми розвитку фізичної культури та спорту, а питання зміцнення здоров'я населення передбачені їхніми статутами та визначені як пріоритетні напрями діяльності громад.

Визначення ефективності заходів щодо активізації фізичної культури, спорту та оздоровлення в регіонах задля своєчасного коригування політики місцевих органів самоврядування щодо її

підтримки потребує систематичного моніторингу спортивно-оздоровчої сфери. Аналіз сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери в регіонах України може бути здійснений, насамперед, за допомогою оцінки показників рівня розвитку спортивно-оздоровчої інфраструктури, економічної активності населення у цій галузі, отриманих соціальних ефектів від розвитку культури здоров'я та рухової активності, екологічної ситуації в регіоні.

Задля комплексної оцінки необхідним є застосування різних методів – як формалізованих, в основі яких лежать аналітичні залежності (методи економічної статистики, математико-статистичні та економетричні методи), так і неформалізованих (метод експертних оцінок, формування системи показників і аналітичних таблиць) [14]. Досить часто використовуваним, а отже, виправданим є метод інтегральної оцінки. Він передбачає розрахунок інтегрального індексу та розроблення формалізованої регресійної моделі для визначення тісноти взаємозв'язку та величини впливу основних чинників на розвиток досліджуваного об'єкта. Застосування цього методу задля оцінювання сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіонів надасть можливість визначити її стан, основні чинники, а також на основі інтегрального показника здійснити рейтингове оцінювання галузі у різних регіонах країни.

Для оцінки сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіонів пропонуємо сформулювати математичну модель, яка б відображала вплив визначених передумов на рівень інтегрального показника.

Методологія побудови інтегрального індикатора включає такі етапи:

1. визначення вхідного переліку абсолютних та відносних показників, що характеризують спортивно-оздоровчу сферу регіону з урахуванням сталості її розвитку;
2. відбір, систематизація відібраного переліку кількісних показників та їх групування відповідно до напрямів сталого розвитку;
3. приведення значень відібраної системи часткових показників до уніфікованої форми у вимірюванні змінних;
4. розрахунок часткових критеріїв та інтегрального індексу сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону;
5. здійснення бальної оцінки та проведення якісного аналізу стану спортивно-оздоровчої сфери регіонів України.

Перспективи сталого розвитку фізичної культури, спорту та оздоровлення визначаються комплексом передумов, що склалися у конкретному регіоні і країні у цілому. Ураховуючи досягнення перспектив сталості такого розвитку пропонуємо здійснити групування та проаналізувати дію чотирьох груп передумов:

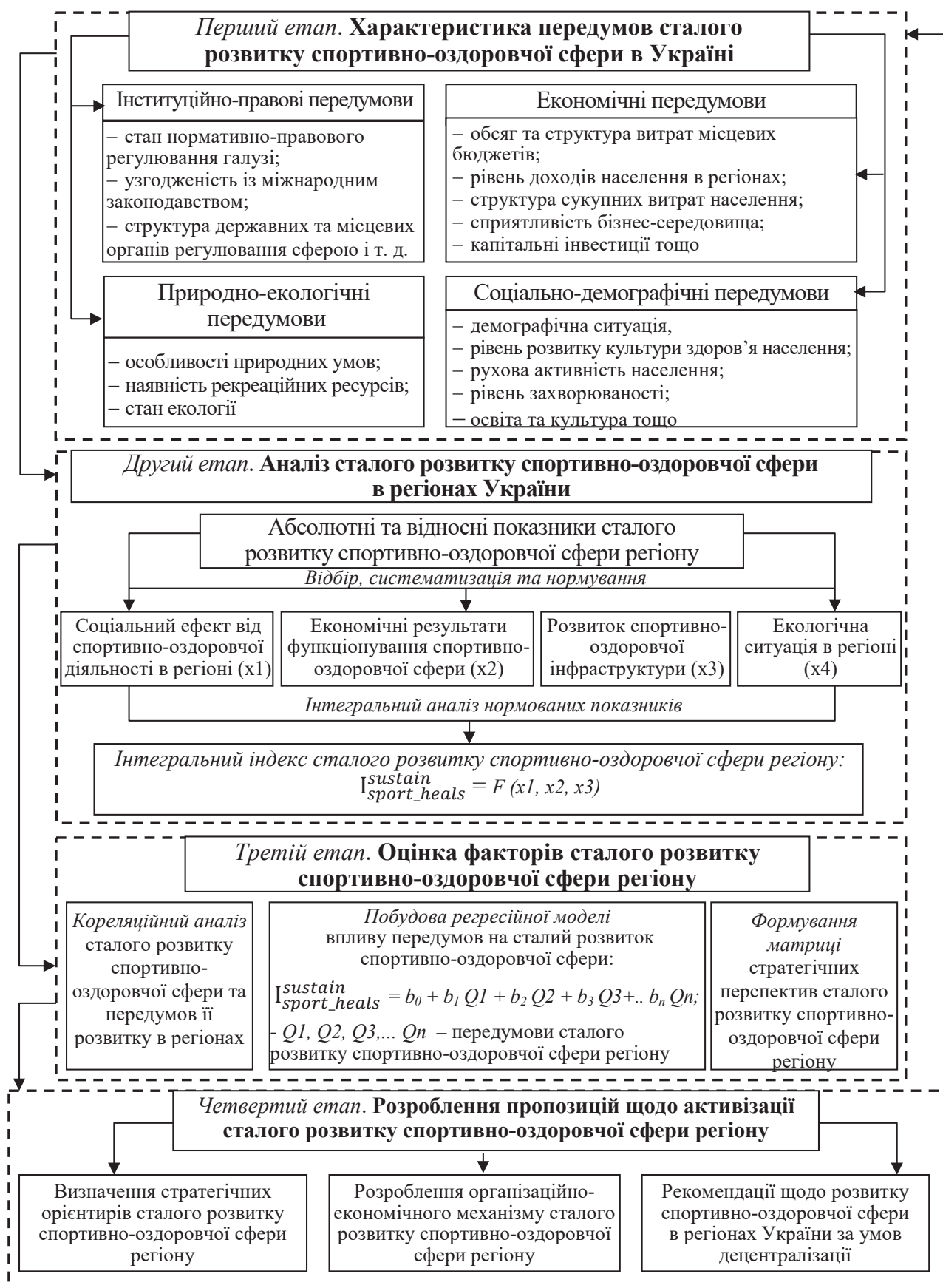

Рис. 1. Методика оцінки сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону

Джерело: розроблено автором

– інституційно-правових, що формують законодавчу основу розвитку галузі та організаційні можливості його досягнення;

– природно-екологічних, які є суб'єктивно-об'єктивними, оскільки відображають вихідні можливості розвитку окремих видів спорту, що зумовлюються наявністю необхідних природно-кліматичних умов (наприклад, для розвитку лижного спорту сприятливим є наявність гірської місцевості з відповідними умовами), станом екології, що більшою мірою є наслідком діяльності людини;

– економічних – у розвинутих регіонах досягнення економічного ефекту від капіталізації спортивно-оздоровчої сфери та розвитку підприємництва у цій галузі є значно вищими, ніж у регіонах із низькими доходами;

– соціально-демографічні – кількість та структура населення, частка молоді, що зазвичай є більш фізично активною, рівень розвитку культури здоров'я також є тими чинниками, що можуть як сприяти, так і стримувати зацікавленість населення до занять спортом, відповідно визначаючи ефективність та темпи сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери в регіоні.

Вплив передумов, які склалися у конкретному регіоні, на сталий розвиток спортивно-оздоровчої сфери можна визначити шляхом побудови регресійної моделі, яка дає можливість кількісно оцінити величину цього впливу, визначити основні чинники та обґрунтувати пропозиції щодо активізації розвитку галузі.

На рис. 1 представлено запропоновану методику оцінювання, що об'єднує систему критеріїв та статистичних показників його побудови.

Практична значимість запропонованої методики оцінювання сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери полягає у формуванні наукового підґрунтя для визначення стратегічних перспектив сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону, формуванні організаційно-економічного механізму та розробленні рекомендацій щодо розвитку спортивно-оздоровчої сфери в регіонах України за умов децентралізації.

Результати оцінювання можуть бути використані для обґрунтування відповідних пропозицій із питань регіонального розвитку для центральних органів виконавчої влади, обласних та міських державних адміністрацій. Дослідження сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону надасть можливість відповідним державним інститутам точніше виявляти здобутки і проблеми в їх розвитку, визначати пріоритети і цільові показники для кожного з регіонів, конкретизувати заходи, спрямовані на розвиток фізичної культури, спорту та оздоровлення.

Висновки з проведеного дослідження. Досягнення цілей сталого розвитку неможливе без забезпечення активної діяльності в галузі фізичної культури та спорту, системи оздоровлення

населення, організації активного дозвілля, адже формування здорової нації й відновлення продуктивності робочої сили є необхідними ланками в усьому ланцюгу макроекономічного процесу.

Важливість досягнення цілей сталого розвитку та вагома роль спорту у цьому процесі доводять необхідність розроблення комплексної методики оцінки сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону. В основу запропонованої методики покладено систему показників, які характеризують розвиток спортивно-оздоровчої інфраструктури, економічні результати й соціальний ефект функціонування галузі, екологічні умови в регіоні. Отримання достовірної оцінки сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери в регіоні є важливим елементом здійснення управління органами місцевого самоврядування, оскільки за умов децентралізації саме на них покладається основна відповідальність за забезпечення сталого розвитку фізичної культури, спорту та оздоровлення.

Напрямом подальших досліджень стане розроблення організаційно-економічного механізму розвитку сфери фізичної культури та спорту в регіонах України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ціпов'яз А.Т., Бондаренко В.В. Організація і управління фізичною культурою і спортом. Кременчук : КПК, 2019. 128 с.
2. Рибалко Л.М. Роль фізкультурно-оздоровчих технологій у фізичному вихованні студентів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2018. № 4(1). С. 94–102.
3. Роль спортивно-оздоровчої діяльності в умовах сталого розвитку / М.І. Стегней та ін. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 4. Т. 1. С. 35–42.
4. Наумко Ю.С., Самойленко Т.Г. Розвиток спортивної інфраструктури як дієвий інструмент провадження соціальної політики в регіоні. *Інфраструктура ринку*, 2019. № 37. С. 523–529. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/37_2019_ukr/78.pdf (дата звернення: 25.03.2021).
5. Павліха Н.В., Войчук М.В. Концептуальні засади безпеки сталого просторового розвитку: теоретико-методологічний аспект. *Міжнародна економічна безпека України: теорія, методологія, практика*. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2020. С. 161–183.
6. Павліха Н.В., Цимбалюк І.О. Науковий базис формування теорії інклюзивного розвитку регіону. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 3(23). С. 136–142.
7. Tsybaliuk I., Alghadhywi M.Y.H. Assessment of the Ukrainian Regional Infrastructure Development Taking into Account its Inclusiveness. *Галицький економічний вісник*, 2020. № 6. С. 59–66.
8. Bardocz-Bencsik M. Sport for development and peace – investigating the field. PhD thesis. Budapest

2020. P. 50. URL: https://www.sportanddev.org/sites/default/files/downloads/mariann_bardocz-bencsik_mariann_dissertation.pdf (дата звернення: 25.03.2021).

9. Lindsey I., Chapman T. Enhancing the Contribution of Sport to the Sustainable Development Goals. Commonwealth Secretariat. 2017. URL: https://www.sportanddev.org/sites/default/files/downloads/enhancing_the_contribution_of_sport_to_the_sustainable_development_goals_.pdf#page=24&zoom=100,0,0 (дата звернення: 25.04.2021).

10. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations. 2015. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> (дата звернення: 01.12.2020).

11. Про забезпечення сталого розвитку сфери фізичної культури і спорту в Україні в умовах децентралізації : Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 47. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1695-19#Text> (дата звернення: 25.11.2020).

12. Цимбалюк І.О., Уніга О.В. Методичні підходи до оцінювання розвитку ринку праці прикордонного регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 18. С. 235–240.

REFERENCES:

1. Tsipov'iaz A.T., Bondarenko V.V. (2019) Orhanizatsiia i upravlinnia fizychnoiu kulturoiu i sportom [Organization and management of physical culture and sports]. Kremenchuk: KPK. (in Ukrainian)

2. Rybalko L.M. (2018) Rol fizkulturno-ozdorovchikh tekhnolohii u fizychnomu vykhovanni studentiv [The role of physical culture and health technologies in physical education of students]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical sciences*, no. 4(1), pp. 94–102.

3. Stehnei M.I., Bohatyrov K.O., Boshynda I.M., Boshynda I.M. (2019) Rol sportyvno-ozdorovchoi diialnosti v umovakh staloho rozvytku [The role of sports and health activities in terms of sustainable development]. *Bulletin of KhNAU named after V.V. Dokuchaeva*, vol. 1, no. 4, pp. 35–42.

4. Naumk Yu.S., Samoilenko T.H. (2019) Rozvytok sportyvnoi infrastruktury yak diievyi instrument provadzhennia sotsialnoi polityky v rehionii [Development of sports infrastructure as an effective tool for conducting social policy in the region]. *Infrastruktura rynku*,

no. 37, pp. 523–529. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/37_2019_ukr/78.pdf (accessed 25 March 2021).

5. Pavlikha N.V., Voichuk M.V. (2020) Kontseptualni zasady bezpeky staloho prostorovoho rozvytku: teoretyko-metodolohichniy aspekt [Conceptual principles of security of sustainable spatial development: theoretical and methodological aspect]. *International economic security of Ukraine: theory, methodology, practice*. Lutsk: IVV Lutsk NTU, pp. 161–183. (in Ukrainian)

6. Pavlikha N.V., Tymbaliuk I.O. (2020) Naukovi bazys formuvannia teorii inkluzyvnoho rozvytku rehionu [Scientific basis for the formation of the theory of inclusive development of the region]. *Economic Journal of Lesya Ukrainka East European National University*, no. 3(23), pp. 136–142.

7. Tymbaliuk I., Alghadhywi M.Y.H. (2020) Assessment of the Ukrainian Regional Infrastructure Development Taking into Account its Inclusiveness. *Galician Economic Bulletin*, no. 6, pp. 59–66.

8. Bardocz-Bencsik M. Sport for development and peace – investigating the field. PhD thesis. Budapest 2020. P. 50. Available at: https://www.sportanddev.org/sites/default/files/downloads/mariann_bardocz-bencsik_mariann_dissertation.pdf (accessed 25 March 2021).

9. Lindsey I. and Chapman T. (2017). Enhancing the Contribution of Sport to the Sustainable Development Goals. Commonwealth Secretariat. Available at: https://www.sportanddev.org/sites/default/files/downloads/enhancing_the_contribution_of_sport_to_the_sustainable_development_goals_.pdf#page=24&zoom=100,0,0 (accessed 25 April 2021).

10. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (2015). United Nations. Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> (accessed 01 December 2020).

11. On ensuring sustainable development of physical culture and sports in Ukraine in the context of decentralization: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine. (2016). Information of the Verkhovna Rada (VVR), no. 47. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1695-19#Text> (accessed 25 November 2020).

12. Tymbaliuk I., Uniga O. (2017) Metodychni pidkhody do otsiniuvannia rozvytku rynku pratsi prykordonnoho rehionu [Methodical approaches to assessing the development of the labor market in the border region]. *Black Sea Economic Studies: Scientific Journal*, no. 18, pp. 235–240.

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

СИСТЕМА ПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ THE SYSTEM OF DIRECT TAXATION IN UKRAINE

УДК 336.226.1

<https://doi.org/10.32843/bses.66-17>

Головачко В.М.

к.е.н.,

доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу

Мукачівський державний університет

Максименко Д.В.

к.е.н.,

доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу

Мукачівський державний університет

Колесник С.-В.П.

магістрант

Мукачівський державний університет

Holovachko Vasyl

Mukachevo State University

Maksimenko Diana

Mukachevo State University

Kolesnyk Stella-Valentyna

Mukachevo State University

Для розвитку країни потрібно, щоб в економіці країни все працювало на найвищому рівні. Цю статтю присвячено системі прямого оподаткування в Україні. Визначено, що основним документом, яким регламентується оподаткування, є Податковий кодекс України, де зазначено, що податок є обов'язковим платежем до бюджету, що отрим�ється з платників податку. Система прямого оподаткування в Україні могла би бути кращою, але проблеми не дають їй функціонувати. Тому для розвитку потрібно опиратися на досвід країн світу. Також важливим для податкової культури є прямі й непрямі податки. Податкова культура є важливою для податків. У Європі декларування є неодмінним для кожного, в Україні ж суспільна мораль про декларування не має належного рівня. Отже, країна повинна звернути увагу на досвід інших країн світу, на контроль системи прямого оподаткування та створити умови для платників цих податків.

Ключові слова: пряме оподаткування, непрямі податки, оподаткування, податки, платники податків.

Для развития страны нужно, чтобы в экономике страны все работало на высшем уровне. Эта статья посвящена системе прямого налогообложения в Украине. Определено, что основным документом, регламентирующим налогообложение, является Налоговый кодекс Украины, где указано, что налог является обязательным платежом в бюджет, получаемым с налогоплательщиков. Система прямого налогообложения в Украине могла бы быть лучше, но проблемы не дают ей функционировать, поэтому для развития нужно опираться на опыт стран мира. Также важными для налоговой культуры являются прямые и косвенные налоги. Налоговая культура важна для налогов. В Европе декларирование является непременным для каждого, в Украине же общественная мораль о декларировании не имеет надлежащего уровня. Государство должно больше обращать внимание на опыт других стран мира, на контроль системы прямого налогообложения и создать условия для налогоплательщиков этих налогов.

Ключевые слова: прямое налогообложение, косвенные налоги, налогообложение, налоги, налогоплательщики.

For the development of any country, everything in the country's economy needs to work at the highest level. This article is devoted to the system of direct taxation in Ukraine. It is determined that the main document regulating taxation is the Tax Code of Ukraine. The Tax Code clearly states that the tax is a mandatory, unconditional payment to the budget received from taxpayers. The direct taxation system in Ukraine could be better, but a number of problems prevent it from functioning fully. Direct tax is important for the activities of producers of various goods. The system of direct taxation in the world occupies a significant niche, in turn, as in Ukraine. Therefore, for development, it is necessary to start relying on the experience of the countries of the World. From this we get that it is important to reform the taxation system in Ukraine, starting with direct taxation. The direct tax system has many benefits that do not allow obtaining financial resources in full. Analyzing the data on the consolidated budget in Ukraine, it can be noted that it is formed from 80% of tax revenues. This is not enough by European standards. This suggests that in Ukraine the suboptimal structure of the revenue side of the state budget. Examining the factors influencing the system of direct taxation of individuals and legal entities, it was found that the most important qualitative factor from the standpoint of fiscal orientation is the level of tax evasion. The problem of taxation at all times, and especially in our time and for our country is extremely relevant, because it is taxes that are the source of income to the state, without which no country can exist. Direct taxes and are the basis for taxation. Direct and indirect taxes are also important for tax culture. Tax culture is important for effective tax collection. This can be explained by the receipt of income and income taxes, which depend on the correctness of the declaration of these incomes. In European countries, declaration is a prerequisite for every citizen, and public morality is focused on condemning those who hide something. In turn, this culture in society in Ukraine does not yet have a proper level. Therefore, the country should pay more attention to the control of the direct taxation system and create conditions for the payers of these taxes.

Key words: direct taxation, indirect taxes, taxation, taxes, taxpayers.

Постановка проблеми. Метою статті є опис важливості системи оподаткування для розвитку України, надати певні рекомендації щодо заохочування платників податків нараховувати й сплачувати податки у повному обсязі відповідно до бази оподаткування. Потрібно знайти та висвітлити основні недоліки щодо дієвої системи прямого оподаткування, знайти переваги дієвої системи прямого оподаткування перед непрямими податками; визначити проблеми часткової відсутності культури та суспільної моралі кожного громадянина України щодо декларування своїх прибутків; виявити важливість прямих податків як важіль державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення податкової системи України у сфері прямого оподаткування займалися такі видатні науковці, як: В.Л. Андрущенко, А.І. Крисоватий, Ю.Б. Іванов, В.М. Мельник, С.В. Мочерний, В.І. Глухова, В.М. Гуляєва, С.В. Пархоменко-Цирочиянц та ін. Їх думки є досить важливими у становленні системи прямого оподаткування в Україні.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення особливостей систем прямого оподаткування, аналіз ролі прямих податків у дохідній частині бюджету України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим інструментом забезпечення стійкого

соціального розвитку держави, її територій та окремих підприємств є система оподаткування. Проаналізувавши дані, можемо стверджувати, що вагому частку і важливу роль у структурі податкової системи України відіграють саме прямі податки.

Також ефективність системи прямого оподаткування є дуже тісно пов'язаною з ефективністю функціонування суб'єктів господарської діяльності. Ефективна діяльність господарств визначає обсяги податкових платежів до бюджетів різних рівнів.

Система прямого оподаткування в Україні має цілу низку проблем, що заважають повному функціонуванню економіки нашої країни. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що важливим є питання реформи податкової політики, а саме в частині прямого оподаткування. Було б доцільно побудувати нову ефективну модель прямого оподаткування, яка б найкраще відповідала сучасному економічному стану держави і стала б стимулом для розвитку України. Саме тому правильна та чітка організація системи справляння прямих податків в Україні як найважливішого джерела формування дохідної частини бюджету потребує певних реформ.

Відповідно до Податкового кодексу України, податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку [1].

Згідно зі ст. 7 Податкового кодексу України, встановлено загальні засади визначення обов'язкових елементів податків і зборів, які формують особливості нарахування та сплати прямих податків:

– платники податку – фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно із цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок зі сплати податків та зборів згідно із цим Кодексом [1, ст. 15];

– об'єкт оподаткування – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, із наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку [1, ст. 22];

– база оподаткування – конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування [1, ст. 23];

– ставка податку – розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування [1, ст. 25].

Прямі податки – податки, що стягуються державою безпосередньо з доходів або майна платника податків. Історично є найбільш ранньою формою оподаткування [2].

Прямими податками в Україні є податки на доходи фізичних осіб, на нерухомість, а також податки на прибутки, отримані у вигляді відсотків, у тому числі податки на доходи від користування позиками, орендної плати, роялті та всіх інших видів прибутків [2].

Прямі податки поділяються на:

– реальні (майнові), якими обкладаються продаж, покупка або володіння майном;

– особові [2].

Прямі податки мають важливі важелі впливу на діяльність товаровиробників. Такий вплив на процеси здійснюється загалом через збільшення або зменшення доходу, який залишається в розпорядженні платників податків. Із боку макроекономіки регулюються як інвестиційні, так і споживчі попит та пропозиція. Разом із цим держава має вплив на напрямки використання національного доходу.

Окрім того, система прямого оподаткування в Україні характеризується значним обсягом пільг, що спричиняє втрату істотного обсягу фінансових ресурсів дохідної частини бюджету. Така ситуація зумовлює зменшення фіскальної ефективності прямого оподаткування [3].

Для швидкого та позитивного розвитку в податковій системі України прямого оподаткування потрібно залучати досвід інших більш розвинених країн, податкові системи яких мають багатолітню історію та позитивну тенденцію, адже досвід України у цих питаннях обмежений.

Прямі податки в Україні є вагомим та важливим інструментом для регулювання діяльності суб'єктів господарювання, які за певних умов здатні повністю знищити стимули, які заохочують до вдосконалення виробництва та накопичення капіталів, що завдає шкоди суб'єктам господарювання.

Натомість ефективна та дієва система прямого оподаткування може допомогти забезпечити досягнення встановлених цілей і пом'якшити певні недоліки та зовнішній вплив негативних чинників, які неможливо усунути чи запобігти їм.

Щодо функціонування системи прямого оподаткування в Україні, то варто виділити такі чинники, які здійснюють негативний вплив на рівень фіскальної ефективності прямих податків:

– невідповідність існуючого розподілу податкового навантаження рівню платоспроможності фізичних осіб. Мало- та середньозабезпечені верстви населення приймають на себе основний важіль оподаткування. Заходи із здійснення перерозподілу рівня податкового навантаження на населення з високим рівнем доходів майже не реалізуються на практиці;

– нерівномірний розподіл податкового навантаження між різними джерелами доходів. Сучасна сплата прямого податку перетворилася на податок на заробітну плату, яку отримують наймані працівники прозорого для фінансових органів

сектору економіки. Водночас забезпечені верстви населення отримують дохід, який є відмінним від заробітної плати (непроцентні доходи, доходи від власності, дивіденди тощо). Відповідно, ці види доходів оподатковуються за значно нижчими ставками, ніж доходи у вигляді заробітної плати, або не оподатковуються взагалі, і податкове навантаження забезпеченого населення є набагато меншим, аніж середньо- та малозабезпечених. Така ситуація зумовлена насамперед прогалинами вітчизняного податкового законодавства;

- висока тінізація економіки. Приховування доходів від оподаткування руйнує будь-яке уявлення про характер утворення, розподілу та перерозподілу доходів різних соціальних верств населення та зменшує здатність держави впливати на дані процеси. Така ситуація суттєво занижує фіскальний потенціал прямих податків та розрахунки економічної нерівності [3].

Аналіз статистичних даних засвідчує той факт, що в середньому Зведений бюджет України формується на 80% за допомогою податкових надходжень. Цього, насправді, недостатньо, адже за європейськими нормами в структурі бюджету непрямі податки не повинні перевищувати 5%. Цей факт говорить про неоптимальну структуру дохідної частини державного бюджету [4, с. 112].

За останні роки сума податкових надходжень постійно збільшується, причому за останні два роки вона зросла майже на 82%. Проте навіть при такій позитивній тенденції податкова система України залишається недосконалою і потребує реформувань. Основними недоліками системи оподаткування залишаються:

- нерівномірний і несправедливий розподіл податкового навантаження;
- перетворення податкової системи на чинник пригнічення економічного зростання та інвестиційної активності,
- стимулювання ухилення від сплати податків і відтік капіталів за кордон;
- нестабільне податкове законодавство;
- проблема подвійного оподаткування [4, с. 113].

Досліджуючи чинники впливу на систему прямого оподаткування фізичних і юридичних осіб, виявлено, що найважливішим якісним фактором із позиції фіскальної спрямованості є рівень ухилення від сплати податків. Саме ухилення можна розглядати з трьох положень:

- економічного – проявляється в умовах високого рівня податкового навантаження, коли платники вимушені з метою мінімізації витрат приховувати свої доходи легальним чи нелегальним шляхом;
- соціально-психологічного – передбачає низький рівень податкових відрахувань у зв'язку з низьким рівнем податкової культури;
- правового – відсутність жорсткої системи покарань за ухилення від оподаткування, низька

ефективність податкового контролю, недосконале податкове законодавство, яке створює шляхи ухилення в рамках закону [4, с. 113].

Важливим є взаємозв'язок між співвідношенням прямих і непрямих податків і рівнем податкової культури. Саме податкова культура є важливим чинником впливу на ефективність стягнення податків, масштаби ухилення від сплати, а також вагомим чинником створення умов для підвищення ролі прямих податків. Це пояснюється тим, що надходження від основних видів прямих податків – податків на прибуток і на доходи – залежать від правильності декларування доходів, а вона, своєю чергою, як від рівня оподаткування (помірні податки роблять економічно недоцільною систему ухилення від них, оскільки деякі засоби ухилення вимагають більших витрат на їх здійснення), так і від податкової культури. Якщо в західних країнах декларування стало невід'ємною частиною громадянського менталітету, а суспільна мораль орієнтована на публічне засудження тих, хто приховує доходи, то в Україні культура відносин громадян із державою ще не прийняла належного рівня [5, с. 147].

Значна роль у реалізації політики стабілізації державних фінансів належить непрямим податкам. Якщо за економічного спаду зростає роль непрямих податків, що дає можливість закріпити і стабілізувати базу оподаткування, то за економічного зростання, навпаки, прямі податки набувають домінуючого фіскального впливу. У сучасних умовах економічного розвитку прямі податки є базисом податкових систем держав із розвинутою ринковою економікою, тому що вони мають значні переваги порівняно з непрямими [6].

В умовах української економіки пряме оподаткування має переваги перед непрямим лише в контексті соціальної справедливості, але, враховуючи той факт, що система оподаткування доходів фізичних осіб та прибутків підприємств в Україні здійснюється за фіксованими ставками, цей принцип також майже не реалізується. Соціальна несправедливість непрямих податків може певною мірою нейтралізуватися державою шляхом вилучення товарів першої необхідності з кола оподатковуваних. Але виникає суперечність, адже швидкість надходження податків, стабільність і рівномірність забезпечуються саме оподаткуванням товарів широкого вжитку. У сучасних умовах вплив непрямих податків на підвищення цін, окрім негативності саме цього фактора, достатньо обґрунтовано вважають джерелом розвитку інфляційних тенденцій. Не менш істотним недоліком непрямих податків слід уважати обмежені можливості їх використання для стимулювання виробництва [6].

Сьогодні існує багато недоліків в оподаткуванні підприємницької діяльності в Україні, що призводить до відтоку підприємств у тіньову сферу, тобто до ведення нелегальної діяльності і повного ухи-

ляння від сплати податків, порушення податкового законодавства і зменшення суми податків, яку необхідно перерахувати до бюджету (виплата більшої частини заробітної плати «у конвертах») [6].

Проблема оподаткування, особливо в наш час і для нашої країни, є надзвичайно актуальною, тому що саме податки є саме тим джерелом надходження коштів до держави, без якого не може існувати жодна країна. Прямі податки служать і є основою для оподаткування.

Висновки з проведеного дослідження.

Досліджуючи дану тему, вдалося висвітлити основні недоліки системи прямого оподаткування, які зменшують темпи її розвитку та мають цілком негативний вплив на економіку загалом.

Саме така система оподаткування відповідає за регулювання зовнішньоекономічної діяльності, включаючи приплив іноземних інвестицій, які є дуже важливим, а то й навіть необхідним інструментом для економічного розвитку будь-якої країни.

Необхідно ефективно адмініструвати прямі податки та створювати сприятливі умови для того, щоб заохочувати платників податків нараховувати й сплачувати податки у повному обсязі відповідно до бази оподаткування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 15 травня 2021 року № 1402-IX / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 29.06.2021).
2. Прямі податки. Вікіпедія : вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Прямі_податки (дата звернення: 29.06.2021).
3. Нех Д.І. Фіскальна ефективність прямого оподаткування в Україні та напрями її підвищення. *Науковий блог*. 2017. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2017/fiskalna-efektivnist-pryamo-opod/> (дата звернення: 24.06.2021).
4. Глухова В.І. Аналіз податкових надходжень до державного бюджету України в сучасних умовах. *Інтернаука*. 2017. № 5. С. 112–113.
5. Пархоменко-Цироциянц С.В. Місце прямих податків у податковій системі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. 147 с.
6. Смашнюк О.В. Аналіз надходження прямих та непрямих податків до бюджету України. *Інноваційний розвиток: освіта та наука XXI століття*. Київ, 2018. Т. 3. 124 с.
7. Волохова І.С. Місцеві податки та збори в доходах місцевих бюджетів України: наслідки проведених реформ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 23. Ч. 2. С. 51-54.
8. Воронська О.О. Податки в Україні: від теорії до практики : навчальний курс. Київ : Акцент ПП, 2018. 464 с.

9. Дубовик О.Ю. Податковий менеджмент у схемах і таблицях : навчальний посібник. Харків : Пром-Арт, 2018. 248 с.

10. Дубровський В.В., Черкашин В.В. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення уникнення оподаткування в Україні. Київ, 2017. 40 с.

REFERENCES:

1. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15 travnia 2021 roku N 1402-IX / Verkhovna Rada Ukrainy [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine of May 15, 2021 № 1402-IX / Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 29 June 2021).
2. Priami podatky. Vikipediia: vilna entsklopediia [Direct taxes. Wikipedia: free encyclopedia]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Priami_podatky (accessed 29 June 2021).
3. Nekh D.I. (2017) Fiskalna efektyvnist priamoho opodatkuvannia v Ukraini ta napriamy yii pidvyshchennia [Fiscal efficiency of direct taxation in Ukraine and directions of its increase]. *Naukovyi bloh*. Available at: <http://naub.oa.edu.ua/2017/fiskalna-efektivnist-pryamo-opod/> (accessed 24 June 2021).
4. Hlukhova V.I. (2017) Analiz podatkovykh nadkhodzen do derzhavnogo biudzhetu Ukrainy v suchasnykh umovakh [Analysis of tax revenues to the state budget of Ukraine in modern condition]. *Internauka* (electronic journal), vol. 5, pp. 112–113.
5. Parkhomenko-Tsyrotyants S. V. (2016) Mistse priamykh podatkov u podatkovii systemi Ukrainy [The place of direct taxes in the tax system of Ukraine]. *Aktualjni problemy derzhavy i prava (electronic journal)*, pp. 147.
6. Smashniuk O.V. (2018) Analiz nadkhodzhennia priamykh ta nepriamykh podatkov do biudzhetu Ukrainy [Analysis of direct and indirect taxes to the budget of Ukraine]. *Proceedings of the Innovative development: education and science of the XXI century* (Ukraine, Kyiv, June 19, 2018). Kyiv: Drukarnia FOP Hulijaeva V.M., vol. 3. (in Ukrainian)
7. Volokhova I.S. (2017) Mistsevi podatky ta zbory v dokhodakh mistsevykh biudzhetu Ukrainy: naslidky provedenykh reform [Local taxes and fees in the revenues of local budgets of Ukraine: the consequences of the reforms]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 23, no. 2, pp. 51–54.
8. Voronska O.O. (2018) Podatky v Ukraini: vid teorii do praktyky. Navchalnyi kurs [Taxes in Ukraine: from theory to practice. Training Course]. Kyiv: Aktsent PP. (in Ukrainian)
9. Dubovyk O.Yu. (2018) Podatkovyi menedzhment u skhemakh i tablytsiakh [Tax management in diagrams and tables]. Kharkiv: Prom Art. (in Ukrainian)
10. Dubrovskiy V.V., Cherkashyn V.V. (2017) Porivnialnyi analiz fiskalnoho efektu vid zastosuvannia instrumentiv ukhylennia unykennia opodatkuvannia v Ukraini [Comparative analysis of the fiscal effect of the use of tax avoidance instruments in Ukraine]. Kyiv. (in Ukrainian)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ
SOCIO-ECONOMIC INDICATORS OF TERRITORIAL REGION

УДК 332

<https://doi.org/10.32843/bses.66-18>**Романовська Ю.А.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів
Макаренко М.А.

студентка

Хмарук В.М.

студентка

Вінницький торговельно-економічний
інститутКиївського національного торговельно-
економічного університету**Romanovska Yuliia****Makarenko Marina****Khmaruk Veronika**Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University
of Trade and Economics

У роботі проведено дослідження окремих індикаторів складників соціально-економічного розвитку регіону на прикладі Вінниччини, а саме виробничого, фінансового, демографічного, науково-технічного, громадського, екологічного. Наведено, що забезпечення соціально-економічного розвитку регіону реалізується через фінансове наповнення соціальної сфери за рахунок власних муніципальних коштів і субсидування з державного бюджету. Проведене оцінювання видатків доводить, що соціальний захист Вінницької територіальної громади забезпечує дотримання конституційних гарантій громадян. Найбільша кількість видатків у Вінницькій ТГ спрямовується на соціальний захист та соціальне забезпечення. SWOT-аналіз за внутрішніми чинниками соціально-економічного розвитку Вінницької області доводить, що регіон забезпечує встановлені законодавством гарантії соціального захисту громадян за допомогою сталого економічного розвитку.

Ключові слова: регіон, територіальна громада, соціально-економічний розвиток, показники, SWOT-аналіз.

В работе проведено исследование отдельных индикаторов составляющих социально-экономического развития региона на примере Винницкой области, а именно производственной, финансовой, демографической, научно-технической, общественной, экологической. Обеспечение социально-экономического развития региона реализуется через финансовое наполнение социальной сферы за счет собственных муниципальных средств и субсидирования из государственного бюджета. Проведенная оценка расходов доказывает, что социальная защита граждан Винницкой территориальной громады обеспечивает соблюдение конституционных гарантий граждан. Наибольшее количество расходов в Винницкой ТГ направляется на социальную защиту и социальное обеспечение. Исследованные показатели Винницкого региона доказывают, что социально-экономическое развитие общества направлено на обеспечение установленных законодательством гарантий социальной защиты граждан.

Ключевые слова: регион, территориальная громада, социально-экономическое развитие, показатели, SWOT-анализ.

The study of some indicators of the components of socio-economic development of the region on the example of Vinnytsia region, namely production, financial, demographic, scientific and technical, social, environmental. It is stated that the provision of socio-economic development of the territorial community is realized through the financial content of the social sphere at the expense of own municipal funds and subsidies from the state budget. The assessment of expenditures proves that the social protection of the Vinnytsia region ensures compliance with the constitutional guarantees of citizens. The studied indicators of the Vinnytsia region prove that the socio-economic development of the community is aimed at ensuring the statutory guarantees of social protection of citizens, as well as streamlining the existing system of municipal assistance, benefits and compensation. One of the most successful system technologies that allows you to assess the impact of external and internal factors is a SWOT-analysis. The results of the SWOT analysis make it possible to assess the ability to withstand threats, as well as to overcome internal shortcomings. Thus, the internal factors of socio-economic development of the Vinnytsia region are dominated by strengths. With regard to agriculture and industry, the situation in the region is currently exacerbated by a shortage of skilled labor, namely, specialists in engineering and manufacturing. External labor migration increases the risk of further development of the labor industry. Declared indicators of socio-economic development of the territorial community are considered in terms of a set of different social and economic goals, rational and reasonable use of municipal and state financial resources. The given separate indicators characterizing social and economic development of territorial community allow to define acceptability of conditions for life and development of the person, social and economic stability of community. Changes in social and economic indicators under the influence of internal factors are the basis for the formation of qualitative socio-economic development of the region and the state as a whole.

Key words: region, territorial community, socio-economic development, indicators, SWOT-analysis.

Постановка проблеми. Питання якісного соціально-економічного розвитку як України у цілому, так і регіонів, громад протягом тривалого часу виступає важливим чинником щодо подолання кризових явищ, формує гнучкість для адаптації до мінливих умов середовища в умовах пандемії. Основою забезпечення соціально-економічних інтересів країни є стійкий розвиток регіонів та територіальних громад, що формує сприятливі умови для стратегічного розвитку держави. Забезпечення соціально-економічного розвитку країни на рівні територіальної громади є досить складним процесом, що пов'язано з реформою в економічних, політичних, соціальних сферах. Проблеми перебудови суспільства та формування правової

держави потребують переосмислення напрямів соціально-економічного розвитку громад, регіонів, держави.

Сталий розвиток є основою економічно ефективної держави у цілому. Соціально-економічний розвиток країни і окремих територіальних громад, що формують регіони, перебуває у тісному зв'язку в умовах забезпечення соціально-економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процеси забезпечення сталого розвитку країни перебувають у центрі уваги науковців: О. Резнікової, О. Ляшенко, В. Пономарьової, О. Симонової, М. Мінченко, О. Черняк, Л. Гончаренко. Питанням обґрунтування доцільності теоретичних дослі-

джен соціально-економічного розвитку регіонів України та розробленням практичних рекомендацій щодо управління ними присвячено праці таких учених, як Л. Добрик, О. Дикий, О. Дарушин. Серед українських науковців вагомий внесок у дослідження впливу чинників на соціально-економічний розвиток регіонів та держави у цілому зробили Б. Данилишин, З. Варналій, Г. Монастирський тощо. Аналіз процесів нерівномірного розвитку національних економік з урахуванням макроекономічних чинників привернув увагу закордонних учених, таких як Р. Барро, Л. Фельд, В. Тіссен, М. Портер, П. Потье, Дж. Фрідмен. Проте, незважаючи на великий обсяг досліджень сучасних фахівців із питань соціально-економічного розвитку держави, регіону, є необхідність дослідити показники соціально-економічного розвитку регіону і громади на прикладі Вінницької територіальної громади.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження соціально-економічного розвитку регіону. Оцінювання стану соціально-економічного розвитку регіону та змін, що відбулися протягом досліджуваних років, надасть наочне уявлення щодо проблематики соціально-економічного простору окремого регіону. Наведені дослідження особливостей розвитку регіону виступають підґрунтям загальнонаціонального розвитку держави у цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення сприятливих умов для соціально-економічного розвитку територіальних громад, що утворюють регіон, належить до пріоритетних завдань державного управління й є одним із ключових питань у процесі формування нової моделі соціально орієнтованої економіки країни. Розвиток громад виступає вагомим інструментом забезпечення територіальної цілісності та стабільності в державі. Соціальна орієнтація економічного розвитку територіальної громади безпосередньо спрямована на підвищення рівня й якості життя населення, індикаторами якого виступають дані рівня споживання соціальних благ, народжуваність і смертність, фізичне та духовне здоров'я населення, тривалість життя тощо. Збалансованість соціально-економічного розвитку громади передбачає дотримання особливої для кожної громади пропорції складників її розвитку, дослідження елементів, яких не вистачає у структурі розвитку даної громади, стимулювання найбільш важливих для даної громади елементів соціально-економічного розвитку.

Сталий соціально-економічний розвиток регіону передбачає вибір такого механізму, реалізація цілей якого сьогодні посприяє їх досягненню у майбутньому. Такий багатоаспектний процес розглядається з погляду сукупності різних соціальних та економічних цілей, раціонального та обґрунтованого використання потенціалу регіону, що збереже ресурси для майбутніх поколінь. Зміст розвитку регіонів може сильно відрізнятись. Дійсно, роз-

виток різних міст і сільських територій України за своїм змістом принципово різниться, і ця різниця зумовлена не лише вихідним рівнем розвитку, а й особливостями кожного регіону, його виробничою структурою, географічним положенням, виробничою спеціалізацією тощо [2, с. 25; 10, с. 3].

Розглянемо на прикладі Вінниччини та Вінницької територіальної громади (ТГ) основні показники соціально-економічного розвитку регіону:

1. Виробничий складник соціально-економічного розвитку регіону характеризується наявністю ресурсної бази та умовами, які забезпечують інтеграційні процеси. Виробничий складник Вінницької області має багатогалузевий промисловий комплекс. У регіоні функціонує понад 1 300 великих, середніх і малих підприємств різної форми власності, які виробляють промислову продукцію. Серед галузей промислового виробництва провідне місце займають харчова галузь (61,9%) та постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (17,1). Решта галузей займають від 0,4% (легка промисловість) до 3,8% (деревообробна галузь та виробництво готових металевих виробів) від загального обсягу реалізованої продукції.

Збільшенню питомої ваги галузі сприяло впровадження у 2019 р. 25 великих інвестиційних проєктів загальною вартістю 1,3 млрд грн, що дало змогу створити 390 нових робочих місць.

Таблиця 1
Індекс промислової продукції Вінницької області

	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Україна	95,7	102,8	100,4	101,6	98,2
Вінницька область	104,0	105,3	108,2	99,2	113,5
Місце серед регіонів України	2	13	7	5	1

Джерело: складено за [7]

Розвиток промислового сектору області за 2019 р. підтверджується індексом промислового виробництва, який становив 113,5% до 2018 р. Загальнодержавний рейтинг за обсягами реалізованої продукції свідчить про активізацію роботи промислових підприємств області. Так, завдяки створенню нових виробництв частка Вінниччини у загальнодержавному обсязі реалізованої продукції промисловості за останні роки має тенденцію до збільшення, що підтверджує позитивна динаміка показника з 2,2% у 2014 р. до 3,1% у 2018 р.

2. Фінансовий складник соціально-економічного розвитку регіону характеризується стійкістю фінансової та регіональної бюджетної системи, здатністю забезпечити соціально-економічну стабільність регіону. Бюджет розвитку є складовою частиною місцевого бюджету й одним із найважливіших інструментів фінансової політики органів

місцевого самоврядування в частині реалізації інвестиційних та інноваційних інфраструктурних проєктів.

У табл. 3 представлено динаміку основних показників бюджету Вінницької області впродовж 2018–2020 рр.

Проаналізувавши табл. 2, можна побачити, що власні доходи бюджету розвитку місцевих бюджетів у 2019 р. становили 260,1 млн грн і проти 2018 р. збільшилися на 126,2 млн грн, або на 94,2%. Видатки бюджету розвитку (без капітальних видатків за рахунок власних надходжень бюджетних установ, екологічного податку, надходжень до цільових фондів) становили 2 891,4 млн грн і збільшилися проти 2018 р. на 41,3 млн грн, або на 1,4%, а проти 2014 р. – на 2 343,8 млн грн, або у 5,3 рази [8].

Із даних, наведених у табл. 3, можна побачити різке зменшення доходів та видатків Вінницької області у 2018–2019 рр. порівняно з 2020 р. Темп росту доходів 2019–2020 рр. становив 3 986 643,9 тис грн, а темп росту видатків – 3 857 217,8 тис грн. Найбільшу суму кредитування зафіксовано у 2019 р. – 24 396,4 тис грн. Темп росту кредитування 2019–2020 рр. становив 6 961,9 тис грн. Найбільший дефіцит бюджету спостерігається у 2020 р. – 222 411,8 тис грн. Темп росту дефіциту бюджету 2019–2020 рр. становив 122 464,1 тис грн.

3. Демографічний складник соціально-економічного розвитку регіону характеризується рівнем бідності населення, доступності освіти, медичного обслуговування, культури, житла тощо [1, с. 187].

За підсумками 2020 р. рівень бідності збільшиться до 45%, що на 17% вище значення 2019 р. За даними інституту, опублікованими на сайті Державної служби статистики 16 вересня, рівень бідності в 2019 р. зріс порівняно з 2018 р. на 0,3 п. п. і становив 24,4%.

За минулий рік межа бідності зросла на 15% і становила 3 017 грн у середньому на одну людину на місяць. Частка бідних серед сільських домо-

господарств дорівнювала 31%, у великих містах – 16%, у малих – 28% у минулому році. Також за підсумками 2019 р. 29% домогосподарств із дітьми вважалися бідними, а частка бідних багатодітних домогосподарств зросла до 60% [7].

На діаграмі 1 наведено дані про доходи населення Вінницької області за п'ять років, грн.

Із діаграми можна зробити висновок, що доходи населення Вінницької області з кожним роком мають тенденцію до зростання. Причинами такого зростання можуть бути більш кваліфікована праця населення Вінницької області, технічний прогрес підприємств регіону, поліпшення економічної організації суспільства.

У табл 4 наведено дані про темп зростання та зниження номінальної та реальної заробітної плати у 2015–2019 рр., %.

Найбільша номінальна заробітна плата у Вінницькій області була зафіксована у 2017 р. і становила 146,1%, а найменша – у 2019 р. – 119,2%. Індекс реальної заробітної плати був найбільшим також у 2017 р. – 128,7%, найменшим – 81,3% – у 2015 р.

4. Науково-технічний складник характеризується динамікою впровадження результатів науково-технічного прогресу у соціально-економічну сферу, кваліфікацією та чисельністю персоналу, зайнятого в наукових дослідженнях та розробках.

У громаді розміщено значну частину науково-дослідної інфраструктури. Кількість організацій, які мають аспірантуру, протягом останніх п'ять років збільшилася на 1 од. і становила 7 од. У 2018 р. п'ять організацій мали докторантуру, кількість докторантів становила 16 осіб [7–9].

Система наукових організацій та підприємств Вінницької області зазнала суттєвих змін в останні роки в процесі економічних перетворень. Кількість організацій та підприємств, які виконують наукові та науково-технічні роботи, становила 20 од. у 2019 р. Значну частку у загальному обсязі наукових установ області становлять наукові організації, які працюють у галузі природничих наук.

Таблиця 2

Бюджет розвитку Вінницької області за 2015–2019 рр., млн грн

	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Доходи	104, 9	81, 7	105, 4	133, 9	260, 1
Бюджет розвитку	985, 1	1454, 8	2392, 3	2850, 1	2891, 4

Джерело: складено за [7; 8]

Таблиця 3

Динаміка основних показників бюджету Вінницької області впродовж 2018–2020 рр., тис грн

Показники виконання	2018	2019	2020	Темп росту
Доходи	10866252,1	8795593,9	4808949,9	-3986643,9
Видатки	10877023,3	8871145,2	5013927,3	-3857217,8
Кредитування	20769,2	24396,4	17434,4	-6961,9
Дефіцит/профіцит	-31541,0	-99947,7	-222411,8	-122464,1

Джерело: складено за [8]

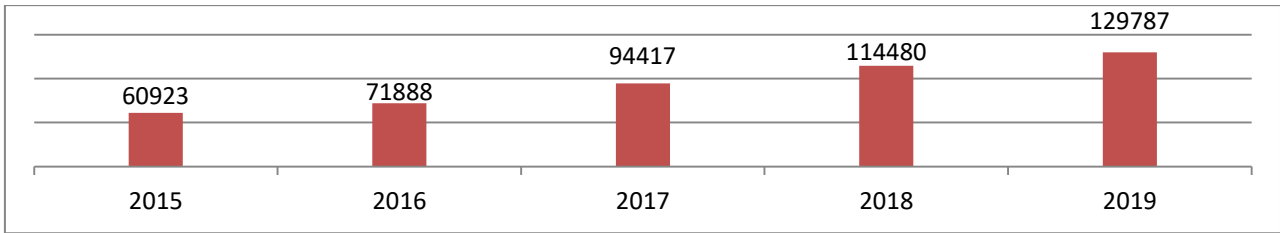

Рис. 1. Доходи населення Вінницької області за 2015–2019 рр., грн

Джерело: складено за [7]

За зазначений період загальний обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій області, становив 44,8 млн грн у 2015 р. та 53,2 млн грн у 2018 р. у фактичних цінах відповідних років.

За період 2015–2019 рр. в області зростає питома вага інноваційно активних промислових підприємств із 14,2% у 2015 р. до 15,4% у 2019 р. [9].

Із даних, наведених у табл. 5, можна побачити, що найбільшу кількість витрат на виконання наукових досліджень і розробок було витрачено у 2018 р., сума становила 49 084,5 тис грн, найменшу – у 2015 р. – 26 912,9 тис грн. У тому числі на виконання фундаментальних наукових досліджень

найбільшу кількість коштів було витрачено у 2018 р. – 22 419,6 тис грн (45,7%), на виконання прикладних наукових досліджень – у 2017 р. – 22 226,3 тис грн (49,6%) та науково-технічних (експериментальних) розробок – у 2018 р. – 11 166,3 тис грн (22,7%).

5. Громадський складник характеризується відсутністю криміналізації суспільства, тіньової економіки, корупції тощо.

На Вінниччині за 2020 р. обліковано 10,0 тис кримінальних правопорушень, що на 15,0% менше, ніж у 2019 р. Із загального числа зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 39,1% (на 2,0 в. п. більше, ніж у 2019 р.) – тяжкі та

Таблиця 4

Темп зростання та зниження номінальної та реальної заробітної плати на Вінниччині у 2015–2019 рр., %

	Номінальна заробітна плата		Індекс реальної заробітної плати	
	до попереднього року	грудень до грудня попереднього року	до попереднього року	грудень до грудня попереднього року
2015	120,9	129,9	81,3	93
2016	123,3	122,3	111,9	111,9
2017	146,1	147,8	128,7	130,1
2018	127,4	121,6	115,5	111,5
2019	119,2	115,2	112,1	112,5

Джерело: складено за [8]

Таблиця 5

Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт за 2015–2019 рр. у Вінницькому регіоні

Витрати на виконання наукових досліджень і розробок – усього, тис.грн	У тому числі на виконання						
	фундаментальних наукових досліджень		прикладних наукових досліджень		науково-технічних (експериментальних) розробок		
	тис грн	у % до загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок	тис грн	у % до загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок	тис грн	у % до загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок	
2015	26912,9	13677,0	50,8	8699,4	32,3	4536,5	16,9
2016	39473,3	19563,8	49,6	11052,4	28,0	8857,1	22,4
2017	44803,0	13625,1	30,4	22226,3	49,6	8951,6	20,0
2018	49084,5	22419,6	45,7	15498,6	31,6	11166,3	22,7
2019	39618,3	17164,5	43,3	17757,5	44,8	4696,3	11,8

особливо тяжкі. Порівняно з 2019 р. кількість крадіжок (3 518), шахрайств (881), грабежів (159) та розбоїв (31) зменшилася на 23,4%, 8,7%, 19,3% та 52,3%, відповідно. Проте кількість випадків хабарництва (131) збільшилася на 24,8% [8].

6. Продовольчий складник характеризується рівнем забезпеченості регіону продовольством, якістю продуктів харчування.

Варто зазначити, що впродовж останніх років підприємства Вінниччини розширювали зовнішньоторговельні зв'язки з господарюючими суб'єктами з інших країн, зокрема у 2014 р. було налагоджено співпрацю з торговельними партнерами зі 129 країн світу, у 2019 р. – зі 138 країн світу. Порівняно із сусідніми областями Вінницька вирізняється значно вищим рівнем динаміки загальних обсягів експорту товарів та кількістю країн-партнерів.

7. Екологічний складник – його порушення проявляються у перевищенні допустимих норм забруднення довкілля та у витратах на ліквідацію наслідків техногенних катастроф [4, с. 36; 5, с. 105].

Протягом 2019 р. в довкілля Вінницької області від стаціонарних джерел забруднення потрапило майже 99,7 тис т забруднюючих речовин, порівняно з 2018 р. обсяг викидів збільшився на 2,5%, це пов'язано зі збільшенням розведення свійської птиці та розподіленням газоподібного палива через місцеві (локальні) трубопроводи.

Значна питома вага – 73,9% (73,7 тис т) викидів забруднюючих речовин припадає на місто Ладизин. Окрім того, високий відсоток у розподілі викидів до загального обсягу припадає на Тульчинський (4,5%), Тростянецький (3,7%) райони та Вінницьку ТГ (2,9%). Кількість викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел у розрахунку на квадратний кілометр території по області протягом 2019 р. становила 3,8 т. Найвища щільність викидів забруднюючих речовин у розрахунку на квадратний кілометр припадає на місто Ладизин – 3 349 т, а також на міста Вінницю (42 т), Жмеринку (17 т), Хмільник (9,4 т), Козятин (7,0 т) та на Тростянецький і Тульчинський райони (по 4,0 т). На душу населення в середньому по області припадає 64 кг викидів [7].

Основними забруднювачами повітря в області залишалися підприємства енергетичної промисловості, сільського господарства, переробної промисловості та транспортні підприємства.

Соціальний захист населення полягає у стабільному функціонуванні соціальних структур держави, які забезпечують сталий розвиток суспільства. Соціальну забезпеченість суспільства не можна розуміти у відриві від існуючих соціальних інститутів і структур [12, с. 76]. Сучасне бачення соціального розвитку передбачає активне стимулювання і модернізацію соціальних структур та інститутів, адаптацію їх фінансування до нових реалій життя, у тому числі і в умовах пандемії.

Однією з важливих особливостей забезпечення

соціально-економічного розвитку територіальної громади є фінансове наповнення соціальної сфери за рахунок власних муніципальних коштів і субсидування з державного бюджету. Джерелами власних регіональних коштів є місцеві податки і збори, добровільні пожертвування і внески юридичних і фізичних осіб. Джерелами централізованого економічного регулювання соціального розвитку територіальних громад є регулюючі податки, дотації, кошти фондів розвитку, фінансові ресурси державних програм.

У табл. 6 наведено видатки загального фонду бюджету Вінницької територіальної громади в тис грн. У таблиці можна побачити, скільки видатків іде на соціальний захист Вінницької ТГ.

Як можна побачити з табл 6, найбільша кількість видатків в уточненому плані на 2018 р. – 1 271 734,4 тис грн спрямовується на соціальний захист та соціальне забезпечення, у проєкті бюджету на 2020 р. кількість видатків значно зменшено, що пов'язано з недостатністю надходжень коштів до територіального бюджету на цю галузь.

Заходи програми сприяння залученню інвестицій у місто Вінницю у 2018 р. становили 11 092,7 тис грн, у бюджеті на 2019 р. скоротилися на 1 618,2 тис грн до 2018 р.

У цілому система соціального захисту Вінницької ТГ спрямована на забезпечення встановлених законодавством гарантій соціального захисту громадян, а також на впорядкування існуючої системи надання муніципальних допомог, пільг та компенсацій. Значна увага у досліджених видатках спрямована на створення умов для активної участі у житті міста всіх категорій громадян.

Сьогодні однією з найуспішніших системних технологій, що дає змогу оцінити в комплексі вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, сильні і слабкі боки та можливості держави, що впливають на стан захищеності інтересів суспільства та держави, є SWOT-аналіз. Результати застосування SWOT-аналізу дають змогу оцінити спроможність держави протистояти загрозам, а також подолати внутрішні недоліки для здійснення державної політики соціально-економічної безпеки [3–5].

На рис. 2 наведено дані SWOT-аналізу за внутрішніми чинниками соціально-економічного розвитку Вінницької області.

Таким чином, за внутрішніми чинниками соціально-економічного розвитку Вінницької області переважають сильні сторони. Що стосується сільського господарства та промисловості, то нині в області загострюється ситуація з недостатньою кількістю кваліфікованої робочої сили (що було вказано в слабких сторонах SWOT-аналізу), а саме фахівців інженерно-технічних та виробничих спеціальностей; також зовнішня міграція робочої сили збільшує ризик щодо забезпечення подальшого розвитку промисловості трудовими ресурсами.

Таблиця 6

Видатки загального фонду бюджету Вінницької міської територіальної громади, тис грн

Найменування галузі	2018 р.	2019 р.	проєкт 2020 р.
Соціальний захист та соціальне забезпечення, в тому числі:	1 271 734,4	781347,5	88579,8
– муниципальні програми соціального захисту;	69 022,7	81925,3	86935,8
– обласні програми соціального характеру		6548,2	1644,0
– державні програми соціального захисту (пільги, субсидії, допомоги)	1 202 711,7	692964,0	-
Освіта	1 038 599,1	1 199 344,9	1360,978,1
Охорона здоров'я, у тому числі:	367 434,7	343310,6	144718,1
– первинна медична допомога населенню;	85 015,3	20 642,7	-
– вторинна медична допомога населенню та інші	282 419,2	300 807,7	-
Житлово-комунальне господарство	286 085,2	4798483,3	436427,3
Транспорт та транспортна інфраструктура	199 434,1	281291,1	283558,6
Заходи програми сприяння залученню інвестицій у місто Вінницю	11 092,7	9 411,5	-
Інші програми та заходи, пов'язані з економічною діяльністю	14 805,1	43091,2	44717,4
Культура і мистецтво	38 291,5	43 830,8	50372,8
Фізична культура і спорт	40 092,0	51292,0	55434,3
Державне управління	205 689,7	267877,9	312653,8
Реверсна дотація	81 759,3	125 024,2	181616,5
Засоби масової інформації	17 125,6	21107,0	24286,3
Видатки на обслуговування та погашення боргових зобов'язань	11 785,3	21 201,4	-
Інші видатки	50 289,8	28475,2	20264,4
Всього видатків, у тому числі:	3 364 218,5	3711328,4	3093864,9
– за рахунок коштів бюджету Вінницької міської об'єднаної територіальної громади	1 671 306,6	2208501,6	2472652,7
– за рахунок трансфертів із державного і обласного бюджетів	1 962 911,9	1502826,8	621212,2

Джерело: складено за [8]

Внутрішнє середовище	Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
Наявність сільського господарства, промисловості	У Вінницькій області є розвинута інфраструктура для зберігання с/г продукції, більше 2/3 експорту регіону – продукція сільського господарства, питома вага харчової промисловості – 64,3% у структурі реалізованої промислової продукції області	Необхідність у значних фінансових інвестиціях та підготовці професійних кадрів
Зайнятість населення	Під час надання роботи зменшується бідність, поступають надходження до державного бюджету; у Вінницькій області спостерігається надзвичайно високий рівень навантаження на осіб працездатного віку	Безробіття, неофіційне працевлаштування
Рівень доходів	Чим більшим є рівень доходів громадян, тим більшим є рівень та якість життя населення. Так, за рівнем середньомісячної заробітної плати Вінницька область займає 11-е місце серед регіонів України, у березні 2021 р. середня номінальна заробітна плата становила 11 696 грн, що в 1,9 рази перевищувала рівень мінімальної заробітної плати (6 000 грн)	Неофіційне працевлаштування, не поступають надходження до державного бюджету країни
Рівень інфляції	Змушує населення більше працювати; величина індексу інфляції з березня до лютого 2021 р. у Вінницькій області становила 101,4%	Знижує рівень та якість життя населення
Рівень злочинності	Існування злочинності – наявність робочих місць для громадян в правоохоронних органах; так, у Вінницькій області в минулому році на 42% зменшилася кількість кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми. А загалом найбільшу частину зареєстрованих правопорушень у місті становили крадіжки, пограбування та розбійні напади	Корумпованість правоохоронних органів; низький рівень життя громадян збільшує рівень злочинності

Рис. 2. SWOT-аналіз за внутрішніми чинниками соціально-економічної безпеки Вінницької області

Джерело: розроблено авторами

Демографічна ситуація у Вінницькій області характеризується прискореним старінням населення, особливо у сільських територіях, зменшенням кількості осіб працездатного віку у загальній структурі населення, але, як було зазначено в таблиці, в області спостерігається надзвичайно високий рівень демографічного навантаження на осіб працездатного віку, зокрема на 1 тис соціально активних мешканців припадає 496 осіб старше та молодше працездатного віку (у середньому в Україні – 470 на 1 тис осіб працездатного віку).

Висновки з проведеного дослідження. Задекларовані показники соціально-економічного розвитку регіону розглядаються з погляду сукупності різних соціальних та економічних цілей, раціонального та обґрунтованого використання муніципальних та державних фінансових ресурсів.

Наведені окремі індикатори, що характеризують соціально-економічний розвиток регіону, дають змогу визначити прийнятність умов для життя та розвитку особистості, соціально-економічну стабільність громади. Зміни соціальних та економічних показників під впливом внутрішніх чинників виступають підґрунтям формування якісного соціально-економічного розвитку регіону і держави у цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ходаков В.Є., Абрамов Г.С., Абрамова Г.В. Вплив людського капіталу та інших соціально-економічних факторів на розвиток економічних систем регіонального типу. *Проблеми інформаційних технологій*. 2017. № 1. С. 187–191.
2. Буколова В.В. Індекси в оцінюванні соціально-економічної безпеки регіону. *Ефективна економіка*. 2017. № 8. С. 25–31.
3. Федулова С.О. Фінансова децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток регіонів. *Економічний вісник ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»*. 2017. № 2. С. 42–46.
4. Буколова В.В. Індикаторний підхід в оцінюванні в економічній безпеці регіону: проблеми застосування. *Бізнес Інформ*. 2017. № 7. С. 36–42.
5. Лашук О.С. Вплив фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2017. № 2. С. 105–113.
6. Рейтингова оцінка регіонів. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh-reytingova-otsinka-regioniv/> (дата звернення: 28.03.2021).
7. Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 р. URL: [https://vinrada.gov.ua/upload/files/7sklikannya/42pozases/921\(1\).pdf](https://vinrada.gov.ua/upload/files/7sklikannya/42pozases/921(1).pdf) (дата звернення: 13.04.2021).

8. Головне управління статистики у Вінницькій області. URL: <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information.html> (дата звернення: 13.04.2021).

9. Наукова та інноваційна діяльність України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf (дата звернення: 13.04.2021).

10. Добрик Л.О. Передумови і чинники впливу на соціально-економічний розвиток регіону. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 2. С. 3–11.

11. Проект бюджету Вінницької міської ОТГ на 2020 рік. URL: <http://surl.li/xffu> (дата звернення: 15.06.2021).

12. Романовська Ю.А., Давидюк А.О. Фінансування соціальних послуг в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2020. Вип. 46. С. 76–85.

REFERENCES:

1. Khodakov V.Ye., Abramov H.S., Abramova H.V. (2017) Vplyv liudskoho kapitalu ta inshykh sotsialno-ekonomichnykh faktoriv na rozvytok ekonomichnykh system rehionalnoho typu [The impact of human capital and other socio-economic factors on the development of regional economic systems]. *Problemy informatsiinykh tekhnolohii*, no. 1, pp. 187–191.
2. Bukolova V.V. (2017) Indeksy v otsiniuvanni sotsialno-ekonomichnoi bezpeky rehionu [Indices in assessing the socio-economic security of the region]. *Efektivna ekonomika*, no. 8, pp. 25–31.
3. Fedulova S.O. (2017) Finansova detsentralizatsiia v Ukraini ta yii vplyv na sotsialno-ekonomichni rozvytok rehioniv [Financial decentralization in Ukraine and its impact on the socio-economic development of regions]. *Ekonomichnyi visnyk DVNZ «Ukrainskyi derzhavnyi khimiko-tekhnolohichnyi universytet»*, no. 2, pp. 42–46.
4. Bukolova V.V. (2017) Indykatoryni pidkhyd v otsiniuvanni v ekonomichnii bezpekolohii: problemy zastosuvannia [Indicator approach in assessment in economic security: problems of application]. *Biznes Inform*, no. 7, pp. 36–42.
5. Lashuk O.S. (2017) Vplyv finansovoi detsentralizatsii na sotsialno-ekonomichni rozvytok rehioniv [The impact of financial decentralization on the socio-economic development of regions]. *Publichne administruvannia: naukovi doslidzhennia ta rozvytok*, no. 2, pp. 105–113.
6. Reytynhova otsinka rehioniv. Available at: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh-reytingova-otsinka-regioniv/> (accessed 28 March 2021).
7. Stratehiia zbalansovanooho rehionalnoho rozvytku Vinnytskoi oblasti na period do 2027 roku. Available at: [https://vinrada.gov.ua/upload/files/7sklikannya/42pozases/921\(1\).pdf](https://vinrada.gov.ua/upload/files/7sklikannya/42pozases/921(1).pdf) (accessed 13 April 2021).
8. Holovne upravlinnia statystyky u Vinnytskii oblasti. Available at: <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information.html> (accessed 13 April 2021).

9. Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf (accessed 13 April 2021).

10. Dobryk L.O. (2018) Peredumovy i chynnyky vplyvu na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok rehionu [Prerequisites and factors influencing the socio-economic development of the region]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*, no. 2, pp. 3–11.

11. Proekt biudzhetu Vinnytskoi miskoi OTN na 2020 rik. Available at: <http://surl.li/xfu> (accessed 15 June 2021).

12. Romanovska Yu.A., Davydiuk A.O. (2020) Finansuvannia sotsialnykh posluh v Ukraini [Financing of social services in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, vol. 46, pp. 76–85.

ІНВЕСТИЦІЙНО-БУДІВЕЛЬНА ГАЛУЗЬ ЯК ГАРАНТ ПІДВИЩЕННЯ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ФУНДАМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

INVESTMENT AND BUILDING INDUSTRY AS A GUARANTEE OF INCREASING THE LIVING STANDARD OF THE POPULATION AND THE FOUNDATION OF SOCIO-ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY

УДК 330.322.2:69:338.246

<https://doi.org/10.32843/bses.66-19>

Савченко В.Ф.

д.е.н., професор, професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Стойка С.О.

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Маклюк О.В.

викладач кафедри управління персоналом, економіки праці та публічного управління Чернігівський інститут імені Героїв Крут ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Savchenko Volodymyr

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Stoika Serhii

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Makliuk Oleg

Chemihiv Institute named after Heroes of Kruty PJSC Private Joint-Stock Company «Higher Education Institution «Interregional Academy of Personnel Management»

*У статті показано ситуацію у будівельному комплексі держави і кризові явища в ньому. Запропоновано повернутися до базових складників системного управління галуззю, втрачених через стихійні псевдоринкові процеси. Систематизовано проблеми, які потребують подолання: залучення інвестицій, підвищення платоспроможного попиту на внутрішньому ринку, посилення конкурентоспроможності виробництва, переважання ролі інноваційних технологій, зростання якості продукції і споруд, приведення законодавчо-нормативної бази до рівня європейських стандартів, підвищення кваліфікації працівників та управлінців. Охарактеризовано стан житлового ринку, важливість його відкритості, прозорості, системності, регламентування і регулювання. Указано на особливе значення регулюючої функції держави в ситуації, що склалася. Підкреслено значимість і роль усебічної діяльності з житлового будівельного економічного зростання. **Ключові слова:** інвестиційно-будівельна галузь, економічне зростання підприємства, конкурентні відносини, інновації, ринкові механізми, людський капітал, ефективність, населені пункти.*

В статті показані ситуація в строительном комплексе государства и кризис-

*ные явления в нем. Предложено вернуться к базовым составляющим системного управления отраслью, потерянным из-за стихийных псевдорыночных процессов. Систематизированы проблемы, требующие преодоления: привлечение инвестиций, повышение платежеспособного спроса на внутреннем рынке, усиление конкурентоспособности производства, преобладание роли инновационных технологий, повышение качества продукции и сооружений, приведение нормативно-правовой базы до уровня европейских стандартов, повышение квалификации работников и управленцев. Охарактеризовано состояние жилищного рынка, важность его открытости, прозрачности, системности, регламентирования и регулирования. Указано на особое значение регулирующей функции государства в сложившейся ситуации. Подчеркнуты значимость и роль всесторонней деятельности по жилищному строительному экономическому росту. **Ключевые слова:** инвестиционно-строительная отрасль, экономический рост предприятия, конкурентные отношения, инновации, рыночные механизмы, человеческий капитал, эффективность, населенные пункты.*

The situation in the construction complex of the state and crisis phenomena in it are shown. It is proposed to return to the basic components of system management of the industry, lost due to spontaneous pseudo-market processes. Problems that need to be overcome are systematized, they are the following: attracting investments, increasing effective demand in the domestic market, strengthening the competitiveness of production, the predominance of innovative technologies, increasing the quality of products and facilities, bringing the legal framework to European standards, training of employees and managers. The state of the housing market, the importance of its openness, transparency, systematization and regulation are described. The special importance of the regulatory function of the state in the current situation is pointed out. The importance and role of comprehensive activities for housing construction economic growth is emphasized. The need to create conditions for increasing the volume of products sold under international agreements through investment and interstate projects is noted. The relationship between the results of the construction industry and the effective use of human capital is given, for which each company needs measures to improve work with staff, improve their skills, financial incentives and social security. The expediency of introducing the mechanism of energy service in construction, which is part of the management system with subsystems of planning, organization, regulation, motivation and control, is proved. The role of methods for evaluating the effectiveness of innovative activities of enterprises to ensure quality and effective management of production processes is analyzed. The information on development schemes of the organization at registration of the allowing documentation, financing, designing, market research, selection of participants, accounting, construction, property management is provided. The function of settlements' territories as separate objects at construction of inhabited premises is defined. Award on the need for construction and reconstruction of "sleeping" areas in cities, which requires significant investment, development of building structures, as well as established close relationships with industrial, commercial, cultural, entertainment and other facilities.

Key words: investment and construction industry, economic growth of the enterprise, competitive relations, innovation, market mechanisms, human capital, efficiency, settlements.

Постановка проблеми. Розвитку інвестиційно-будівельної галузі заважають такі перестороги на загальнодержавному і галузевому рівнях: корупційність у всіх ланках і на всіх етапах; недостатня увага до розвитку реальної економіки; відсутність дієвого механізму залучення коштів у житлове будівництво; низька конкурентоспромож-

ність вітчизняних виробників; повільне створення стратегічних і соціально значимих проєктів; приведення законодавчо-нормативної бази до рівня стандартів Євросоюзу; стабілізація складу та підвищення кваліфікації працюючих; відсутність платоспроможного попиту населення і суб'єктів господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато науковців у свої працях досліджували теоретичні і практичні аспекти формування і розвитку інвестиційно-будівельної галузі України та її впливу на рівень життя населення, серед них: В.В. Смачило [1], М.М. Негрич [2], Ю.В. Коротаєва [3], В.П. Яцюта [4], В.О. Омельчук [5], В.В. Ганжа [7], І.Б. Соболев [8], О.С. Заєць [9], В.М. Дорошенко [10], Д.А. Рижаків [13] та ін. Проте їхні праці здебільшого не носять комплексного характеру, не охоплюють реального стану та перспектив будівельних процесів.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення ролі інвестиційно-будівельної галузі у господарському комплексі країни, поліпшенні житлових умов та життєвого рівня населення у цілому, характеристика проблем і негараздів будівельних підприємств та обґрунтування шляхів і методів їх подолання з метою забезпечення соціально-економічної безпеки країни.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Будівельна галузь завжди була й залишається однією з найбільш важливих у господарському комплексі країни, створюючи значну кількість робочих місць, сприяючи виробництву багатьох інших галузей національної економіки, забезпечуючи соціальний розвиток територій, підвищуючи комфортність проживання людей.

Водночас аналіз внеску будівництва в обсяги ВВП нашої країни (табл. 1) показує незначну його частку у загальних характеристиках.

Проаналізуємо деякі дані таблиці. Питома вага будівельних робіт у ВВП має максимальне значення у 2011 р. і мінімальне у 2015 р., що пояснюється деяким запізненням наслідків кризи у вітчизняній економіці 2014 р., пов'язаним із довготривалістю будівельних процесів. У подальшому спостерігається пошвавлення, яке водночас так і не досягло найвищого показника докризового періоду. Причини криються у нестабільності та корумпованості економічних процесів [1, с. 30–34]. Незадовільний стан розвитку будівництва може

в подальшому погіршитися в силу негативних наслідків коронавірусу, що на час написання статті набирає силу, на думку авторів, ще більше знизить ступінь використання будівельної сфери і темпи її економічного зростання.

Який же вихід із ситуації, що склалася? Необхідно повернутися до деяких складників системного управління галуззю, втрачених у роки стихійних псевдоринкових перетворень. Розвиток та розміщення підприємств інвестиційно-будівельної сфери потрібно нероздільно пов'язати зі стратегічним плануванням розвитку країни, яке, до речі, також знаходиться на неприйнятному рівні. Значний ефект можна отримати від поєднання екстенсивних та інтенсивних чинників активізації будівельного виробництва.

Вирішення завдань розвитку інвестиційно-будівельної сфери має проводитися з урахуванням галузевих та регіональних відмінностей, що відображаються у складних багаторівневих вертикальних і горизонтальних зв'язках між суб'єктами будівництва, суміжних і споріднених галузей.

Необхідні проведення універсалізації та диверсифікації виробництва, посилення конкурентних відносин, раціональне укрупнення окремих слабких і малопотужних підсистем, удосконалення методології управління для підтримки ефективної діяльності в динамічному середовищі [2, с. 113–116].

Через піднесення будівельної галузі можна значно поліпшити рівень життя населення, створюючи підґрунтя для стабільного розвитку регіонів і держави. Проблеми, які потребують при цьому подолання на загальнодержавному і галузевому рівнях: упровадження механізму залучення коштів у житлове будівництво; підвищення платоспроможного попиту населення і організацій; посилення конкурентоспроможності вітчизняних виробників; зростання ролі інноваційних, а особливо енергозберігаючих, технологій у виробництві; поліпшення якості кінцевої продукції і споруд; створення державою умов для реалізації стратегічних і соціально

Таблиця 1

ВВП та обсяги будівельних робіт

Роки	ВВП, млн грн	Обсяг виконаних будівельних робіт, млн грн	Питома вага, %
2010	1082569	43174,9	3,99
2011	1302079	60454,3	4,64
2012	1408889	62280	4,42
2013	1454931	58879,8	4,05
2014	1566728	51108,7	3,26
2015	1979458	57515	2,91
2016	2383182	73729,9	3,09
2017	2982920	105682,8	3,54
2018	3560596	141213,1	3,96
2019	3978400	181697,9	4,56

Джерело: доопрацьовано авторами на основі [1, с. 31]

значимих проєктів; приведення законодавчо-нормативної бази до рівня європейських стандартів; підвищення кваліфікації працівників [3, с. 15–18].

Важливу роль у розвитку галузі відіграють стан житлового ринку, його відкритість, прозорість і досяжність. Поки що в ньому немає чіткої системності, регламентування і регулювання. У країні відсутні державні стандарти, які дали б змогу віднести конкретні квартири чи будинки до визначеного класу.

В основі класифікації має бути доступність того чи іншого житла для мешканців із певними доходами. При цьому житло повинно розділятися на категорії чи класи:

- економ-клас – найбільш дешеве, знаходиться на периферії міст, має однотипне планування і панельні конструкції;

- комфорт-клас – площа житла більша, варіанти планування різноманітні;

- бізнес-клас – будується за індивідуальним проєктом, розташоване у центральних районах міста, обладнане паркінгом.

Необхідно також урахувати, що Україна вийшла на світовий ринок житла, вкладаючи кошти своїх мешканців у будівельні сфери інших країн, а це послаблює внутрідержавний інвестиційний потенціал та можливості розвитку будівельної галузі [4, с. 44–45].

Актуальність активізації будівельної сфери та наведення елементарного порядку у розподілі житла засвідчує, одночасно з потребою підвищення рівня оплати праці, і той факт, що громадяни України у три рази в середньому гірше забезпечені житлом, аніж у країнах Європи. При цьому основна частина житлового фонду морально і фізично застаріла і знаходиться в передаварійному стані, а соціальне житло взагалі не будується, і бюджетне фінансування по ньому призупинене. Ринкові механізми в умовах, що склалися в державі, не спрацьовують. Наприклад, модель житлового іпотечного кредитування на основі банківської системи потребує доходів у два-три рази вищих, аніж їх отримує середня українська сім'я.

У ситуації, що склалася, мають бути проявлені регулюючі функції держави в трьох основних напрямках:

- стимулювання залучення заощаджень населення у житлове будівництво з подальшим його придбанням;

- будівництво житла підприємствами державної форми власності;

- бюджетне фінансування будівництва з його наданням соціально вразливим групам громади [5, с. 23–25].

Темпи нарощування виробництва житла більш низькі, ніж нежитлових будівель та інженерних споруд (табл. 2), що в черговий раз підкреслює важливість усебічної діяльності з житлового будівельного економічного зростання [6, с. 349].

Експортна діяльність будівельної галузі має велике значення як із загальнодержавних позицій в умовах від'ємного зовнішньоторговельного сальдо, так і враховуючи низький платоспроможний попит населення, споживачів у цілому і субпідрядних суб'єктів господарювання. Тому необхідно створити всі умови для зростання обсягів реалізованої по міжнародних угодах продукції через залучення інвестицій та міждержавні проєкти [7, с. 108–109].

Розвинені країни світу у своїй діяльності активно впроваджують постулати економіки знань. У реальному виробництві це, звичайно ж, стосується і будівельного комплексу, де робота з персоналом є одним із найбільш важливих завдань. Водночас в Україні за 2010–2014 рр. відбувся спад кількості кваліфікованого зайнятого у будівельній галузі населення на понад 31% як наслідок внутрішньополітичної дестабілізації, занепаду промислового потенціалу, скорочення кількості будівельних підприємств, низького рівня оплати праці порівняно з іншими європейськими країнами [8, с. 101–103].

Водночас досягнення конкурентних переваг будівельної галузі реальне тільки за адекватного використання людського потенціалу, відтворення якого через високопродуктивну діяльність має наслідком зростання прибутків працівників, їх зацікавленість і можливість вкладати зароблене в освіту, медицину, культуру, накопичувати нові знання і використовувати їх (у даному разі на підприємствах будівельної галузі).

Для ефективного використання людського капіталу необхідно на кожному будівельному підпри-

Таблиця 2

Індекси підгалузей будівництва

Показник	Рік									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Усього	118,6	91,7	88,9	79,6	87,7	117,4	126,3	108,6	123,6	105,6
Будівлі	114,6	93,5	95,6	79,6	91,9	120,7	121,4	103,5	119,1	93,7
житлові	101,0	92,4	110,4	103,5	98,9	117,8	116,3	100,9	104,8	83,5
нежитлові	122,0	94,0	89,0	66,3	85,8	123,7	126,1	105,7	130,3	100,3
Інженерні споруди	122,1	90,2	83,3	79,7	83,7	114,0	131,7	113,6	127,7	115,6

Джерело: доопрацьовано авторами на основі [6, с. 349]

емстві розробити та реалізувати заходи щодо вдосконалення роботи з кадрами, підвищення їхнього кваліфікаційного рівня, матеріального стимулювання та соціального захисту працюючих.

Необхідне вдосконалення системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників, які пов'язали свою діяльність із будівельними підприємствами, що неминуче призведе до стабілізації їх кадрового складу та підвищення продуктивності праці на робочих місцях [9, с. 115–121].

Запроваджений у нашій державі механізм енергосервісу має тенденцію до вирішення проблем реалізації наявного потенціалу енергозбереження будівельної галузі, зумовлює раціональне та ефективно використання можливостей, створює мультиплікативний ефект впливу на розвиток підприємств. Важливим є подальше впровадження зазначеного механізму, яке забезпечить комплексний підхід до цього аспекту роботи суб'єктів господарської діяльності та підвищення їхніх можливостей у конкурентній боротьбі на внутрішньому і зовнішньому інвестиційно-будівельних ринках [10, с. 36–37].

Даний механізм на рівні підприємств є частиною системи управління, що включає у себе функціональні підсистеми планування, організації, регулювання, мотивації та контролю. Зміст системи на кожному конкретному підприємстві залежить від його специфіки, масштабів діяльності, результатів у попередньому періоді, рівня впливу зовнішнього середовища та ін. Необхідно вдосконалюватися в напрямі забезпечення ефективного управління для отримання прибутковості і тривалої успішної роботи та розвитку на основі розробленої і затвердженої стратегії, що дає ефект у найближчому майбутньому, а також адаптивності, гнучкості і конкурентоздатності підприємства в подальшому на тривалий проміжок часу. Основними інструментами, задіяними в процесі роботи, мають стати організаційні, техніко-технологічні, правові, маркетингові та екологічні інструменти.

Ефективність системи управління залежить від дій персоналу під час виконання попередньо розроблених планів. При цьому ефект від функціонування суб'єктів господарської діяльності досягається шляхом удосконалення організації виробництва, спроможності подолання проблем і перешкод.

Потрібно постійно поліпшувати стиль управління, ураховуючи його залежність від внутрішніх та зовнішніх чинників, застосовувати названі вище інструменти з періодичним аналізом показників їхнього впливу на ситуацію [11, с. 94–95].

В умовах наявної глобалізації економіки інноваційна діяльність підприємств відбувається у ситуації невизначеності і нестабільності зовнішнього середовища, підвищених ризиків щодо

успіху чи невдачі. Для будівельної галузі зазначене характерне в силу великої тривалості витрат і робіт. Тому особливого значення набуває розроблення методики оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємств, що забезпечить такі переваги: формалізацію результатів на основі єдиного математичного виміру; гнучкість системи, її пристосованість до виду інновацій та внутрішніх потреб суб'єкта діяльності; наявність інструментарію; об'єктивне врахування інтересів усіх учасників проєкту в частині отриманих вигід залежно від внеску в роботу; визначення подальших можливостей розвитку інновацій; підрахунок ефективності інноваційної діяльності за кожним напрямом та складником системи [12, с. 135–142].

При цьому маємо враховувати, що системні перетворення в будівництві постійно вимагають змін умов функціонування підприємств, що пов'язано з проблемами – від вирішення низки складних завдань залежно від перетворень у філософії бізнесу до пошуку нових моделей економічної поведінки, які сприяють максимальному поєднанню процесного, структурного, ситуаційного, динамічного, системного та функціонального управління, що дасть змогу оцінювати й ураховувати ступінь конкурентоспроможності, інноваційної та інвестиційної привабливості, здатності до подальшого розвитку [13, с. 101–105].

Питання якісного, результативного й ефективного управління інноваційними процесами на підприємствах є дуже важливим для їх розвитку, а іноді і просто виживання, дає змогу встановити кризові, несприятливі зони функціонування, а також напрями та фактори для розроблення стратегії зростання [14, с. 204].

У будівельній галузі (у тому числі у даній статті) під проєктом мається на увазі будівництво чи реконструкція конкретного об'єкта. Управління проєктами – це застосування знань, досвіду та необхідних методів щодо виконання робіт для задоволення вимог і очікувань замовників. Загальноновизнано, що це особлива сфера менеджменту, яка високо цінується і застосовується фактично на всіх провідних будівельних підприємствах у розвинених країнах світу згідно зі стандартами ISO 10006.

Останнім часом проєкти часто вирішуються на основі девелоперських схем управління. Подібна практика застосовується як за кордоном, так і в нашій державі. Доцільно розглянути дві принципові схеми таких проєктів.

За першою з них девелопер не бере на себе фінансових ризиків і працює за винагороду. Він наймає субпідрядника, щоб той виконав роботи «під ключ» за гроші, що виділяються замовником.

У другій схемі девелопер виступає як одноосібний організатор проєкту, вкладаючи в нього власні кошти і засоби.

Девелопмент містить у собі такі види робіт: оформлення дозвільної документації; фінансування; проектування; дослідження ринку; підбір учасників; будівництво; бухгалтерський облік; управління майном.

Проекти поділяються на проекти-комплекси, проекти-технології і проекти-програми. Кожен характеризується низкою особливостей та ступенем надійності. Методичні розробки по них відсутні, що ускладнює завдання будівельних підприємств. Окрім того, одночасно проводяться юридичні, будівельні, ріелтерські та фінансові операції, а це підвищує складність робіт. Проте провідні країни світу й їхні компанії йдуть зазначеним шляхом, а тому це один із реальних напрямів розвитку будівництва в Україні [15, с. 80–81].

Важливою умовою під час оцінки конкурентоспроможності будівельних підприємств у питаннях забезпечення житлом населення і, як наслідок, підвищення його життєвого рівня є вивчення ринку будівельних робіт, можливостей інвесторів у відповідному регіоні. Умови господарської діяльності та зовнішнє середовище формують тактику і стратегію на перспективу поведінки суб'єкта будівництва в умовах ринку.

Загальний показник конкурентоспроможності проекту складається з показників організацій-виконавців з урахуванням вартості виконаних кожною з них робіт.

Пристосування будівельного виробництва до вимог європейських стандартів у частині відповідності нормативним документам і якості продукції вимагає вдосконалення економічних відносин між інвесторами та будівельниками, що позитивно впливає на конкурентоспроможність інвестиційно-будівельної галузі під час реалізації проєктів [16, с. 90–91].

Територія населених пунктів є одним із головних об'єктів будівництва, а що стосується спорудження житлових приміщень – практично визначальним. Виконання вимог європейських стандартів соціального захисту населення та збалансованого розвитку як держави у цілому, так і її окремих територій можливе тільки на основі сталого розвитку населених пунктів.

Аналіз стану їх забудови засвідчує, що існують суттєві проблеми в питаннях якості проживання людей, такі як щільність забудови, площі зелених насаджень, розташування рекреаційних зон, мінімальні відстані до небезпечних об'єктів та ін.

Інструментом державного планування територій є містобудівна та землепорядна документація. Генеральний план населеного пункту є основним видом документації на місцевому рівні, відповідно до якого розробляється план земельно-господарського устрою села, селища чи міста і який є основою для передачі земельних ділянок у власність, у тому числі для інвестиційно-будівельних робіт

щодо реконструкції та заміни житлового фонду.

Указані документи обґрунтовують розподіл території, забезпечують формування окремих частин населеного пункту, містять пропозиції щодо поліпшення зручностей для людей та охорони навколишнього середовища. На підставі таких затверджених проєктів можна буде істотно спростити порядок, а після внесення змін до чинного законодавства взагалі відмовитися від проєктів землеустрою щодо відведення земельних ділянок для будівельних потреб [17, с. 46–50].

Будівництво та реконструкція «спальних» районів у містах для покращення життя людей разом із потребою значних інвестицій, розвитком будівельних структур повинні враховувати і вирішення цілої низки інших проблем. Назвемо деякі з них, що мають знайти відображення у плануванні та здійсненні реальних проєктів.

Розвиток міст зумовлений історично, а також мережею зовнішніх комунікацій, розташуванням галузей промисловості, торгово-обслуговуючою функцією для приміських поселень, тяжінням до головного міста регіону, кордонами держави, природно-ландшафтними умовами і ресурсами.

Для промислових зон територія має відповідати вимогам індустріальної забудови, забезпечуватися зв'язком, комунальними зручностями, дорогами і, бажано, залізничним сполученням. Повинні створюватися нові ефективні форми розміщення продуктивних сил – технопарки і технополіси, важливі як на регіональному, так і на місцевому рівні [18, с. 205].

Такий підхід дасть змогу забезпечити населення необхідними зручностями й оптимальними умовами для роботи та проживання, сприятиме подальшому розвитку інвестиційно-будівельної галузі.

Висновки з проведеного дослідження. Інвестиційно-будівельна галузь поряд з іншими важливими функціями як складова частина господарського комплексу країни забезпечує житлом населення, підвищуючи його комфортність і пристосованість до сучасних умов проживання. Унаслідок нестабільності та корумпованості економічних процесів стан будівельних підприємств і темпи капіталовкладень та здачі в експлуатацію об'єктів незадовільні. Громадяни України в середньому у три рази менше забезпечені житлом, аніж у країнах Європи.

Необхідно повернутися до деяких складників системного управління галуззю, втрачених у роки стихійних псевдоринкових перетворень. Розміщення та діяльність підприємств потрібно нероздільно пов'язати зі стратегічним плануванням розвитку країни з урахуванням галузевих та раціональних відмінностей у багаторівневих зв'язках між суб'єктами будівництва, суміжних і споріднених сфер.

Досягнення конкурентних переваг у реалізації інвестиційних можливостей у будівництві, особливо житловому, реальне тільки за ефективного використання людського капіталу внаслідок його відтворення через високопродуктивну діяльність, у результаті чого зростуть прибутки працівників, їх зацікавленість і можливість вкладати зароблене в освіту, накопичувати нові знання і використовувати їх на підприємствах будівництва.

Виконання вимог європейських стандартів соціального захисту населення та збалансованого розвитку держави можливе тільки в результаті піднесення на плановій основі рівня життя і забезпечення житлом у містах та кожній об'єднаній територіальній громаді.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Смачило В.В., Благой В.В. Стан та тенденції розвитку будівництва в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 6. С. 30–34.
2. Негрич М.М. Особливості функціонування інвестиційно-будівельної сфери в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 18. С. 112–116.
3. Коротаєва Ю.В. Формування та використання потенціалу будівельної галузі. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2017. № 3. С. 15–19.
4. Яцюта В.П., Яцюта А.В. Класифікація житлового ринку і житла. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 6. С. 41–46.
5. Омельчук В.О. Пропозиції щодо розробки нової стратегії житлової політики в Україні. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 23–26.
6. Статистичний щорічник України за 2017 рік / за ред. І.Є. Вернара. Київ, 2018. 542 с.
7. Ганжа В.В. Реалізація експортного потенціалу будівельної галузі України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 12. С. 103–109.
8. Соболев І.Б. Порівняльний аналіз ефективності діяльності персоналу в будівництві і промисловості України. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 100–103.
9. Заєць О.С. Використання освітніх стимулюючих функцій людського капіталу будівельних підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 12. С. 115–121.
10. Дорошенко В.М. Організаційно-економічний механізм інфраструктурного забезпечення енергозбереження підприємств цивільного будівництва. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 8. С. 36–38.
11. Марчук Т.С., Локтіонова Я.Ф. Сучасні операційні технології діагностування економічної рівноваги будівельних підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 10. С. 91–96.
12. Глухова С.В., Кильницька Є.В. Імплементация комплексної системи оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2017. № 1. С. 135–144.
13. Рижаків Д.А. Модернізація розрахунково-аналітичного підґрунтя функціонально-економічної

діагностики діяльності будівельних підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 10. С. 100–106.

14. Andrusiv U.Ya., Galtsova O.L. Evaluation of Innovation Activity of Construction Enterprises. *Науковий вісник Полісся*. 2017. Вип. 3(11). Ч. 1. С. 204–215.

15. Герп Д.С. Трансформація методико-аналітичних підходів щодо розбудови системи антикризового менеджменту будівельних підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 11. С. 83–92.

16. Волошина Т.В. Обґрунтування превентивних аналітичних інструментів у форматі ефективної санації будівельних підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 11. С. 75–82.

17. Новаковська І. Теоретичні аспекти та механізми оптимізації земельно-господарського устрою міст і впорядкування їх територій для містобудівних потреб. *Економіст*. 2016. № 5. С. 46–50.

18. Габрель М.М., Хом'як Й.Я., Лисяк Н.М. Принципи й шляхи розвитку міських поселень регіону в умовах адміністративно-територіальних трансформацій. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 12. С. 189–206.

REFERENCES:

1. Smachylo V.V., Blahoi V.V. (2018) Stan ta tendentsii rozvytku budivnytstva v Ukraini [Status and trends in construction in Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Prawo*, no. 6, pp. 30–34.
2. Nehrych M.M. (2016) Osoblyvosti funktsionuvannia investytsiino-budivelnoi sfery v Ukraini [Features of the functioning of the investment and construction sector in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 18, pp. 112–116.
3. Korotaieva Yu.V. (2017) Formuvannia ta vykorystannia potentsialu budivelnoi haluzi [Formation and use of the potential of the construction industry]. *Derzhava ta rehiony. Seriya Ekonomika ta pidprijemnytstvo*, no. 3, pp. 15–19.
4. Yatsiuta V.P., Yatsiuta A.V. (2017) Klasyfikatsiia zhytlovoho rynku i zhytla [Classification of the housing market and housing]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 6, pp. 41–46.
5. Omelchuk V.O. (2017) Propozytsii shchodo rozrobky novoi stratehii zhytlovoi polityky v Ukraini [Proposals for the development of a new housing policy strategy in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 12, pp. 23–26.
6. Vernar I. Ye. (ed.) (2018) Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2017 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017]. Kyiv. (in Ukrainian)
7. Hanzha V.V. (2017) Realizatsiia eksportnoho potentsialu budivelnoi haluzi Ukrainy [Realization of export potential of the construction industry of Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 12, pp. 103–109.
8. Sobol I.B. (2017) Porivnialnyi analiz efektyvnosti diialnosti personalu v budivnytstvi i promyslovosti Ukrainy [Comparative analysis of personnel efficiency in construction and industry of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 12, pp. 100–103.
9. Zaiets O.S. (2017) Vykorystannia osvitykh stymuliuichykh funktsii liudskoho kapitalu budivelnykh pid-

pryiemstv [Use of educational stimulating functions of human capital of construction enterprises]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 12, pp. 115–121.

10. Doroshenko V.M. (2016) Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm infrastruktornoho zabezpechennia enerhozberezhennia pidpriemstv tsyvilnoho budivnytstva [Organizational and economic mechanism of infrastructural provision of energy saving of civil construction enterprises]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 8, pp. 36–38.

11. Marchuk T.S., Loktionova Ya.F. (2017) Suchasni operatsiini tekhnolohii diahnostuvannia ekonomichnoi rivnovahy budivelnykh pidpriemstv [Modern operational technologies for diagnosing the economic equilibrium of construction companies]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 10, pp. 91–96.

12. Hlukhova S.V., Klynyska Ye.V. (2017) Implementatsiia kompleksnoi systemy otsiniuvannia efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv budivelnoi haluzi [Implementation of a comprehensive system for evaluating the effectiveness of innovation activities of construction companies]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, no. 1, pp. 135–144.

13. Ryzhakov D.A. (2017) Modernizatsiia rozrakhunkovo-analitychnoho pidgruntia funktsionalno-ekonomichnoi diahnostyky diialnosti budivelnykh pidpriemstv [Modernization of the calculation and analytical basis of functional and economic diagnostics of construction enterprises]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 10, pp. 100–106.

14. Andrusiv U.Ya., Galtsova O.L. (2017) Otsinka innovatsiinoi diialnosti budivelnykh pidpriemstv [Evaluation of Innovation Activity of Construction Enterprises]. *Naukovyi visnyk Polissia*, vol. 3(11), pp. 204–215.

15. Herp D.S. (2017) Transformatsiia metodyko-analitychnykh pidkhodiv shchodo rozbudovy systemy antykryzovoho menedzhmentu budivelnykh pidpriemstv [Transformation of methodological and analytical approaches to the development of crisis management systems of construction companies]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 11, pp. 83–92.

16. Voloshyna T.V. (2017) Obhruntuvannia preventyvnykh analitychnykh instrumentiv u formati efektyvnoi sanatsii budivelnykh pidpriemstv [Substantiation of preventive analytical tools in the format of effective rehabilitation of construction companies]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 11, pp. 75–82.

17. Novakovska I. (2016) Teoretychni aspekty ta mekhanizmy optymizatsii zemelno-hospodarskoho ustroiu mist i vporiadkuvannia yikh terytorii dlia mistobudivnykh potreb [Theoretical aspects and mechanisms of optimization of the land management system of cities and ordering of their territories for town-planning needs]. *Ekonomist*, no. 5, pp. 46–50.

18. Habrel M.M., Khomiak Y.Ya., Lysiak N.M. (2017) Pryntsypy y shliakhy rozvytku miskykh poselen rehionu v umovakh administratyvno-terytorialnykh transformatsii [Principles and ways of development of urban settlements of the region in the conditions of administrative-territorial transformations]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 12, pp. 189–206.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ АНТИКРИЗОВОЇ ФІНАНСОВОЇ ДІАГНОСТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

TOOLS OF ANTI-CRISIS FINANCIAL DIAGNOSTICS OF THE ENTERPRISE

УДК 338.2:336.6

<https://doi.org/10.32843/bses.66-20>**Соломіна Г.В.**к.е.н., доцент кафедри фінансів,
банківської та страхової справи
Міжрегіональна академія управління
персоналом**Роздобудько Е.В.**к.е.н., професор кафедри управління
персоналом та економіки праці
Міжрегіональна академія управління
персоналом**Solomina Ganna**Interregional Academy of Personnel
Management**Rozdobudko Ella**Interregional Academy of Personnel
Management

У статті узагальнено зарубіжний і вітчизняний досвід розроблення і застосування інструментів антикризової фінансової діагностики, що дало змогу виявити сучасні проблеми розвитку її інструментарію і розділити їх на дві групи: ендогенні (пов'язані безпосередньо з інструментами) та екзогенні (пов'язані із зовнішнім середовищем створення і застосування інструменту). Ендогенні носять унікальний характер і можуть бути умовно усунені за допомогою зміни методу побудови моделі, тоді як екзогенні проблеми – універсальні й умовно не підлягають усуненню. У роботі показано, що розвиток інструментарію антикризової фінансової діагностики може здійснюватися або шляхом адаптації раніше створених інструментів під конкретні умови їх застосування, або шляхом створення нових інструментів. Сформовано пропозицію щодо вдосконалення моделей антикризової фінансової діагностики, розроблених Е. Альтманом і Дж. Олсоном, за допомогою методів дискримінантного аналізу та логістичної регресії. Проведені вдосконалення показали більш високу точність класифікації, ніж оригінальні моделі.

Ключові слова: фінансова діагностика, механізм функціонування, моделі, інструменти, загрози, результати.

В статье обобщен зарубежный и отечественный опыт разработки и при-

менения инструментов антикризисной финансовой диагностики, что позволило выявить современные проблемы развития ее инструментария и разделить их на две группы: эндогенные (связанные непосредственно с инструментами) и экзогенные (связанные с внешней средой создания и применения инструмента). Эндогенные носят уникальный характер и могут быть условно устранены посредством изменения метода построения модели, в то время как экзогенные проблемы – универсальные и условно не подлежат устранению. В работе показано, что развитие инструментария антикризисной финансовой диагностики может осуществляться либо путем адаптации ранее созданных инструментов под конкретные условия их применения, либо путем создания новых инструментов. Сформулированы предложения по совершенствованию моделей антикризисной финансовой диагностики, разработанных Е. Альтманом и Дж. Олсоном, с помощью методов дискриминантного анализа и логистической регрессии. Проведенные совершенствования показали более высокую точность классификации, чем оригинальные модели.

Ключевые слова: финансовая диагностика, механизм функционирования, модели, инструменты, угрозы, результаты.

The article substantiates that anti-crisis financial diagnostics is a process of regular research of the results of the financial, economic and investment activities of an organization and their impact on financial stability in order to identify and quantify the factors of financial insolvency, as well as to identify the causes of their manifestation and possible ways of their leveling. Generalization of foreign and domestic experience in the development and application of tools for anti-crisis financial diagnostics made it possible to identify modern problems of the development of its tools and divide them into two groups: endogenous (directly related to the tools) and exogenous (associated with the external environment of creating and using the tool). Endogenous ones are unique in nature and can be conditionally eliminated by changing the method of constructing a model, while exogenous problems are universal and conditionally unremovable, since the researcher is practically deprived of the opportunity to influence them. The work shows that the development of anti-crisis tools financial diagnostics can be carried out either by adapting previously created tools for specific conditions of their use, or by creating new tools. The article contains a proposal for improving the models of anti-crisis financial diagnostics, developed by E. Altman and J. Olson, using the methods of discriminant analysis and logistic regression. All improved varieties: ZMDA, ZLOG, OMDA and OLOG showed greater classification accuracy than the original models. The article discloses the procedure for selecting variables for creating a tool and proposes a system of predictors of anti-crisis financial diagnostics for enterprises operating in the field of real estate rental. Adaptation to modern conditions and empirical verification of anti-crisis financial diagnostics tools have been performed. The change in the weight values of each of the predictors and the reassessment of cut-off points, which make it possible to more accurately classify enterprises as financially stable and financially insolvent, was carried out on the basis of a sample of real estate agencies in Ukraine.

Key words: financial diagnostics, functioning mechanism, models, tools, threats, results.

Постановка проблеми. Фінансова діяльність підприємства пов'язана з численними зовнішніми та внутрішніми загрозами і схильна до їх негативного впливу. За недостатнього управління інструментарієм діагностики економічних проблем імовірність втрати підприємством фінансової стійкості сьогодні є дуже високою. Окрім того, сфери економічної діяльності характеризуються циклічним розвитком і є чутливими до змін макроекономічних умов, що зумовлює необхідність удосконалення існуючих методичних розробок із розвитку інструментарію антикризової фінансової діагностики.

Визначення меж її стійкості є одним із ключових завдань управління, оскільки без неї неможливі стратегічний розвиток підприємства, довгострокове планування його грошових потоків, оцінка вартості, проведення ефективної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальним засадам побудови системи антикризової фінансової діагностики, конкретизації на їх основі теоретико-методичних підходів присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених-теоретиків і спеціалістів-практиків, розробки яких визначають лише теоретичні основи

організації та функціонування систем антикризової діяльності підприємства.

У роботі О.В. Тимошенко узагальнено теоретичні основи сутності антикризового управління [1, с. 184]. Авторами Н.П. Резнік [2] та К.І. Докуніною [3] досліджено складники антикризового управління та сучасний стан збиткових вітчизняних підприємств, побудовано механізм антикризового управління в умовах трансформаційних процесів в Україні. У працях обґрунтовано причини, що суттєво впливають на результативність управління ефективністю підприємства за загальними ознаками чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

У напрацюваннях В.А. Чичун [4] визначено систему управління, розроблено та реалізовано заходи антикризового управління в діяльності торговельного підприємства. Погоджуємося з науковцем про необхідність формування стратегічного плану роботи діяльності.

Дослідженням імовірності виникнення кризових явищ за галузевою ознакою присвячено роботи Т.Д. Косової [5] із зазначенням диференціації фінансового потенціалу суб'єктів господарювання. Науковець визначає загальні ознаки фінансової нестабільності на макроекономічному рівні, серед яких – наявність непокритих збитків, низька капіталізація і ліквідність суб'єктів господарювання, від'ємна величина власного оборотного капіталу. Питанням формування механізму і реалізації фінансового потенціалу суб'єктів господарювання з ідентифікацією загроз, що здійснюють вплив на діяльність, присвячено роботу [6], у якій систематизовано фінансові ризики, втрати потенціалу, розроблено заходи з їх мінімізації та зниження.

Узагальненню підходів до структурно-функціональної діагностики антикризового управління підприємств із формуванням параметрів оцінки ефективності антикризового управління з позиції раціональності застосування інструментів та методів економіко-математичної оцінки присвячено праці [7–9]. Для вдосконалення процесу діагностики фінансового стану підприємства авторами було запропоновано показник експрес-діагностики, який дає змогу без значних фінансових розрахунків визначити ознаки кризи на підприємстві чи підтвердити стабільність фінансового стану [10].

Незважаючи на існування великої кількості наукових робіт, присвячених теоретичним і практичним аспектам антикризової фінансової діагностики, велика частина існуючого інструментарію застаріла і потребує вдосконалення, оскільки носить фрагментарний характер і не враховує галузеві особливості функціонування підприємств.

Постановка завдання. Метою дослідження є наукове обґрунтування і розроблення методичних рекомендацій щодо розвитку інструментарію антикризової фінансової діагностики підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження теоретичних підходів до проведення антикризової діагностики дає змогу представити її як процес аналізу кількісної й якісної інформації про діяльність підприємства за допомогою інструментарію діагностики з метою отримання інформації про фінансовий стан.

В економічній літературі під час вивчення проблеми антикризової фінансової діагностики представлено певну кількість методик, за допомогою яких можна оцінити стійкість фінансового стану. Однак за рівня її опрацювання (класифікаційна точність моделі, її значимість для виду економічної діяльності, авторські переваги) відсутні чіткі критерії відбору моделей, галузевого фактора, тому на основі вищевказаних принципів можна зробити висновок, що модель повинна бути ефективною і відповідати вимогам проведеного дослідження.

Порівняльний аналіз існуючих моделей антикризової фінансової діагностики стає предметом низки досліджень як зарубіжних економістів [11], так і вітчизняних. Однак найбільш інформативним дослідженням, яке дає змогу синтезувати емпіричні дані у сфері антикризової фінансової діагностики для спеціалізованих видів економічної діяльності, порівняти частоту використання методу побудови моделі, його ефективність, є мета-аналіз.

Результати досліджень фінансової структури підприємств показали, що універсальні моделі, розроблені для підприємств незалежно від їх галузевої належності, менш ефективні, ніж моделі для конкретної галузі.

Ґрунтуючись на вищевикладених фактах, нами для розроблення конкретних методичних пропозицій була складена вибірка (дані фінансової звітності за період 2016–2019 рр.) 340 агентств нерухомості України. Відбір компаній проводився випадковим чином, тобто були відсутні як територіальна прихильність, так і обмеження за розміром підприємства. Фінансову звітність вибірки взято на сервісі перевірки контрагентів [12].

Під час відбору моделей для проведення дослідження використовувалися методики Е. Альтмана (Z"), Р. Ліса, А.Д. Шеремета та Р.С. Сайфуліна, В.В. Ковальнової і О.Н. Волкової. У процесі проведення обчислень розрахунок помилок першого роду (підприємство визнається фінансово неспроможним) і другого роду (неспроможна компанія класифікується методикою як фінансово стійка) дає змогу визначити результативність моделі антикризової фінансової діагностики.

Для визначення точності для кожної з поперечно відібраних моделей проведено контрольну вибірку з спостережень, при цьому кожне спостереження являє собою сукупність значень по кожному з необхідних показників для кожного підприємства за звітний рік. Критерієм віднесення підприємства

в групу фінансово неспроможних є факт існування процедур, пов'язаних із банкрутством. Результат виробленої вибірки: 76 підприємств – стійкі підприємства, 13 – фінансово неспроможні.

Запропонований алгоритм дає змогу аналізувати звітність неспроможного підприємства протягом декількох років, тому що введення будь-якої з процесуальних процедур не передбачає припинення його функціонування або ліквідацію (як у випадку з визнанням його банкрутом).

Розрахунок помилок першого і другого роду для кожної моделі проведено відповідно до мінімального рівня, за якого підприємство відноситься до групи фінансово стійких, результати відображено в табл. 1.

Помилка першого роду (стовпчик 2 таблиці) показує відсоток точного визначення в моделі фінансової стійкості підприємства.

Відповідно, помилка другого роду (стовпчик 3) демонструє те, наскільки точно модель визначає фінансово неспроможні підприємства. Підсумковий результат класифікації (стовпчик 4) свідчить про відсутність помилок першого роду.

Результати обчислення помилок першого і другого роду продемонстрували точність, яка дорівнює 68,5% як стійкі і 40% – за класифікації неспроможних підприємств (модель Альтмана Z^{''}). Підсумкова точність цієї моделі становила 85,5%, що є найкращим результатом серед інструментів, що досліджувалися.

Найбільш ефективним інструментом є четверта модель, яка показала точність на рівні 83,6% (84,2% відсутність помилок першого роду і 75% – другого роду), і п'ята модель – 70,2% (69,7% відсутність помилок першого роду і 75% – другого роду).

На підставі розрахованої частоти помилок першого і другого роду для кожної з відібраних методик чотирьохфакторна модель Ліса є непридатною для цілей фінансової діагностики підприємств, що працюють у сфері оренди нерухомості через її низьку результативність (менше 50%).

Для визначення ефективності практичного використання методики необхідно проаналізувати структуру моделі і виявити, наскільки вона адаптована для досліджуваного типу підприємств. Під структурою моделі розуміється сукупність змінних,

що її утворюють. Ступінь адаптації структури того чи іншого інструменту визначається за допомогою розрахунку числа відсутніх спостережень (стовпець 5), під якими розуміється неможливість отримання інформації, необхідної для застосування в тій чи іншій моделі. Найбільша їх кількість спостерігається у моделях та інструментах третьої (18%) і четвертої (31,5%) моделей, що були нами класифіковані як непридатні.

Дана обставина характеризує невисокий ступінь адаптації структури цих інструментів для досліджуваних підприємств, тому виникає необхідність аналізу змінних, які характеризують відсутність низки спостережень.

Під час використання моделі Альтмана Z^{''} встановлено, що коефіцієнт рентабельності власного капіталу підприємств непридатний (значення власного капіталу часто є негативним через наявність непокритого збитку), що відносяться до суб'єктів малого підприємництва, які надають скорочену форму фінансової звітності і, не розкриває дані про розмір нерозподіленого прибутку.

Теоретично цей коефіцієнт може бути розрахований виходячи з величини статутного капіталу, що позбавлено практичного складника, оскільки розмір цих показників балансу дорівнює мінімально встановленій законодавством нормі, що просто завищить значення рентабельності власного капіталу підприємств і, безумовно, не сприятиме точності антикризової фінансової діагностики.

Аналізовані інструменти моделі Шеремета і Сайфулліна використовують структурний показник рентабельності капіталу, тому отримані розрахункові дані не можуть повною мірою вважатися об'єктивними.

Викликати спотворення результатів антикризової фінансової діагностики підприємств може коефіцієнт оборотності запасів (виручка/середня вартість запасів), оскільки діяльність деяких підприємств характеризується відсутністю або малою вартістю запасів на балансі, а завищення значення показника оборотності показує істотний вплив на результат діагностики (присутній у моделі Ковальової і Волкової). Стверджувати, чи сприяла ця обставина достатній результативності даного інструменту в рамках досліджуваної

Таблиця 1

Вибірка підприємств за результатами класифікації відібраних моделей антикризової діагностики

№ п/п	Модель	Підсумки класифікації			
		Стойкі	Нестойкі	Точність	Відсутність спостережень
1	Альтмана Z ^{''}	68,5%	40%	85,5%	6,7%
2	Ліса	37,2%	60%	38,5%	6,7%
3	Шеремета і Сайфуліна	70,6%	100%	72,6%	18%
4	Ковальової і Волкової	84,2%	75%	83,6%	31,5%
5	Дж. Олсона	69,7%	75%	70,2%	5,6%

вибірки, неможливо, однак імовірність похибки досить висока.

Для подальшого дослідження за сукупністю ознак відібрано інструмент діагностики, який продемонстрував високу точність і репрезентативність змінних, що входять до його складу: чотирьохфакторна модель Альтмана Z". Відзначимо, що в даному разі використовуються не самі кінцеві моделі, а розроблені автором кожного з інструментів системи показників, які будуть адаптовані для подальшої діагностики.

Удосконалення кожного з інструментів буде здійснено за допомогою математичних методів побудови економічних моделей: багатовимірного дискримінантного аналізу та логістичної регресії.

Вибір цих методів зумовлений безпосередньо інструментами, що аналізуються: в основі моделі Альтмана лежить МДА, а моделі Дж. Олсона – логістична регресія. Моделювання здійснювалося за допомогою пакета для обробки статистичних даних Statistics.

За переоцінки системи показників Альтмана за допомогою МДА ми виходили з примусового включення кожної змінної з метою збереження оригінальної конструкції інструменту. Однак навіть за наявності такої умови програма сама може виключити деякі змінні в разі, якщо вони не відповідають мінімальному критерію допуску, який дорівнює 0,001. Критерій допуску являє собою міру лінійної залежності між однією незалежною змінною й усіма іншими. Усі значення рівня толерантності <0,001 сприймаються моделлю як індикатори наявності лінійної залежності.

Подібна ситуація мала місце в нашому випадку. Аналіз показав наявність лінійного зв'язку між змінними X_2 і X_3 , отже, вони не потрапили в кінцеву модель:

$$ZMDA = 0,016 + 0,03(X_1) + 0,025(X_4)$$

Показником точки виключення за замовчуванням є значення -1,83, тобто підприємства, для яких усі розраховані значення будуть нижче цього показника, розцінюватимуться як фінансово неспроможні. При цьому всі значення, що менші за нуль, варто розглядати як сигнал фінансової неспроможності підприємства.

Для порівняння точності двох статистичних методів побудови моделей ми вирішили провести

вдосконалення коефіцієнта Z" за допомогою логістичної регресії. У цьому разі ми також поклали в основу примусове включення змінних. У результаті модель має вигляд:

$$ZLOG = -3,414 - 1,174(X_1) + 0,128(X_2) - 1,606(X_3) - 0,195(X_4)$$

У разі якщо Z-коефіцієнт ≥ 0 , суб'єкт господарювання має суттєвий ризик утратити фінансову стійкість. Як бачимо, логістична регресія дає змогу задіяти всі складники з оригінальної моделі Альтмана Z".

За переоцінки змінних моделі Дж. Олсона за допомогою МДА ми також виходили з примусового включення кожної з них. Проте змінна WCTA була визнана невідповідною критеріям допуску, а отже, не була включена в кінцеву модель:

$$OMDA = -2,42 + 0,188 \times SIZE - 0,011 \times TLTA - 0,021 \times CLCA + 0,007 \times NITA - 0,391 \times FUTL - 0,809 \times INTWO + 0,933 \times OENEG - 0,022 \times CHIN$$

Точкою відсікання є значення O-коефіцієнта, що рівне -1,0647, тобто підприємства, для яких усі розраховані значення будуть нижче цього числа, розцінюватимуться як фінансово неспроможні.

Переоцінка за допомогою логістичної регресії також передбачала примусове включення всіх складників для аналізу:

$$OLOG = 3,454 - 0,642 \times SIZE - 2,311 \times TLTA - 1,352 \times WCTA + 0,043 \times CLCA - 22,045 \times NITA + 15,367 \times FUTL + 1,705 \times INTWO - 5,23 \times OENEG - 1,445 \times CHIN$$

На відміну від дискримінантного аналізу застосування логістичної регресії в даному разі дало нам змогу зберегти цілісність оригінальної моделі, однак не можна не звернути увагу на дуже високі вагові коефіцієнти у змінних NITA і FUTL, чого не спостерігається в оригінальній моделі Олсона. Це дає змогу зробити висновок про найбільшу значимість цих показників моделі для досліджуваних підприємств, тоді як в оригінальній моделі найбільш значущою є змінна TLTA. У підприємства є істотний ризик утратити фінансову стійкість, якщо OLOG-коефіцієнт ≥ 0 .

Результати проведених нами обчислень демонструють, що в процесі адаптації інструменти зазнають суттєвих змін не лише в результаті варіації статистичної вибірки, на основі якої прово-

Таблиця 2

Порівняння результатів класифікаційної моделі антикризової фінансової діагностики

	Модель	Підсумки класифікації			
		Стійкі	Нестійкі	Точність	Відсутність спостережень
1	Альтмана Z"	68,5%	40%	85,5%	6,7%
2	Дж. А. Олсона	69,7%	75%	70,2%	5,6%
3	ZMDA	98,8%	37,5%	93,3%	0%
4	ZLOG	100%	40%	96,4%	6,7%
5	OMDA	96,1%	65,5%	90,5%	5,6%

диться аналіз, а й у результаті застосування того чи іншого статистичного методу побудови моделі.

Результати проведеного на основі контрольної вибірки аналізу змін точності переоцінених моделей представлено в табл. 2.

Переоцінка значущості кожного з параметрів призвела до поліпшення результатів незалежно від математичного методу побудови інструменту як у випадку з Z²-коефіцієнтом, так і у випадку з OLOG-коефіцієнтом, при цьому модель ZLOG (96,4% точності) виявилася найрезультативнішою. Модель ZMDA не має відсутніх спостережень за рахунок виключення двох факторів оригінальної моделі. Результати підтверджують, що переоцінка вагових значень змінних у створених раніше моделях є ефективним підходом до вдосконалення інструментів антикризової фінансової діагностики підприємств.

Висновки з проведеного дослідження.

У результаті вдосконалення існуючих інструментів антикризової фінансової діагностики встановлено, що логістична регресія дає змогу задіяти всі чинники з оригінальної моделі так, щоб не порушити її структурну цілісність, на відміну від МДА, використання якої призвело до значущої зміни моделей Е. Альтмана і Дж. Олсона у результаті низки статистичних припущень.

Збільшення класифікаційної точності адаптивних складників існуючих інструментів антикризової фінансової діагностики забезпечується за рахунок істотних відмінностей вагових значень факторів від оригінальних інструментів. Однак, незважаючи на поліпшення класифікаційної точності, удосконалення розроблених раніше інструментів антикризової фінансової діагностики не адаптує структуру моделі для конкретної групи підприємств (у разі примусового включення всіх показників з оригінальної моделі). Кількість відсутніх спостережень, ймовірно, залишиться незмінною. Жоден із досліджуваних інструментів не міг бути використаний у 100% випадків, що є аргументом на користь використання вдосконаленої моделі антикризової фінансової діагностики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тимошенко О.В. Антикризове управління як передумова підвищення ефективності діяльності підприємства. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 23. № 2. С. 187–192.
2. Резнік Н.П. Антикризове управління підприємством як засіб захисту підприємства від банкрутства. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 4(1). С. 213–223.
3. Докуніна К.І. Антикризове управління підприємством: сутність поняття та функції. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36(1). С. 113–116.
4. Чичун В.А. Антикризове управління торговельним підприємством в сучасних умовах. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2018. Вип. 3. С. 118–124.

5. Косова Т.Д. Діагностика і регулювання фінансового потенціалу суб'єктів господарювання в системі стратегічного антикризового управління. *Економіка та держава*. 2020. № 4. С. 14–18.

6. Соломіна Г.В. Формалізація удосконалення фінансового механізму функціонування інститутів спільного інвестування. *Молодий вчений*. 2019. № 4(68). С. 526–529.

7. Прокопенко Н.С. Структурно-функціональна діагностика антикризового управління підприємств. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 3. С. 20–26.

8. Коваленко Д.І. Діагностика ліквідності та платоспроможності у системі антикризового управління. *Інтернаука*. 2017. № 15(2). С. 30–35.

9. Pavlo Ilchuk, Petro Viblyi, Iryna Lashchuk. Theoretical And Methodological Aspects Of The Anti-Crisis Capacity Of Enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. vol. 4, no. 3, pp. 88–93.

10. Нусінов В.Я., Семеняка Т.В. Експрес-діагностика фінансового стану підприємства з метою попередження кризи. *Управління розвитком*. 2015. № 2. С. 65–71.

11. Bundy J., Pfarrer M.D., Short C.E., Coombs W.T. Crises and crisis management: Integration, interpretation, and research development. *Journal of Management*. 2017. Vol. 43(6). P. 1661–1692.

12. Сайт пошукової системи контрагентів YOUCONTROL. URL: <https://youcontrol.com.ua/> (дата звернення: 20.05.2021).

REFERENCES:

1. Tymoshenko O.V. (2016) Antykrizove upravlinnia yak peredumova pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva [Anti-crisis management as a prerequisite for improving the efficiency of the enterprise]. *Economic analysis: Science. works*, vol. 23, no. 2, pp. 187–192.
2. Reznik N.P. (2019) Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom, yak zasib zakhystu pidpriemstva vid bankrutstva [Anti-crisis management of the enterprise as a means of protecting the enterprise from bankruptcy]. *Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences*, no. 4(1), pp. 213–223.
3. Dokunina K.I. (2018) Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom: sutnist poniattia ta funktsii [Anti-crisis management of the enterprise: the essence of the concept and function]. *Black Sea Economic Studies*, no. 36(1), pp. 113–116.
4. Chychun V.A. (2018) Antykrizove upravlinnia torhovelnym pidpriemstvom v suchasnykh umovakh [Anti-crisis management of a trading company in modern conditions]. *Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences*, no. 3, pp. 118–124.
5. Kosova T.D. (2020) Diahnostyka i rehuliuвання finansovoho potentsialu subiektiv hospodariuvannia v systemi stratehichnoho antykrizovoho upravlinnia [Diagnosis and regulation of financial potential of business entities in the system of strategic crisis management]. *Economy and state*, no. 4, pp. 14–18.
6. Solomina H.V. (2019) Formalizatsiia udoskonalennia finansovoho mekhanizmu funktsionuvannia instytutiv spilnoho investuvannia [Formalization of improvement of the financial mechanism of functioning

of mutual investment institutions]. *A young scientist*, no. 4(68), pp. 526–529.

7. Prokopenko N.S. (2018) Strukturno-funktsionalna diahnozyka antykryzovoho upravlinnia pidpriemstv [Structural and functional diagnostics of anti-crisis management of enterprises]. *Economics. Management. Business*, no. 3, pp. 20–26.

8. Kovalenko D.I. (2017) Diahnozyka likvidnosti ta platospromozhnosti u systemi antykryzovoho upravlinnia [Diagnosis of liquidity and solvency in the crisis management system]. *International scientific journal "Inter-nauka"*, no. 15(2), pp. 30–35.

9. Pavlo Ilchuk, Petro Viblyi, Iryna Lashchuk (2018) Theoretical And Methodological Aspects Of The Anti-Cri-

sis Capacity Of Enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4, no. 3, pp. 88–93.

10. Nusinov V.Ya., Semeniaka T.V. (2015) Ekspres-diahnozyka finansovoho stanu pidpriemstva z metoiu poperedzhennia kryzy [Express diagnostics of the financial condition of the enterprise in order to prevent the crisis]. *Development management*, no. 2, pp. 65–71.

11. Bundy J., Pfarrer M.D., Short C.E., Coombs W.T. (2017) Crises and crisis management: Integration, interpretation, and research development. *Journal of Management*, vol. 43(6), pp. 1661–1692.

12. Cait poshukovoi systemy kontrahentiv YOU-CONTROL. URL: <https://youcontrol.com.ua/> (accessed 20 May 2021).

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 66

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *В. Удовиченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 14,10. Ум. друк. арк. 15,11.
Підписано до друку 30.06.2021. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.